

การปรับตัววิถีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กในภาวะขาดแคลน

ทรัพยากร : กรณีศึกษาชุมชนชายทะเล ตำบลคูเต่า

อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

Adaptation of Livelihoods Strategies among Muslim Small-scale Fishermen in

a Condition of Resource Scarcity: A Case Study in Chai Thale Community,

Tambon Khutao, Hat Yai District, Songkhla Province

เชษฐา มุหะหมัด

Chettha Muhamad

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of

Master of Arts in Human and Social Development

Prince of Songkla University

2554

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ชื่อวิทยานิพนธ์ การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กในภาวะ
ขาดแคลนทรัพยากร : กรณีศึกษาชุมชนชายทะเล ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

ผู้เขียน นายเชษฐา มุหะหมัด

สาขาวิชา พัฒนามนุษย์และสังคม

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	คณะกรรมการสอบ
..... (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาแว มะแส)ประธานกรรมการสอบ (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พรพันธุ์ เขมคุณาศัย)
กรรมการ
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	(รองศาสตราจารย์ ดร. วันชัย ธรรมศักดิ์)
.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เก็ดถวา บุญปราการ)	(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เก็ดถวา บุญปราการ)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนามนุษย์
และสังคม

.....
(ศาสตราจารย์ ดร. อมรรัตน์ พงศ์คารา)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อวิทยานิพนธ์	การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กในภาวะขาดแคลนทรัพยากร : กรณีศึกษาชุมชนชายทะเล ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
ผู้เขียน	นายเชษฐา มุหะหมัด
สาขาวิชา	พัฒนามนุษย์และสังคม
ปีการศึกษา	2553

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษาพลวัตของการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิม ตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2520 จนถึงปี พ.ศ. 2553 และวัตถุประสงค์เฉพาะเพื่อศึกษาการปรับยุทธวิธีการดำรงชีพในภาวะที่ทรัพยากรประมงขาดแคลนเพื่อตอบสนองความต้องการและความปรารถนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในชุมชนชายทะเล คราวเรือนของชาวประมงมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต การบริโภคและค่านิยมในการดำเนินชีวิต โดยมีความต้องการทางวัตถุมากขึ้น การเติบโตในภาคอุตสาหกรรมทำให้ระบบการผลิตในภาคประมงเปลี่ยนไปจากการผลิตแบบยังชีพสู่การผลิตแบบตลาด โดยที่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนเป็นอย่างมาก และได้รุกคืบเข้าสู่วิถีชีวิตเกือบทุกด้านจนทำให้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมที่เคยมีต้องปฏิสัมพันธ์กับตลาดมากขึ้นตามมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำรงชีพของคนในชุมชนชายทะเล ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำเนินชีวิตและต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญต้องปรับเปลี่ยนไป ดังนั้นเมื่อสภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นฐานสำคัญของการดำรงชีพได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อมโทรมลง ส่งผลให้คนในชุมชนชายทะเลต้องปรับตัวและปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพเพื่อตอบสนองต่อความต้องการและความปรารถนาที่จะถูกกระตุ้นให้เพิ่มขึ้นจากการพัฒนา จึงส่งผลกระทบต่อคนทุกกลุ่มอาชีพในชุมชนรวมทั้งชาวประมงขนาดเล็กที่ต้องมีการปรับตัวในภาคประมงเพื่อพยายามแสวงหายุทธวิธีในการดำรงชีพอื่นๆ ควบคู่กัน ไป เช่น การปรับใช้เครื่องมือในการประมงที่มีความถี่มากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็พยายามสร้าง ความหลากหลายในอาชีพเพิ่มขึ้นตามมา เนื่องจากสัตว์น้ำที่เคยมีอยู่สมบูรณ์ในอดีตได้ร่อยหรอลงไปพร้อมกับการพัฒนาประเทศที่สร้างความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรเหล่านี้เป็นสำคัญ

Thesis Title Adaptation of Livelihoods Strategies among Muslim Small-scale Fishermen
in a Condition of Resource Scarcity: A Case study in Chai Thale
Community, Tambon Khutao, Hat Yai District, Songkhla Province

Author Mr. Chettha Muhamad

Major Program Human and Social Development

Academic Year 2010

ABSTRACT

The objectives of this study were to investigate the dynamics of Muslim fishermen's livelihoods from 1977 to 2010, and adaptation of their livelihoods in a condition of resource scarcity to respond to their present needs and aspirations. The results of the study revealed that the country's development in recent years had resulted in the fast change in Chai Thale community. Households had adapted the patterns of their products, consumption and value of their way of life in that they materially wanted more. The growth in the industrial sector had changed the fishing production system from production for living to production for the market. The market economy had influenced people's way of living and invaded almost all aspects of the traditional ways of their life. As a result, they had to interact more with the market. The livelihoods of the people in Chai Thale community that had depended mostly on natural resources and the environment had changed in a negative way. Consequently, the people in this community had to adapt themselves and their livelihoods strategies in order to respond to their increasing needs and aspirations that resulted from development. People of all occupation groups including small-scale fishermen in the community also had to adapt themselves in order to find other livelihoods strategies. For example, they turned to use fishing equipment like meshes with smaller net holes. They also had to create new occupations as the number of aquatic animals which used to be abundant in the past had decreased as a result of the country's development causing changes that significantly affected natural resources.

กิตติกรรมประกาศ

การจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สามารถลุล่วงไปได้ ด้วยความกรุณาจากคณาจารย์ทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้แก่ข้าพเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาแว มะแส ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักทั้งให้คำแนะนำทางด้านวิชาการ ทักษะ และมุมมองทางด้านสังคม ตลอดจนความรู้และการสอนมาตลอดระยะเวลาการเรียนปริญญาโท ซึ่งเปรียบเสมือนอาหารที่ผ่านการปรุงถึงแม้จะเป็นจานเล็กๆ แต่นั่นหมายถึง เร็วแรงผลักดันให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงขอขอบพระคุณสำหรับความเอาใจใส่ต่อข้าพเจ้า

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เก็ดถวา บุญปรากฏ ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่ช่วยสละเวลาช่วงกลางงานวิจัยและแนะนำแนวคิดต่างๆในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา รวมทั้งหนังสือทุกเล่มที่เป็นเสมือนแว่นส่องทางทางวิชาการ ถึงแม้จะเป็นแว่นเล็กๆแต่ทำให้คนสายตาสั้นอย่างข้าพเจ้าได้เห็นโลกที่กว้างขึ้น

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มาลี สบายยิ่ง ที่คอยเป็นที่ปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์และแนะนำที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ให้แก่ข้าพเจ้า ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศรีสุพร ปิยรัตนวงศ์ ดร. กานดา จันทร์แย้ม ที่คอยถามไถ่เรื่องงานวิจัยและคอยให้กำลังใจศิษย์ตลอดระยะเวลาในการเรียน

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พรพันธ์ เขมคุณาศัย ที่เสียสละเวลาเพื่อเป็นประธานในการสอบโครงร่างวิทยานิพนธ์และประธานสอบวิทยานิพนธ์ และขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ และรองศาสตราจารย์ ดร.รพีพรรณ สุวรรณณัฐโชติ ที่สละเวลาในการตรวจสอบเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์เช่นเดียวกัน

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.วันชัย ธรรมสังการ สำหรับการไถ่ถามสารทุกข์สุกดิบและความคืบหน้าของงานเป็นระยะทั้งยามที่พบหน้าและลงพื้นที่เก็บข้อมูล ท่านยังให้นิยามของคำว่า “คนจริง” และ “ผมเชื่อว่าเขาทำได้” เปรียบเหมือนแรงบันดาลใจในการทำงานวิจัยเล่มนี้

ขอขอบคุณ คุณกิตติปัทม์ แสงงาม นักวิชาการอุดมศึกษาหลักสูตรพัฒนามนุษย์และสังคม(ภาคปกติ) สำหรับคำแนะนำเรื่องเอกสารตลอดระยะเวลาที่ปฏิสัมพันธ์ในการทำงานและรู้จักคุ้นเคย

ขอขอบคุณเพื่อนทุกคนที่คอยช่วยเหลือและถามไถ่ด้วยความเป็นห่วง

ขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลหลักแก่ข้าพเจ้าทั้งผู้ใหญ่บ้านหอรูนและครอบครัวจันทาวดี สำหรับความรู้ คำชี้แนะและอาหารรสเลิศ

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านยะผาดและครอบครัว สำหรับกาแพตตอนเย็นๆ
ริมคลองอยู่ตะเภาและปลาสดๆ จากทะเลสาบสงขลาทุกครั้งทีลงพื้นที่

ขอขอบพระคุณอู่ซ่อมเรือพีमारุต ซึ่งเป็นจุดศูนย์รวมของชาวเลกับมุขจำๆ
ทางการเมืองที่ทุกคนปล่อยออกมาทุกครั้งทีพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

ขอขอบพระคุณครอบครัวพิพองที่เป็นเสมือนมัลกุเทศก์ ตระเวนพาข้าพเจ้ารู้จัก
ทุกทีและทุกคนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเล่มนี้

ขอขอบพระคุณครอบครัวบังหมัดสำหรับประสบการณ์ในการทำประมง
และการจับเรือหางยาวถึงแม้จะเป็นประสบการณ์ทีเกือบจะแลกมาด้วยชีวิตก็ตาม

ขอขอบพระคุณครอบครัวน้ำเล็กทีบอกเล่าประวัติความเป็นมาของชุมชน
และนิทานจำๆ แต่แฝงด้วยปรัชญาในการใช้ชีวิตในขณะที่เก็บข้อมูลวิทยานิพนธ์ และผู้ให้ข้อมูลหลัก
ทุกท่านทีไม่ได้เอ่ยนาม สำหรับข้าพเจ้าแล้วทุกท่านสำคัญเสมอ

ขอขอบพระคุณครอบครัว ศิริสาธิตกิจ อาจารย์ชลลดา (กุง) ซึ่งเป็นครูคนแรก
ทีสอนให้ข้าพเจ้ารู้จักคำว่า “ชุมชน” และอีกหนึ่งท่านทีมีอาจลึมได้ในชีวิตของข้าพเจ้า คือ อาจารย์
พรไทหรืออาจารย์หนู่ม ทีถูกข้าพเจ้าริตไถทางความคิดอย่างเข้มข้นและเป็นคนแรกทีจุดประกาย
ทางเดินสายมหาบัณฑิต ซึ่งเปรียบเสมือนเทียนเล่มน้อยของชีวิตทำให้ศิษย์มีกำลังใจตลอดมา
ขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณญาติพี่น้องทุกคนทีให้กำลังใจอย่างต่อเนื่อง ขอบคุณครอบครัว
มุหะหมัด บินหมัดหนี อิศภาคย์ ทวีโสีะและบินยะแม โดยเฉพาะครอบครัวบินมะหมัด บินสัน
เป็นครอบครัวทีถูกข้าพเจ้า “ริตไถทรัพย์สิน” ถือเป็นต้นทุนสำคัญทางเศรษฐกิจในการผลิตมหาบัณฑิต

ทีสุดในชีวิตของข้าพเจ้า ขอขอบพระคุณครอบครัวมุหะหมัด เจะ (พ่อ) มะ (แม่)
และน้องทั้งสองคน มุหะหมัดเปรียบเสมือนนายทุนทีถูกขูดรีดอย่างหนักหน่วงตลอดระยะเวลา
ทีผ่านมา ขอบพระคุณสำหรับการ “อดทน” การ “รอคอย” และยอมลงทุนกับข้าพเจ้าเพราะ
การลงทุนด้านการศึกษามันคุ้มค่าเสมอ สำหรับ มะ (แม่) กับคำถามโดยทีไม่เคยได้รับคำตอบตลอด
ระยะเวลาการเรียนปริญญาโททีผ่านมาว่า ถ้าจบแล้วจะทำงาน (ทีมีเงินดีฯ) ไหม?

สุดท้ายวิทยานิพนธ์เล่มนี้ขอมอบให้กับแกยี (คุณย่าทีจากไปโดยไม่มีวันหวนกลับ)
ผู้ซึ่งเปรียบเสมือนแม่คนที่สองของข้าพเจ้าทีไม่ทันจะเห็นความสำเร็จของหลานชายคนนี้
ขอพระเจ้าจงคุ้มครองแกยีด้วยเทอญ (อามีน)

เชษฐา มุหะหมัด

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	(3)
Abstract.....	(4)
กิตติกรรมประกาศ.....	(5)
สารบัญ.....	(7)
สารบัญตาราง.....	(10)
สารบัญภาพประกอบ.....	(11)

บทที่

1	บทนำ.....	1
	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
	วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	4
	คำถามของการวิจัย.....	4
	ขอบเขตในการทำวิจัย.....	4
	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
	กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	6
	นิยามศัพท์เฉพาะ.....	8
2	แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	9
	แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน.....	9
	ความหมายของการดำรงชีพและการดำรงชีพอย่างยั่งยืน.....	10
	แนวทางการดำรงชีพอย่างยั่งยืน.....	11
	กรอบการทำงานของแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน.....	12
	แนวคิดว่าด้วยการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพและต่อรอง.....	15
	เป้าหมายในการต่อรอง.....	17
	รูปแบบการต่อรอง.....	17
	อำนาจในการต่อรอง.....	18

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
	แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมเพื่อการดำรงชีพ.....	18
	การจัดแบ่งทรัพยากรตามสิทธิในการใช้ประโยชน์.....	18
	รูปแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.....	19
	ทรัพยากรประมงในฐานะทรัพย์สินร่วม.....	20
	สิทธิและการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมเพื่อการดำรงชีพ.....	21
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	24
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ.....	24
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการต่อรองเพื่อการดำรงชีพ.....	28
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วม เพื่อการดำรงชีพ.....	29
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของชาวประมงเพื่อการดำรงชีพ.....	31
3	วิธีดำเนินการวิจัย.....	34
	การเลือกพื้นที่ในการวิจัย.....	34
	ประชากรเป้าหมาย.....	35
	การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	36
	การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของเครื่องมือ.....	37
	การวิเคราะห์ข้อมูล.....	39
4	พลวัตการดำรงชีพของชุมชนชายทะเล.....	40
	บริบททั่วไปของชุมชนชายทะเล.....	40
	สภาพทรัพยากร ระบบนิเวศของชุมชนชายทะเล.....	44
	การตั้งถิ่นฐานและลักษณะประชากรจากอดีตถึงปัจจุบัน.....	45
	พลวัตของการดำรงชีพในชุมชนชายทะเล.....	48
	ช่วงที่ 1 ก่อนปี พ.ศ. 2520: ยุคแห่งการทำนาและการทำประมง แบบยังชีพ.....	49

สารบัญ(ต่อ)

บทที่	หน้า
ช่วงที่ 2 หลังปี พ.ศ. 2520: ยุครุ่งเรืองแห่งการทำประมงในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด.....	62
ช่วงที่ 3 หลังปี พ.ศ. 2540 ถึงปัจจุบัน.....	74
การสร้างพื้นที่ใหม่และความหลากหลายในทางเลือกเพื่อการดำรงชีพ.....	80
การจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนชายทะเล.....	85
การปรับตัวของครัวเรือนประมงภายใต้ฐานทรัพยากรของการดำรงชีพ.....	88
5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	93
สรุปผลการวิจัย.....	94
ข้อเสนอแนะจากการวิจัย.....	105
ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป.....	106
บรรณานุกรม.....	107
ภาคผนวก ก : แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย.....	121
ภาคผนวก ข : โครงสร้างการบริหารงานชุมชน.....	146
ภาคผนวก ค : เครื่องมือประมง.....	150
ภาคผนวก ง : รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ.....	156
ประวัติผู้เขียน.....	158

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
1 ชนิดของสัตว์น้ำที่พบก่อนและหลังจากปี พ.ศ. 2520.....	68

รายการภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	7
2 กรอบการทำงานขององค์การดำรงชีพอย่างยั่งยืน.....	12
3 ห้าเหลี่ยมทรัพย์สิน.....	14
4 พื้นที่ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง.....	41
5 พื้นที่ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา.....	42
6-8 มัสยิดบ้านเหนือ.....	47

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามโลกตะวันตก ส่งผลให้เกิดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในภาพรวม โดยผ่านแนวทางการผลิตที่ให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อการค้าหรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การมุ่งการผลิตจากระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมไปสู่การผลิตแบบอุตสาหกรรม อันเป็นการพัฒนาที่เล็งเห็นถึงความสำคัญของผลตอบแทนด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยคาดว่าจะส่งผลดีด้านอื่นๆตามมา แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วการกระจายผลของการพัฒนากลับไม่ราบรื่นเท่าที่ควรและเกิดควบคู่กับความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มคนและพื้นที่ โดยเฉพาะระหว่างชนบทกับเมือง โดยจะเห็นได้จากในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา นับตั้งแต่เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (ต่อมาเปลี่ยนเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ) ในช่วงต้นคริสต์ทศวรรษที่ 1960 ประเทศไทยได้กำหนดแนวทางในการพัฒนาประเทศ โดยเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจหรือการเพิ่มผลผลิตมวลรวมประชาชาติ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่ออำนวยความสะดวกและกระตุ้นการพัฒนา รวมทั้งพัฒนาระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่เลียนแบบประเทศในโลกระหว่างที่พัฒนาแล้ว โดยมีได้พิจารณาถึงความสอดคล้องกับบริบทด้านต่างๆของประเทศไทยอย่างรอบคอบ ผลของการดำเนินการตามแนวทางนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ซึ่งสามารถยกระดับจากประเทศที่เคยเป็นหนึ่งในประเทศที่ยากจนของโลกในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1950 จนเป็นหนึ่งในประเทศที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูงที่สุดในช่วงต้นคริสต์ทศวรรษที่ 1990 การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วนี้เกิดไปพร้อมๆกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การขยายตัวของอุตสาหกรรม (Industrialization) และความเป็นเมือง (Urbanization) (อาแว มะแส และคณะ, 2550 อ้างจาก Phongpaichit & Baker, 2005; Wyatt, 2003; Industrial and Finance Cooperation of Thailand, 1990) อีกทั้งยังส่งผลให้บทบาทของระบบตลาดได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนเป็นอย่างมาก โดยที่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (Market Economy) ได้รุกคืบเข้าสู่วิถีชีวิตเกือบทุกด้านและทุกพื้นที่ไม่เว้นแม้แต่พื้นที่ในชนบท วิถีชีวิตแบบดั้งเดิม (Traditional Way of Life) ที่เคยมีต้องปฏิสัมพันธ์กับตลาดมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำรงชีพ (Livelihoods)

ของคนในชนบท ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำเนินชีวิตและมักจะต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญต้องปรับเปลี่ยนไป เมื่อสภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นฐานสำคัญของการดำรงชีพได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อมโทรมลง ทั้งนี้คนในชนบทจะต้องปรับตัวและปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพเพื่อตอบสนองต่อความต้องการ (Needs) และความปรารถนา (Aspirations) ที่อาจจะถูกกระตุ้นให้เพิ่มขึ้นจากการพัฒนาตามแนวโน้ม ดังนั้นการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยจึงส่งผลกระทบต่อคนทุกกลุ่มอาชีพในชนบท รวมทั้งชาวประมงขนาดเล็กที่ต้องมีการปรับตัวในการทำประมงและอาจจะต้องแสวงหาวิถีในการดำรงชีพอื่นๆควบคู่กันไป เนื่องจากสัตว์น้ำที่เคยมีอยู่อย่างสมบูรณ์ในอดีตได้ร่อยหรอไปพร้อมกับการพัฒนาประเทศที่สร้างความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรเหล่านี้ด้วย

ทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาตามนโยบายความทันสมัย ตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งทางตะวันออกของภาคใต้ของประเทศไทย ครอบคลุมพื้นที่ 25 อำเภอ ใน 3 จังหวัด คือ 2 อำเภอของจังหวัดนครศรีธรรมราช 11 อำเภอของจังหวัดพัทลุง และ 12 อำเภอของจังหวัดสงขลา อีกทั้งยังเป็นทะเลที่มีลักษณะพิเศษ เพราะมีลักษณะของน้ำที่แบ่งตามระดับความเค็ม 3 ระดับ คือ น้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด โดยสามารถแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ตอน คือ ทะเลสาบตอนบน (ทะเลน้อย) ทะเลสาบตอนกลาง (ทะเลหลวง) และทะเลสาบตอนล่าง ซึ่งติดกับอ่าวไทย และมีพื้นที่ประมาณ 1,040 ตารางกิโลเมตร (ประมาณ 616,750 ไร่) (โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้, 2549) จากรายงานของโครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548) รายงานว่า ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีความหลากหลายของสัตว์น้ำสูง ซึ่งสัตว์น้ำจำพวกปลาในทะเลสาบสงขลา มีทั้งปลาน้ำกร่อยและปลาน้ำจืด มากกว่า 500 ชนิด กุ้งประมาณ 30 ชนิด กุ้งตักเตน ปูทะเล และหมึกอีกประมาณ 20 ชนิด (ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ และคณะ, 2542) อีกทั้งสัตว์น้ำบางชนิดได้สูญพันธุ์หรือเกือบสูญพันธุ์ไปจากทะเลสาบสงขลา (เริงชัย ต้นสกุล, 2530) โดยมีสาเหตุหลายประการ

ประการแรกเกิดจากการใช้ทะเลแบบสิ้นเกิน (Overuse) ของชาวประมงจนเกินกว่าทะเลจะฟื้นตัวโดยธรรมชาติได้ เนื่องจากประชากรประมงลงไปใช้ทะเลมากเกินไป โดยปราศจากการควบคุมเขต ชนิดของเครื่องมือและปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ (โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง, 2549) รวมทั้งการพัฒนาเครื่องมือบางชนิดที่มีศักยภาพทำลายความสมบูรณ์ของสัตว์น้ำและระบบนิเวศของทะเลมากขึ้น จากรายงานของ สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ (2545) ระบุว่า ในช่วงเวลา 4-5 ปี ตั้งแต่ปี 2540-2544 มีการพัฒนารูปแบบในการจับสัตว์น้ำที่เป็นการทำลาย

ทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการซื้อปลาที่ได้เปลี่ยนจากเดิมที่ใช้เครื่องยนต์ของเรือเป็นแหล่งกำเนิดไฟฟ้า มาเป็นการใช้แบตเตอรี่พร้อมกับหม้อแปลงไฟฟ้าเพื่อใช้ในการซื้อปลา โดยพบว่ามีการลักลอบใช้เครื่องมือชนิดนี้อย่างกว้างขวาง นอกจากนี้กรมประมง (2546) ยังรายงานว่ ในพื้นที่จังหวัดสงขลาและจังหวัดพัทลุง มีเครื่องมือประมงประเภททำลายล้างหลายชนิดได้แก่ โพงพาง จำนวน 2,074 ซอง ไซ้ 354 แฉว จำนวนรวม 29,604 ลูก บาม จำนวน 66 ร้าน ยอคันช่อ จำนวน 422 หลัง และโม้ระระ 307 แฉว จำนวน 9,687 ลูก อีกทั้งยังพบเรืออวนรุน จำนวน 130 ลำ ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องมือที่จัดอยู่ในประเภทเครื่องมือที่ทำลายล้าง (Destructive Gear) ที่มีส่วนสำคัญในการทำลายปลาเล็กปลาน้อยและห่วงโซ่อาหารของสัตว์ทะเล อีกทั้งยังขวางทางไหลเวียนของน้ำทำให้เร่งการเกิดการตกตะกอนของดินโคลน (โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง, 2549)

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศไม่ว่าจะเป็นน้ำเสียที่เกิดจากการปล่อยของชุมชนเมือง โรงงานอุตสาหกรรม ร้านอาหาร การทำการเกษตรแบบการใช้สารเคมี และการตื่นเงินของทะเลสาบสงขลา ซึ่งจากการสำรวจพบว่ามีโรงงานจำนวนมากตั้งอยู่ในพื้นที่โดยรอบทะเลสาบสงขลา (คณะกรรมการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก, 2533) ทั้งโรงงานอุตสาหกรรมปลากระป๋อง โรงงานแปรรูปอาหาร โรงงานแปรรูปยางพารา อีกทั้งยังมีแนวโน้มว่าจะเพิ่มจำนวนขึ้น (สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2537) โดยที่ชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรมเหล่านี้มักจะปล่อยน้ำทิ้งลงสู่ทะเลสาบสงขลาปริมาณมากในแต่ละวัน (คณะกรรมการอนุกรรมการเพื่อแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา, 2539) น้ำเสียที่ปล่อยลงสู่ทะเลสาบสงขลา มีผลกระทบต่อคุณภาพน้ำซึ่งส่งผลเชื่อมโยงให้สัตว์น้ำมีปริมาณลดลง การลดลงของปริมาณสัตว์น้ำดังกล่าวส่งผลกระทบโดยตรงต่อการดำรงชีพของชาวประมงชุมชนชายทะเลอย่างมาก เมื่อการดำรงชีพจากการทำประมงได้รับผลกระทบ สภาพความลำบากและความยากจนก็จะตามมา หากไม่มีทางเลือกในยุทธวิธีการดำรงชีพที่เหมาะสมและคนเหล่านี้สามารถเข้าถึงได้ จึงเป็นที่น่าสงสัยว่าพวกเขาเหล่านี้มีวิธีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต และมีวิธีการสำรองเพื่อความอยู่รอดอย่างไร จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาชุมชนประมงที่ตั้งอยู่ในบริเวณทะเลสาบสงขลาและยังคงมีสมาชิกจำนวนมากทำการประมงในการดำรงชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวประมงมุสลิมที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับวัฒนธรรมเฉพาะที่อิงหลักการของศาสนาอิสลามอยู่สูง

การวิจัยชุมชนประมงครั้งนี้มุ่งที่จะตอบคำถามข้างต้น เนื่องจากการศึกษาชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถสะท้อนวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ผูกพันกับอาชีพประมงมาช้านานอย่างเป็นองค์รวม การดำเนินการวิจัยในช่วงที่ชุมชนกำลังเผชิญกับภาวะความขาดแคลนของทรัพยากรโดยมุ่งศึกษาถึงการดำรงชีพของคนในลักษณะที่เป็นพลวัตจะช่วยให้เข้าใจวิถีชีวิตของคนในชุมชน

ยุทธวิธีการต่อรองและการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด รวมถึงการพยายามยกระดับความเป็นอยู่ในขณะที่ทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัด ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ในปัจจุบันชาวประมงมุสลิมในชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลาประสบกับปัญหาการขาดแคลน อีกทั้งมีทางเลือกในการดำรงชีพอย่างจำกัดแต่ชุมชนเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ได้ อาจจะเป็นไปได้ว่าน่าจะมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เข้ากับภาวะการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันได้พอสมควร จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะศึกษาทำความเข้าใจในระดับลึก

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลักคือ ศึกษาพลวัตของการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมในชุมชนชายทะเล ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2520 จนถึงปี พ.ศ. 2553

สำหรับวัตถุประสงค์เฉพาะคือ ศึกษาการปรับยุทธวิธีการดำรงชีพในภาวะที่ทรัพยากรประมงขาดแคลนเพื่อตอบสนองความต้องการและความปรารถนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

คำถามของการวิจัย

1. ชาวประมงมุสลิมในชุมชนชายทะเล มีพลวัตการดำรงชีพในอดีตอย่างไร และมีการปรับตัวในปัจจุบันอย่างไร
2. ภายใต้ภาวะความขาดแคลนของทรัพยากรประมง ชาวประมงมุสลิมมีการปรับยุทธวิธีในการต่อรองและดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพอย่างไร

ขอบเขตในการทำวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยเรื่องการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กในภาวะขาดแคลนของทรัพยากร มีขอบเขตในการศึกษาด้านเนื้อหาครอบคลุม 3 ประเด็นต่อไปนี้

1. กิจกรรมและอาชีพของชาวประมงชุมชนชายทะเลทั้งในอดีตและปัจจุบันเป็นการศึกษากิจกรรมต่างๆ เพื่อแสวงหาปัจจัยในการดำรงชีพจากทรัพยากรด้านต่างๆ ทั้งในอดีต

และปัจจุบันเป็นอย่างไร มีวิธีการที่หลากหลายเพียงใด ทั้งนี้เพื่อที่จะได้ทำความเข้าใจถึงรูปแบบ และยุทธวิธีในการใช้ประโยชน์ ตลอดจนทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างทางนิเวศที่สัมพันธ์ กับองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อนำไปสู่เป้าหมายในการดำรงชีพ

2. การปรับตัวเพื่อการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของชาวประมงพื้นบ้าน ประเด็นนี้ให้ความสำคัญกับชาวประมงพื้นบ้านเป็นหลัก โดยมุ่งศึกษาและวิเคราะห์ว่าชาวประมงพื้นบ้านมีการปรับยุทธวิธีเพื่อการดำรงอยู่อย่างไรบ้าง มีวิธีการต่อรองกับความต้องการของตนเองและกับคนกลุ่มอื่นๆและมีการใช้ทุนประเภทต่างๆอย่างไร อันจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน

3. ผลลัพธ์ของการสร้างความหลากหลายของการดำรงชีพและการต่อรองเพื่อตอบสนองความปรารถนาที่เป็นอยู่ของครัวเรือน ความเปราะบางที่ลดลงและการใช้ทรัพยากรที่ยั่งยืน

ขอบเขตด้านประชากรและพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้จะทำการศึกษาเฉพาะในชุมชนชายทะเล (ชื่อสมมติ) ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา โดยมีขอบเขตด้านประชากร คือ ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก

การกำหนดขอบเขตเชิงพื้นที่และประชากรที่จำกัดเฉพาะพื้นที่ดังกล่าว เพื่อให้สามารถศึกษาเชิงลึกและวิเคราะห์ให้เห็นวิถีชีวิตและยุทธวิธีในการเข้าถึงทรัพยากรของชาวประมงและคนกลุ่มต่างๆ การปรับตัวของชุมชนและพัฒนาการของการต่อสู้ของชาวประมงพื้นบ้านท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และระบบนิเวศ

ขอบเขตด้านเวลา

ผู้วิจัยกำหนดที่จะศึกษาข้อมูลพลวัตของการดำรงชีพของคนในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มจากปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่ชาวประมงได้รับผลกระทบโดยตรงจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวประมงในพื้นที่

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการศึกษาครั้งนี้จะช่วยให้เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพของทรัพยากรด้านต่างๆ และวิถีชีวิตของชาวประมงมุสลิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งยุทธวิธีการดำรงชีพและการปรับตัวในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิม ในภาวะที่ต้องเผชิญกับปัญหาการลดลงของทรัพยากรประมงท่ามกลางสถานการณ์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ความเข้าใจเหล่านี้จะสามารถนำไปใช้ในการวางนโยบายการพัฒนาชุมชนขนาดเล็ก และหามาตรการในการแก้ไขปัญหาของชาวประมงในภาวะขาดแคลนทรัพยากรต่อไปในอนาคตกับชุมชนอื่นๆ ที่มีบริบทที่คล้ายคลึงกัน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

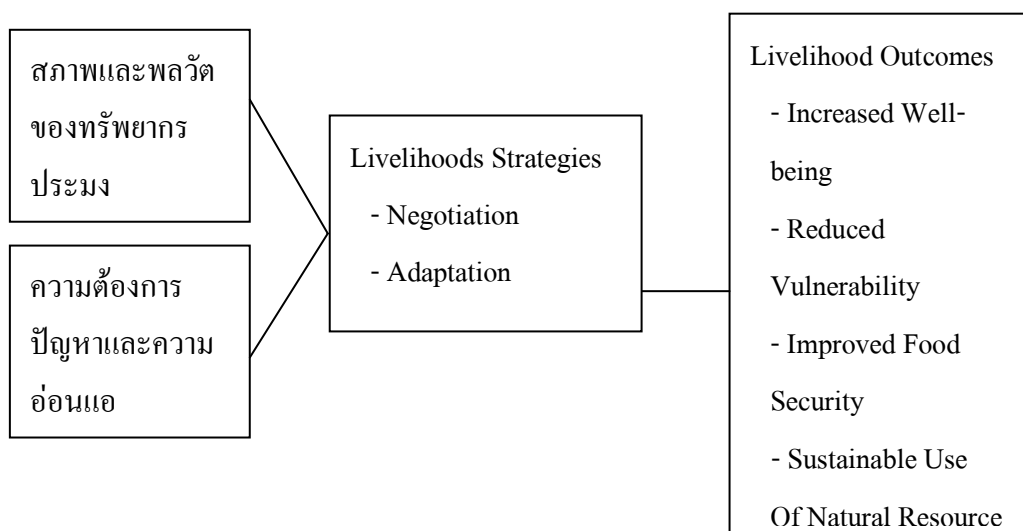
การวิจัยชุมชนประมงครั้งนี้ ให้ความสำคัญกับพลวัตการดำรงชีพของชาวประมงในการเผชิญกับความจำกัดของทรัพยากรประมง การดำเนินการศึกษาในขณะที่ชุมชนประมงกำลังเผชิญกับภาวะขาดแคลนของทรัพยากรประมงเช่นในปัจจุบันและนับวันจะร่อยหรอลงอย่างต่อเนื่องหากไม่มีการจัดการที่เหมาะสม จะช่วยในการทำความเข้าใจกับการดำรงอยู่ของชุมชน ยุทธวิธีในการดำรงชีพ การต่อรองและการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้

การศึกษานี้จะใช้แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน Department for International Development (DFID, 2002) ที่นำเสนอโดย โรเบิร์ต แชมเบอร์ (Robert Chamber) เป็นหลัก เพื่อวิเคราะห์การดำรงอยู่ของชาวประมงในภาวะขาดแคลน และเพื่อให้เห็นถึงความพยายามในการดำรงอยู่ของชุมชนชนบท ภายใต้กรอบแนวคิดนี้ผู้วิจัยต้องพิจารณาปัจจัยทุนด้านต่างๆ และการแปรเปลี่ยน (Transformation) ทุนเหล่านี้ให้บรรลุเป้าหมายของการดำรงชีพภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองที่เป็นอยู่ การวิเคราะห์กระบวนการแปรเปลี่ยนปัจจัยทุนด้านต่างๆ จะทำให้เข้าใจถึงการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพ และการต่อรองรูปแบบต่างๆ ของชาวประมงอันเป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับชุมชนอย่างมีพลวัต และสะท้อนชีวิตประจำวันที่เป็นจริงของชาวประมงในบางแง่มุม ได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้การศึกษากระบวนการแปรเปลี่ยนทุนครอบคลุมการตัดสินใจ และเป็นแนวทางสำคัญในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชนชนบทที่กำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในนามของการพัฒนา

ในกระบวนการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพในภาวะที่ทรัพยากรมีจำกัด ชาวประมงจะมีการต่อรองกับผู้ใช้ทรัพยากรร่วมกัน อันจะนำไปสู่ความพยายามในการจัดการทรัพยากรประมงซึ่งเป็นทรัพย์สินร่วม (Common Property) เพื่อการดำรงชีพว่าชาวประมง

นั้นตัดสินใจดำเนินการอย่างไรในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด อันจะส่งผลต่อการจัดสรรทรัพยากรประมงให้เป็นที่ยอมรับระหว่างผู้ใช้เพื่อตอบสนองความต้องการและความปรารถนาที่จะไปสู่เป้าหมายของการดำรงชีวิต ซึ่งจะปรากฏออกมาในรูปของรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น (Increased Income) และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (Increased Well-being) ทั้งในด้านวัตถุ จิตใจ สุขภาพ ความภาคภูมิใจในตนเอง ความเปราะบางที่ลดลง (Reduced Vulnerability) ความมั่นคงทางอาหารที่เพิ่มมากขึ้น (Increased Food Security) เพราะมีฐานทรัพยากรที่สมบูรณ์ขึ้น และการใช้ทรัพยากรที่ยั่งยืนขึ้น (Increased Sustainable Use of Natural Resources) เช่น มีสิทธิเพิ่มมากขึ้นในการจัดการทรัพยากรและมีกฎระเบียบที่เข้มแข็งขึ้น

ผลลัพธ์จากการปรับยุทธวิธีของการดำรงชีพช่วยให้เห็นที่มาและที่ไปของการตัดสินใจในการเลือก และกระทำการของชาวประมงในภาวะขาดแคลนทรัพยากร ตลอดจนเหตุผลในการให้ความสำคัญต่อทางเลือกต่างๆ ที่มีอยู่ นอกจากนี้ผลลัพธ์จากยุทธวิธีของการดำรงชีพยังมีอิทธิพลโดยตรงต่อทุนหรือทรัพยากร ตลอดจนพลวัตการเปลี่ยนแปลงของทุนหรือทรัพยากร อันจะส่งผลต่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและความสำเร็จในการรับมือกับวิกฤติต่างๆ ในอนาคต ดังภาพประกอบ 1

ภาพประกอบ 1 : กรอบแนวคิดในการวิจัย

นิยามศัพท์เฉพาะ

การดำรงชีพ หมายถึง งาน กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ความสามารถ ทรัพย์สิน ทั้งเป็นวัตถุประสงค์และส่วนประกอบในสังคมซึ่งชาวประมงทำเพื่อการมีชีวิตอยู่

ภาวะความขาดแคลนทรัพยากร หมายถึง การที่ชาวประมงต้องเผชิญกับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมง

วิถีชีวิต หมายถึง การใช้ชีวิตประจำวันในการประกอบอาชีพการทำประมงพื้นบ้านของชาวประมง เช่น การจับปลา

ชาวประมงมุสลิม หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพประมงที่นับถือศาสนาอิสลามที่อาศัยอยู่ในชุมชนชายทะเล ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

ชาวประมงขนาดเล็ก หมายถึง ชาวประมงที่ประกอบอาชีพประมงในทะเลสาบสงขลาโดยใช้เรือขนาดไม่เกิน 10 เมตร

การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพ หมายถึง การปรับวิธีการในการทำมาหากิน อาจจะใช้การปรับเครื่องมือที่ใช้ในการประมง การลงแรงในการประมง หรือการหาช่องทางในการทำมาหากินอื่นๆ มาเสริมอาชีพหลักที่ทำอยู่

การต่อรอง หมายถึง การไต่ตรองและการทบทวนที่เกี่ยวข้องกับการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพ อันจะส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกแนวทางที่ยอมรับได้ในภาวะของความเสื่อมโทรมและความขาดแคลนของทรัพยากรประมง

การแปรเปลี่ยน หมายถึง การแปรทุนหรือการแปรทรัพยากรจากประเภทหนึ่งไปยังอีกประเภทหนึ่งให้เกิดประโยชน์มากขึ้นในการใช้เพื่อการดำรงชีพ

ความปรารถนาที่เป็นอยู่ หมายถึง ความต้องการที่เกินจากความจำเป็นพื้นฐานของชาวประมง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งของเครื่องใช้เพื่ออำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในเรื่องการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กในภาวะการขาดแคลนทรัพยากรของชาวชนบท โดยแบ่งการทบทวนออกเป็น 4 ประเด็น ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน
2. แนวคิดว่าด้วยการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพและการต่อรอง
3. แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมเพื่อการดำรงชีพ
4. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Concepts)

แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Concepts) ถูกนำมาใช้ในการศึกษากระบวนการปรับปรุงความเป็นอยู่ของชาวชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกร แนวทางการศึกษาการดำรงชีพอย่างยั่งยืนที่เสนอโดย โรเบิร์ต แชมเบอร์ (Robert Chamber) นักวิชาการด้านการพัฒนาของสถาบันการศึกษาเพื่อการพัฒนา (Institute of Development Studies—IDS) แห่งมหาวิทยาลัยซัสเซ็กซ์และกอร์ดอน คอนเวย์ (Gordon Conway) นักวิชาการซึ่งขณะนั้นประจำอยู่ที่ International Institute for Environment and Development (IIED) เป็นมโนทัศน์ เรื่องการดำรงชีพอย่างยั่งยืนที่ประสบความสำเร็จอย่างมากในการชักจูงองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาต่างๆ ในโลกตะวันตกมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาภายใต้การสนับสนุนของ Department For International Development (DFID) ประเทศอังกฤษ แนวคิดนี้ช่วยให้เพิ่มความเข้าใจธรรมชาติของความยากจนได้ดีขึ้น และมีเป้าหมายที่จะนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการทำงานด้านการพัฒนาเพื่อลดความยากจนของประชากรโลกให้ได้ครึ่งหนึ่งจาก 850 ล้านคน ภายในปี 2015 ภายใต้การพัฒนาจากหน่วยงานนานาชาติหลายหน่วยงาน เช่น Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), International Fund for Agricultural Development (IFAD), United Nations Development Programme (UNDP) และ World Food Programme (WFP) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

หน่วยงานหลักที่ใช้แนวทางนี้ในการทำงานคือ Department for International Development (DFID) (Department for International Development (DFID), 2002)

1.1 ความหมายของการดำรงชีพและการดำรงชีพอย่างยั่งยืน

การดำรงชีพ (Livelihoods) หมายถึง งาน หรือ กิจกรรม (Activities) ศักยภาพ (Capabilities) ทรัพย์สิน (Assets) ทั้งที่เป็นวัตถุและส่วนที่เป็นองค์ประกอบอื่นๆ ในสังคม ซึ่งมนุษย์ทำเพื่อการมีชีวิตอยู่ (สำราญ สระอุโณ, 2544)

การดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods) หมายถึง การแสดงออกถึงศักยภาพในการต่อสู้หรือรับมือกับความตึงเครียดและผลกระทบที่เกิดขึ้นในระยะยาว โดยดำรงประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจหรือความมั่นคงของระบบนิเวศน์ ทรัพยากรธรรมชาติและเหมาะสมภาคในสังคมซึ่งเป็นการใช้โอกาสเพื่อหาปัจจัยการดำรงชีวิตของคนกลุ่มหนึ่งโดยไม่รุกรานคนอีกกลุ่มหนึ่งทั้งในปัจจุบันหรืออนาคตหรืออีกนัยหนึ่งหมายถึง ความสามารถของมนุษย์ที่จะมีชีวิตอยู่และปรับปรุงคุณภาพชีวิตที่ปราศจากการสร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่นทั้งในปัจจุบันและอนาคต (สำราญ สระอุโณ, 2544)

การดำรงชีพข้างต้นเป็นระบบที่สามารถแสดงออกถึงความสัมพันธ์ของระบบย่อย 2 ระบบ ระหว่างระบบสังคมมนุษย์กับระบบสิ่งแวดล้อม ซึ่งอธิบายตามแนวความคิดเชิงมานุษยนิเวศวิทยา (Human Ecology) ว่าเป็นองค์ประกอบของ 2 ระบบย่อย คือ ระบบนิเวศน์ (Ecosystem) และระบบสังคมมนุษย์ (Human Social System) ความสัมพันธ์ของทั้งสองระบบนี้จะเป็นลักษณะระบบย่อยกึ่งอิสระ (Semi-Autonomous) ที่มีการกระทำต่อกันขององค์ประกอบต่างๆ ภายในระบบเอง ในขณะที่เดียวกันระบบทั้งสองนี้มีความเกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อกันด้วย กล่าวคือ เมื่อระบบหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอีกระบบจะได้รับผลกระทบไปด้วย (สมยศ พุ่มหว่า, 2541) ซึ่งสามารถอธิบายได้อีกนัยหนึ่งคือ แนวความคิดระบบนิเวศชุมชน (Community Ecosystem) ที่อาจจะกล่าวถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เป็นชุมชนกับทรัพยากร โดยที่มนุษย์ใช้กระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมในการสร้างเป็นวิถีชีวิต ในขณะที่ถูกถ่ายทอดออกมาสู่รุ่นหลังต่อไปอย่างมีแบบแผนและมนุษย์สามารถถ่ายทอดมาสู่ระบบการผลิต เช่น การนำระบบการเกษตรมาใช้ในการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเพื่อการผลิต ในขณะที่เดียวกันระบบการผลิตนี้เองได้หล่อหลอมเป็นวิถีชีวิตให้แก่ชุมชนด้วย จนกลายเป็นแบบแผนการปฏิบัติและวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดสู่รุ่นหลังต่อไปโดยผ่านการศึกษารุ่นสู่รุ่น (โอภาส ปัญญา, 2543)

1.2 แนวทางการดำรงชีพอย่างยั่งยืน

การศึกษาแนวทางการดำรงชีพอย่างยั่งยืนนั้น (Sustainable Livelihoods Approach) มีวัตถุประสงค์ที่จะทำความเข้าใจการทำการเกษตรและระบบการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นการสนับสนุนโอกาสในการปรับปรุงเพื่อลดความยากจน การทำความเข้าใจการดำรงชีพอย่างยั่งยืนอาศัยแนวความคิดหลักสามารรถที่จะแบ่งออกได้เป็น 6 ประการดังนี้ (แนวทางการดำรงชีพอย่างยั่งยืน, 2551)

1 คนเป็นสำคัญ (People-Centered) ซึ่งเริ่มจากการวิเคราะห์ถึงการดำรงชีวิตของเกษตรกรและวิธีการเปลี่ยนแปลง เมื่อเวลาผ่านไปผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงนโยบาย การจัดองค์กรที่เกิดกับคน การถือครองทรัพย์สินและมิติของความยากจน การทำงานเพื่อนำไปสู่เป้าหมาย เน้นความสำคัญของอิทธิพลด้านนโยบายและการจัดการสถาบันที่เกี่ยวกับวาระของความยากจน ทำหน้าที่สนับสนุนคนเพื่อนำไปสู่เป้าหมายของการดำรงชีวิต ซึ่งเชื่อว่าความยากจนจะลดลงหากการสนับสนุนจากภายนอกทำงานอย่างสอดคล้องกับแนวทางของวิถีการดำรงชีวิต สภาพแวดล้อมทางสังคมและความสามารถของคนในชุมชนเพื่อการปรับใช้ในแต่ละท้องถิ่น

2 ความเป็นองค์รวม (Holistic) ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน ไม่แยกส่วนตามลักษณะทางภูมิศาสตร์และกลุ่มสังคม สำนึกในอิทธิพลหลากหลายที่มีต่อมนุษย์ ค้นหาและทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอิทธิพลเหล่านี้ รวมถึงผลกระทบที่เชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตและสำนึกในหน้าที่ที่หลากหลาย ยอมรับวิถีที่หลากหลายในการดำรงชีวิต ตลอดจนค้นหาเพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์ที่หลากหลายของการดำรงชีวิต

3 ความเป็นพลวัต (Dynamic) ค้นหาเพื่อทำความเข้าใจและการเรียนรู้จากการเปลี่ยนแปลงซึ่งสามารถสนับสนุนผลทางบวกและบรรเทาผลทางลบที่จะเกิดขึ้นจากผลกระทบภายนอก

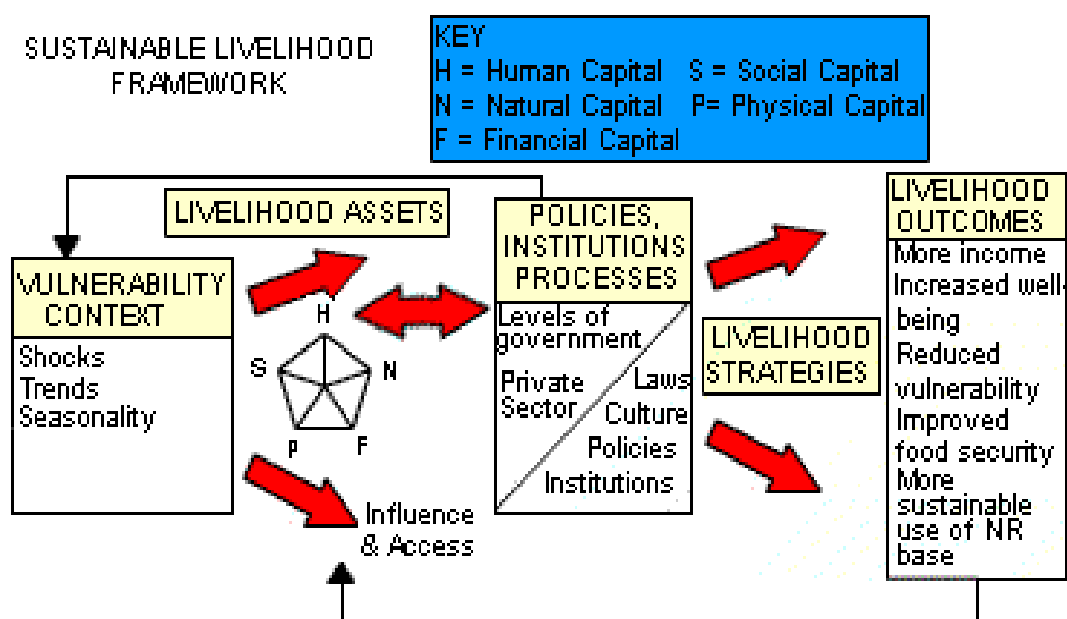
4 การสร้างความเข้มแข็ง (Building on Strengths) หลักการที่สำคัญคือ การเริ่มวิเคราะห์ความเข้มแข็งมากกว่าความต้องการ

5 มีการเชื่อมโยงมหภาคและจุลภาค (Macro-micro Links) แนวทางการศึกษาการดำรงชีพอย่างยั่งยืนต้องการที่จะเป็นจุดเชื่อมช่องว่างระหว่างระดับนโยบายสถาบันกับระดับชุมชนและรายบุคคล

6 มีความยั่งยืน (Sustainability) เป็นการประเมินความยั่งยืนจาก 4 องค์ประกอบหลักคือ สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคมและสถาบัน

1.3 กรอบการทำงานของแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihood Framework)

การศึกษาการดำรงชีพอย่างยั่งยืนเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ 5 ประการที่จะนำไปสู่เป้าหมายในการดำรงชีพของเกษตรกร ดังแสดงในภาพประกอบ 2 (Department for International Development (DFID), 2002)

[Livelihoods Assets: H=human capital, N=natural capital, F=financial capital, P=physical capital, S=social capital]

ภาพประกอบ 2 : กรอบการทำงานของ การดำรงชีพอย่างยั่งยืน

ที่มา : Department for International Development (DFID), 2002

1 องค์ประกอบด้านบริบทของความอ่อนแอและไม่แน่นอน (Vulnerability Context)

เป็นภาวะที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อตรงต่อทรัพย์สินและผลลัพธ์จากการดำรงชีพ ได้แก่ ภาวะที่เกิดผลกระทบอย่างทันทีทันใดและรุนแรง (Shocks) ส่งผลเสียหายต่อการดำรงชีพ โดยเฉพาะในองค์ประกอบของทรัพย์สิน เช่น ภัยธรรมชาติ การขาดเงินใช้จ่าย ความขัดแย้งในสังคม ปัญหาด้านสุขภาพของมนุษย์ พืช สัตว์ ภาวะแนวโน้ม (Trends) ของการ

เคลื่อนไหวของปัจจัยต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อวิธีการดำรงชีพ (Livelihoods Strategies) เช่น แนวโน้มประชากร ทรัพยากร เศรษฐกิจ นโยบาย รัฐบาล เทคโนโลยีและการเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล (Seasonality) ได้แก่ วัฏจักรต่างๆ เช่น วัฏจักรราคา ผลผลิต สุขภาพ โอกาสการจ้างงาน เป็นต้น

2 ทรัพย์สินสำหรับการดำรงชีพ (Livelihoods Assets)

เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญหรืออีกนัยหนึ่งคือ เป็นต้นทุนที่เกษตรกรนำมาใช้ในกระบวนการดำรงชีพ (Livelihoods Process) ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการเกิดผลลัพธ์มีผลต่อโอกาสการเลือกวิธีการดำรงชีพได้รับอิทธิพลโดยตรงจากบริบทของความอ่อนแอ และการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและสถาบัน ทรัพย์สินที่สำคัญมี 5 ประเภท (ภาพประกอบ 3) ได้แก่

- ทุนมนุษย์ (Human Capital-H) หมายถึง ทักษะ ความรู้ ความสามารถ ด้านแรงงาน คุณภาพแรงงาน ศักยภาพการเป็นผู้นำและมีความสุขภาคี ซึ่งมีส่วนช่วยให้คนสามารถดำเนินยุทธศาสตร์การดำรงชีพและบรรลุผลเป้าประสงค์ในการดำรงชีพได้

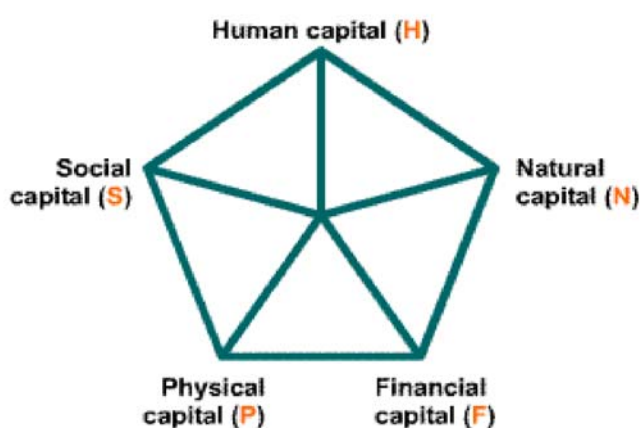
- ทุนธรรมชาติ (Natural Capital-N) หมายถึง แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพ โดยปกติแล้วการดำรงชีพในชนบทขึ้นอยู่กับทรัพยากรและบริการต่างๆ (อาทิ ที่ดิน น้ำ ป่า คุณภาพอากาศ การป้องกันกบฏภัยของดิน ระดับและอัตราการเปลี่ยนแปลงของความหลากหลายทางชีวภาพ ฯลฯ) เป็นที่ทราบกันดีว่า ทรัพยากรธรรมชาติที่คนจนในชนบทใช้ส่วนหนึ่งเป็นทรัพยากรร่วม (Common Properties) ทั้งนี้เนื่องจากคนเหล่านี้ไม่สามารถที่จะเข้าถึงทรัพยากรภายใต้กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่มีอยู่ได้อย่างพอเพียงและทั้งหมด ทุนทางธรรมชาติเป็นทั้งแหล่งที่มาของการดำรงชีพและบริบทของความเปราะบาง ทุนทางธรรมชาติในสภาวะปกตินั้นช่วยสนับสนุนทุนหรือทรัพยากรมนุษย์ โดยเป็นทั้งแหล่งอาหารและช่วยเพิ่มพูนสุขภาพ

- ทุนการเงิน (Financial Capital-F) หมายถึง เงินทุนที่แต่ละคนใช้เพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์ของการดำรงชีพ ซึ่งประกอบด้วยเงินตราหรือเงินสะสมที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ และเงินไหลเวียนหรืออาจจะเป็นทรัพยากรอื่นๆ ที่ช่วยให้สามารถประยุกต์ใช้กับยุทธศาสตร์ การดำรงชีพในรูปแบบต่างๆ ได้ ทุนทางการเงินอาจเป็นได้ทั้งทรัพย์สิน สมบัติ และทุนสะสมอื่นๆ ที่สามารถเปลี่ยนแปลงเป็นตัวเงินได้ ซึ่งมีความยืดหยุ่นที่สุดเพราะสามารถแปลงสภาพเป็นทุนประเภทอื่นๆ ได้อย่างหลากหลายและใช้ในการบรรลุเป้าประสงค์ในการดำรงชีพได้โดยตรง

- ทุนกายภาพ (Physical Capital-P) หมายถึง โครงสร้างพื้นฐานและสินค้า ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพและสิ่งอำนวยความสะดวก ซึ่งถือเป็นความจำเป็นพื้นฐานที่ช่วยสนับสนุนให้การดำรงชีพเป็นไปได้ด้วยดี เช่น ความมั่นคงทางด้านที่อยู่อาศัย การคมนาคมและระบบสื่อสาร

เป็นต้น

- **ทุนสังคม (Social Capital-S)** ความหมายของทุนสังคมถูกนิยามในลักษณะที่แตกต่างและหลากหลาย ภายใต้กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน ทุนทางสังคมมักจะหมายถึง ทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคมที่สมาชิกนำมาใช้สนับสนุนในการบรรลุเป้าหมายในการดำรงชีพ ซึ่งได้แก่ กลุ่ม เครือข่าย ประชาสังคม การเป็นสมาชิก ความสัมพันธ์ หน้าที่ในสังคมและภาวะการณืเป็นผู้นำ ซึ่งจะช่วยให้เพิ่มความไว้วางใจและพลังความสามารถในการร่วมมือกัน

ภาพประกอบ 3 : ห้าเหลี่ยมทรัพย์สิน (The Asset Pentagon)

ที่มา: Department for International Development (DFID), 2002

3 การแปรเปลี่ยน โครงสร้างและกระบวนการ (Transforming Structures and Processes)

เป็นองค์ประกอบที่มีผลกระทบโดยตรงต่อความอ่อนแอในกระบวนการและส่งผลต่อการเลือกวิถีการดำรงชีพมีส่วนประกอบย่อย 2 ส่วนคือ

- **โครงสร้าง (Structures)** มี 2 ระดับคือ ระดับสาธารณะและระดับเอกชน เช่น รัฐบาล องค์กร ประชาสังคม

- **กระบวนการ (Processes)** หมายถึง การขับเคลื่อนของโครงสร้างต่างๆ เช่น นโยบาย กฎหมาย ข้อกำหนดของสถาบันในระดับต่างๆ และวัฒนธรรมอย่างเหมาะสม ความสามารถในการใช้ทุนต่างๆ เพื่อแปรเปลี่ยนไปใช้ประโยชน์ในวิถีการดำรงชีพภายใต้โครงสร้างและกระบวนการที่เป็นอยู่เหล่านี้จะช่วยให้ไปสู่เป้าหมายได้ดียิ่งขึ้น

4 ยุทธวิธีการดำรงชีพ (Livelihoods Strategies)

เป็นทางเลือกหรือโอกาสที่ชาวชนบทใช้เป็นกลยุทธ์ในการดำเนินชีวิต ซึ่งจะมีลักษณะของความหลากหลาย (Diversity) ตามลักษณะพื้นที่ที่ถือครอง ภูมิประเทศและช่วงเวลา เป็นลักษณะที่เคลื่อนไหว (Dynamic) กระจายหลายสถานที่ (Straddling) และมีความเชื่อมโยงกัน (Linkage)

5 ผลลัพธ์ของการดำรงชีพ (Livelihood Outcomes)

เป็นผลที่เกิดจากการเลือกวิถีหรือยุทธวิธีในการดำรงชีพซึ่งแสดงออกถึงผลของการดำรงชีพอย่างยั่งยืน ได้แก่ การมีรายได้เพิ่มขึ้น (More Income) ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (Increased Well-being) การลดความอ่อนแอ (Reduced Vulnerability) การเพิ่มความมั่นคงทางด้านอาหาร (Improved Food Security) และการเกิดความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ (Sustainable Use of Natural Resources)

ความเชื่อมโยงขององค์ประกอบต่างๆ ทั้ง 5 องค์ประกอบดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ถ้าหากพิจารณาจากระบบการพัฒนาในประเทศไทยโดยเริ่มต้นจากการแปรเปลี่ยนโครงสร้างและกระบวนการ (Transforming Structures & Processes) คือมองจากระดับนโยบาย ซึ่งจะมีการเปลี่ยนหรือปรับแนวทางการพัฒนาด้วยการปรับโครงสร้างการบริหาร การปรับเปลี่ยนนโยบาย ระเบียบวิธีปฏิบัติ ซึ่งผลจากการดำเนินนโยบายในแต่ละช่วงของการเปลี่ยนแปลงจะส่งผลทั้งทางบวกและลบต่อการดำรงชีพ โดยแสดงออกมาจากบริบทความอ่อนแอและความไม่แน่นอน (Vulnerability Context) ที่เกิดขึ้น ในส่วนของความอ่อนแอบางประเด็นเป็นผลมาจากนโยบายโดยตรงในขณะที่บางประเด็นเป็นผลทางอ้อม ผลที่เกิดขึ้นนี้นำไปสู่ความกระทบกระเทือนสถานะของทรัพย์สิน ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำมาใช้ในการกำหนดกลยุทธ์การดำรงชีพตามโอกาสและศักยภาพที่แต่ละคนมี ผลของการเลือกวิถีการดำรงชีพจะส่งผลต่อระดับผลลัพธ์ (Outcomes) และผลลัพธ์ต่างๆ จะย้อนกลับไปสู่สถานะของทรัพย์สินเป็นวงจรที่ขับเคลื่อนต่อไปอย่างต่อเนื่อง(สำราญ สระอุณ, 2544)

2. แนวคิดว่าด้วยการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพและการต่อรอง

จากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมผู้บริโภคประกอบกับกระแสโลกาภิวัตน์และการสื่อสารไร้พรมแดน ได้นำพากระแสวัฒนธรรมเข้าสู่ชุมชนอย่างต่อเนื่องจนส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนทำให้มีความสะดวกสบายมากขึ้น แต่ความสุขลดลง มีรายได้ไม่พอกับรายจ่าย มีหนี้สินเพิ่มขึ้น อีกทั้งความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดน้อยลง

และมีลักษณะต่างคนต่างอยู่มากขึ้น สถานการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนมีการรวมตัว รวมกลุ่ม และมีการเรียนรู้ร่วมกันสามารถจัดการกับปัญหาที่มากกระทบต่อชุมชนได้ในระดับหนึ่ง โดยใช้กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งที่เน้นการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนเป็นหลัก และใช้การจัดการความรู้จากองค์ความรู้ในชุมชนร่วมกับการนำความรู้จากภายนอกมาประยุกต์ใช้ ซึ่งการพัฒนาชุมชนตามแนวคิดนี้ได้รับการสนับสนุนมาอย่างต่อเนื่องในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา และมีชุมชนต้นแบบที่มีความเข้มแข็งสามารถเป็นแบบอย่างเพื่อการเรียนรู้และประยุกต์ใช้อยู่ทั่วทุกภูมิภาคของไทย (อาแว มะแส และคณะ, 2550)

การดำรงชีพที่ยั่งยืนนั้นจะสามารถเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีเหตุผลที่สำคัญดังต่อไปนี้

(1) มีความยืดหยุ่นและสามารถฟื้นตัวจากการเผชิญหน้ากับภาวะสะเทือนใจและความเครียด
 (2) ไม่ปล่อยชีวิตให้ขึ้นอยู่กับสิ่งช่วยเหลือภายนอกเป็นสำคัญ (3) รักษาความสามารถในการผลิตในระยะยาวจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น และ (4) การประนีประนอมต่อทางเลือก การดำรงชีพที่เปิดกว้างสู่แหล่งอื่น การคงอยู่ของการดำรงชีพนั้นมีความสำคัญมาก เพราะว่าจะเป็น การบ่งบอกถึงความก้าวหน้าในการลดความขาดแคลนซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างคงทนดีกว่า แบบชั่วคราว สิ่งเหล่านี้มิได้หมายถึง แหล่งทรัพยากรบางอย่างที่เป็นอยู่หรือสถาบันต่างๆต้อง บริการด้วยรูปแบบที่เหมือนกันอย่างถูกต้อง ซึ่งจะเป็นนัยถึงการสะสมในเมืองที่เป็นหลักทั่วโลก โดยอิงพื้นฐานที่จัดเตรียมให้เป็นพื้นฐานในการพัฒนาความเป็นอยู่โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคนยากจน (DFID, 2550)

ในกระบวนการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของชาวชนบท มักจะมีการต่อรอง ทั้งกับตนเองและผู้ที่เกี่ยวข้อง บางครั้งอาจจะยกระดับไปเป็นการต่อต้าน ซึ่งปรากฏในหนังสือ ของ James. C. Scott (1985) เรื่อง Weapons of the Weak ซึ่ง Scott ได้ทำการศึกษาคนที่ไม่มีสิทธิ หรือมีสิทธิที่จำกัดมากในการเข้าถึงทรัพยากร โดยเน้นคนยากจนในรัฐเคดาห์ประเทศมาเลเซีย ผลการวิจัยแสดงให้เห็นวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนาผู้ยากจนในมาเลเซีย ซึ่งเขาเรียกว่า “Everyday Forms of Resistance” หรือ “รูปแบบประจำวันของการต่อต้าน” ในการกดขี่ทางชนชั้น Scott ได้อธิบายการต่อรองว่าเป็นกลยุทธ์ที่จำเป็นในการอยู่รอดและเป็นพลังที่ทำให้พวกเขา ดำรงชีพอยู่ได้และเผชิญกับการถูกกดขี่และถูกขูดรีดจากผู้ที่มั่งคั่งหรือผู้ที่มีสิทธิเหนือกว่า เพราะคนส่วนใหญ่เป็นคนชั้นล่างที่จะสามารถแก้ปัญหาและสร้างประวัติศาสตร์ขึ้นมาในฐานะ ผู้ที่มีสิทธิที่จะเลือก การต่อรองอาจดำเนินไปได้หลายรูปแบบทั้งการรวมพลังเพื่อเรียกร้อง ความเป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง การสร้างพลังเพื่อสร้างกิจกรรมที่สนับสนุนการดำรงชีพ และการต่อต้านทางความคิด อาจเกิดในลักษณะของการหารือกันในระดับความคิดเพื่อหาทาง ออกหรือปรับตัวในหมู่เครือญาติและพวกพ้อง

การทำความเข้าใจกับการต่อรองสามารถจำแนกการพิจารณาเป็นประเด็นต่างๆ ได้ 3 ประเด็น

1. เป้าหมายในการต่อรอง

การต่อรองนั้นเกิดขึ้น โดยการตั้งเป้าหมายไปที่การช่วยเหลือของรัฐทำให้กลุ่ม ชวนาไม่สามารถทำการต่อรองหรือบีบบังคับให้พ่อค้าทำตามเงื่อนไขของคนได้ ดังนั้นจึงเรียกร้อง ให้รัฐเข้ามารับผิดชอบในการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างพ่อค้ากับกลุ่มชวนา (สุพิตา เร่งจิต , 2534) ส่วน สิริ ภาสุก (2526 อ้างถึงในรุ่งรัตน์ ชมาฤกษ์, 2539) กล่าวว่า การต่อรองหรือ การเรียกร้องของชวนาชาวไร่ที่จะบรรลุผลได้นั้น ชวนาชาวไร่จะต้องมีตัวแทนของตนเอง ในรัฐสภาที่เข้มแข็ง เพื่อสามารถช่วยเหลือด้านงบประมาณและมาตรการในการวางนโยบาย เพื่อพยุงราคาทางการเกษตร โดยจะต้องต่อรองให้พรรคการเมืองเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของตน

2. รูปแบบการต่อรอง

สุพิตา เร่งจิต (2534) ได้กล่าวถึงรูปแบบในการต่อรองของชวนาไทยไว้ดังต่อไปนี้ (1) การต่อรองแบบไม่เปิดเผย ซึ่งเป็นการต่อรองในลักษณะส่วนตัว ส่วนใหญ่จะไม่มีความรุนแรง แต่บางครั้งอาจจะมีผลกระทบที่รุนแรงได้ การต่อรองมักแสดงออกมาในรูปของการปรับทุกข์ การชูปชิบ นินทา การล้อเลียน ซึ่งช่วยให้รู้สถานการณ์ที่เสียเปรียบของกลุ่มตนอย่างชัดเจน และกว้างขวางขึ้น การสร้างความรู้สึกร่วมในกลุ่มชวนาในฐานะที่ถูกเอารัดเอาเปรียบเหมือนกัน (2) การไม่ให้ความร่วมมือหรือต่อต้านแบบเงียบ เป็นลักษณะที่สมาชิกไม่ให้ความร่วมมือ เช่น สมาชิกสหกรณ์ทำการต่อต้านสหกรณ์ โดยการไม่ให้ความร่วมมือในการรวบรวมผลผลิต สมาชิกเลือกที่จะไม่ขายให้แก่สหกรณ์แต่ขายให้พ่อค้า (3) การหันไปยอมรับกลุ่มใหม่ จากการที่ไม่สามารถที่จะสนองตอบต่อความต้องการ และไม่เป็นตัวแทนผลประโยชน์ที่แท้จริง ของสมาชิกทำให้สมาชิกมีการยอมรับพ่อค้าคนกลางมากกว่าสหกรณ์ โดยการยอมอยู่ภายใต้ระบบ อุปถัมภ์ของพ่อค้า และ (4) การต่อรองแบบรวมกลุ่มอย่างเปิดเผย เป็นการต่อรองที่ก้าวหน้าที่สุด และเกิดผลต่อการต่อรองมากที่สุด การต่อรองรูปแบบนี้ส่งผลกระทบต่อชาวนา แต่การต่อรองแบบนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการนำของผู้นำชวนาที่จัดตั้งกลุ่มขึ้นเพื่อการต่อรอง อย่างเปิดเผยและมีเงื่อนไขจากสภาพแวดล้อมคือ วิกฤตปัญหาที่เกิดผลกระทบต่อชาวนาส่วนใหญ่ ดังนั้นการรวมกลุ่มเพื่อการต่อรองของชวนาจึงแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ (ชอบ เข้มกลัด, 2533) คือ (1) เป็นการรวมพลังเพื่อต่อรองเรียกร้องขอรับความช่วยเหลือจากภายนอก (2) เป็นการรวมพลัง เพื่อการต่อรองที่ดำเนินการด้วยตนเองให้มากที่สุด ทั้งนี้เพื่อการแก้ปัญหาของตนเองหรือเรียกร้อง สิทธิของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ซึ่งสอดคล้องกับหลักการในการพัฒนาชุมชน เพราะการมีส่วนร่วมจะสามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในที่สุด หากมีความพยายามดำเนิน

การในการแก้ปัญหาด้วยตนเองย่อมก่อให้เกิดการเรียนรู้และมีประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหา มากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นสมาชิกของกลุ่มควรจะเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตตนเอง บุคคลภายนอก หรือนักพัฒนาควรเป็นเพียงผู้กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดการพัฒนาศักยภาพ และสร้างโอกาส ให้ชาวบ้านสามารถนำศักยภาพมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและชุมชนได้

การต่อรองทุกรูปแบบจะสะท้อนให้เห็นถึงความไม่พอใจต่อภาวะที่เป็นอยู่ ของชานาแต่ปัญหาสำคัญของชานาคือ มีลักษณะที่ขาดความต่อเนื่องและรวมตัวกันต่อรอง กับปัญหาเป็นการเฉพาะหน้า เมื่อได้รับความพอใจระดับหนึ่งหลังการต่อรองระยะหนึ่งแล้ว กลุ่มชานาก็มักจะแตกสลายไปเพื่อกลับสู่การผลิตและหาทางออกส่วนตัวอีกครั้ง โดยที่ยังมิได้ แก้ปัญหาต้นเหตุที่แท้จริงที่ส่งผลกระทบต่อระยะยาว อย่างไรก็ตามการต่อรองที่ผ่านมาแสดงให้เห็น ถึงความพยายามที่จะต่อรองกับกลุ่มอื่น เช่น รัฐ พ่อค้า ให้ผลประโยชน์จากการผลิตของคนมากขึ้น

3. อำนาจในการต่อรอง

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสวีธรรม (2528) ได้กล่าวว่า อำนาจการต่อรองเกี่ยวข้อง กับการผูกขาดในการกำหนดผลตอบแทนแก่เจ้าของปัจจัยการผลิต ถ้าแต่ละกลุ่มมีอำนาจต่อรอง ทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียมกัน การกำหนดอัตราผลตอบแทนก็จะออกมาในลักษณะของความยุติธรรม แก่ทั้ง 2 ฝ่าย ดังนั้นการพยายามทำให้กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆมีอำนาจการต่อรองที่ทัดเทียมกัน จึงเป็นมาตรการที่จะช่วยให้กระจายรายได้ในสังคมให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น แต่สภาวะการณ์ ในปัจจุบันกลุ่มที่เป็นฝ่ายที่ได้เปรียบคือ กลุ่มนายทุนที่สามารถเกาะกลุ่มและรวมตัวกันอย่างเสรี โดยรัฐบาลมักจะให้การสนับสนุนและให้ความสำคัญแก่กลุ่มธุรกิจ ในทางตรงกันข้ามการรวมตัว ของประชาชนทั่วไปที่เป็นฝ่ายเสียเปรียบ เช่น กลุ่มผู้ใช้แรงงานหรือกลุ่มชานา มักจะไม่ค่อยได้รับความช่วยเหลืออย่างจริงจังจากรัฐ และมักถูกมองไปในแง่ของการรวมตัวกันเพื่อบ่อนทำลาย ความมั่นคงของรัฐบาล เป็นผลทำให้เกิดความผูกขาดทางเศรษฐกิจมากขึ้นและเป็นปัจจัยที่สำคัญ ที่ทำให้ระบบการกระจายรายได้แก่สังคมไม่ประสบผลสำเร็จ

3. แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมเพื่อการดำรงชีพ

3.1 การจัดแบ่งทรัพยากรตามสิทธิในการใช้ประโยชน์

การจัดการทรัพยากรมีความสำคัญในการดำรงชีพ ทรัพยากรนั้นมีทั้งสามารถ สร้างทดแทนเองได้และไม่สามารถสร้างทดแทนได้ ประเภทของทรัพยากรสามารถพิจารณา ตามสิทธิการถือครองและการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์ได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ ประเภทที่เป็น

ทรัพย์สินส่วนบุคคลและประเภทที่เป็นสมบัติสาธารณะ ซึ่งอาจจะแยกย่อยเป็นประเภทที่เป็นทรัพย์สินร่วมหรือทรัพยากรร่วม

ทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources) ถือเป็นทรัพยากรที่มีคุณสมบัติที่ยากต่อการกีดกันในการใช้ประโยชน์และเป็นทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป เช่น อากาศ ทรัพยากรทางทะเล ป่าไม้ ที่ดิน ดังนั้นทรัพยากรเหล่านี้จึงถูกกำหนดอย่างชัดเจน มิเช่นนั้นทรัพยากรเหล่านี้มักจะกลายไปอยู่ในภาวะไร้สิทธิ (Open-Access) คือ ทรัพยากรที่ทุกคนก็สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้และก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมหรือเป็นทรัพย์สินร่วม (Common Proper Resources) ที่มีกลุ่มคนหรือชุมชนใดชุมชนหนึ่งร่วมกันเป็นเจ้าของ (สุชาวัลย์ เสถียรไทย, 2542) ทรัพยากรประเภทหลังสุดนี้จึงเป็นพื้นฐานในการผลิตเพื่อการดำรงชีพเท่านั้นและต้องผ่านกระบวนการทางสังคม นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างคุณค่าของทรัพยากรโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการจัดการในลักษณะของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อแก้ปัญหาและการจัดสรรผลประโยชน์ที่คนส่วนใหญ่สามารถยอมรับได้ ทรัพยากรจึงถือเป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ทางสังคม โดยระบบความสัมพันธ์ของคนภายในสังคมทั้งในเรื่องสิทธิ หน้าที่ และการใช้ประโยชน์ร่วมกันเพื่อการดำรงอยู่ของทรัพยากร ดังนั้นการใช้ทรัพยากรจึงต้องมีระบบการจัดการทรัพยากร โดยผ่านกระบวนการการมีส่วนร่วมของผู้มีสิทธิในการใช้ทรัพยากร (สุธาดา แจงประจักษ์, 2549)

3.2 รูปแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สำนักงานนโยบายและแผนมหาดไทย (2536) ได้จัดแบ่งรูปแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมออกเป็น 4 รูปแบบ คือ

1 การสงวน (Preservation) หมายถึง การธำรงไว้ซึ่งความยุติธรรมโดยปล่อยให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีการเจริญเติบโต และมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามธรรมชาติทุกประการ โดยมนุษย์ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวและต้องใดๆ ทั้งสิ้น

2 การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การดูแล ป้องกัน รักษา ซ่อมแซม ปรับปรุงและการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด โดยไม่ทำลายหรือทำให้เกิดความเสียหายน้อยที่สุด หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นการรู้จักการใช้ทรัพยากรอย่างฉลาดเพื่อให้ใช้ได้เป็นเวลานานที่สุด และสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด ซึ่งจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างทั่วถึง ฉะนั้นการอนุรักษ์จึงมิได้หมายถึง การเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉยๆ แต่ต้องรู้จักการนำมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ

3 การพัฒนา (Development) หมายถึง การปรับปรุง บูรณะ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมให้มีสภาพดีขึ้นและสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้มากขึ้น เช่น การฟื้นฟู ป่าไม้ ดันน้ำลำธาร การปลูกป่าชายเลนให้กลับสู่สภาพเดิม การก่อสร้างปะการังเทียมเพื่อฟื้นฟูที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ

4 การใช้ประโยชน์ (Utilization) หมายถึง การนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ เพื่อสนองต่อความต้องการของมนุษย์ในด้านต่างๆ โดยเฉพาะใช้เป็นปัจจัย 4 เพื่อประโยชน์สูงสุดและเกิดการทำลายน้อยที่สุด

3.3 ทรัพยากรประมง (Fishery Resources) ในฐานะทรัพย์สินร่วม

ทรัพยากรประมงหมายถึง ชลสมบัติที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติเป็นประโยชน์ กับมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ตามพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 มาตรา 4(1) สัตว์น้ำ หมายถึง ปลา เต่า กุ้ง ปู แมงดา สัตว์น้ำจำพวกเปลือกหอย รวมทั้งไข่ของสัตว์เหล่านี้ทุกชนิด สัตว์น้ำ ที่เลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์น้ำจำพวกหอย รวมทั้งเปลือกหอยมุก สัตว์น้ำจำพวกปลิงทะเล ฟองน้ำ และสาหร่ายทะเล ทั้งนี้รวมถึงสัตว์น้ำอื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในน้ำและพันธุ์ไม้น้ำอื่นๆ (ศิริจิต พุ่งหว่า และคณะ, 2544)

ทรัพยากรประมงเป็นทรัพยากรที่สามารถสร้างทดแทนได้ ถ้ามีการจัดการอย่าง ชาญฉลาดจะไม่มีวันสิ้นสูญ (ศิริจิต พุ่งหว่า และคณะ, 2544) เมื่อมนุษย์สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิต ที่เกิดจากการสร้างทดแทนของทรัพยากรประมงตามกาลเวลา และมนุษย์สามารถใช้ประโยชน์อย่าง สม่าเสมอ การเก็บเกี่ยวทรัพยากรประมงมาใช้ประโยชน์จะมากหรือน้อยก็ตามจะทำให้สมดุล ธรรมชาติของทรัพยากรเสียไปไม่มากก็น้อย ความถี่ในการเก็บเกี่ยวเกี่ยวกับปริมาณที่เก็บเกี่ยวแต่ละครั้ง ก็มีผลกระทบโดยตรงต่อทรัพยากรดังกล่าว นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลง นุกรุก ก้นขวาง และการก่อกมลพิษทางแหล่งน้ำก็มีทั้งผลกระทบทางตรงและผลกระทบทางอ้อม (วิทย์ ธารชลาณุกิจ, 2527 อ้างถึงใน ศิริจิต พุ่งหว่า และคณะ, 2544) ทรัพยากรประมงส่วนมากไม่มีการถือครอง เป็นสมบัติส่วนตัว แต่มักจะควบคุมดูแลโดยคนในชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ในแต่ละแหล่งจึงมีคุณสมบัติของการเป็นทรัพย์สินร่วม (Common Property Resource) กล่าวคือ เป็นทรัพย์สินที่เป็นสาธารณะ ทุกคนในชุมชนที่ทรัพยากรนั้นตั้งอยู่มีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ ถ้าไม่มีการจำกัดการเข้าไปใช้ประโยชน์ ทรัพยากรก็มีแนวโน้มที่จะถูกใช้เกินขนาดและส่งผลให้เสื่อม โทรมในที่สุด ดังนั้นเพื่อแก้ปัญหาทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมไม่ให้ตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม และเกิดการนำไปใช้ประโยชน์สูงสุดและยาวนาน จึงจำเป็นต้องมีการกำหนดมาตรการ ในการจัดการในด้านต่างๆ ให้เหมาะสมกับลักษณะของทรัพยากร

3.4 สิทธิและการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมเพื่อการดำรงชีพ

สิทธิในทรัพย์สิน (Property Rights) หมายถึง ความเป็นเจ้าของ การครอบครอง การใช้ประโยชน์ เนื่องจากทรัพยากรนั้นมีค่าและมีคุณสมบัติของประโยชน์ต่อมนุษย์จึงทำให้เกิดความต้องการเข้าไปครอบครองและใช้ประโยชน์ ทรัพยากรจึงกลายเป็นทรัพย์สินที่มนุษย์ส่วนใหญ่ หมายถึง คือ “สิ่งของ” เช่น ที่ดิน ในฐานะที่เป็นสมบัติของใครคนใดคนหนึ่งจนเห็นว่าทรัพย์สินเป็นเพียงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งของ ในขณะที่เดียวกันทางกฎหมายก็ถือว่าทรัพย์สินนั้นเป็นเรื่องของ “สิทธิ” ในสิ่งของจึงเรียกว่า “กรรมสิทธิ” (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543)

สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ (2536) ได้ทำการจัดแบ่งประเภทของ “ทรัพยากร” ตามกรรมสิทธิ์หรือการถือครอง ออกเป็น 4 ประเภท คือ (1) ทรัพยากรที่เป็นสมบัติของเอกชน (Private Property Resources) หมายถึง ทรัพยากรที่อยู่ภายใต้การครอบครองของปัจเจกบุคคล ในฐานะที่เป็นบุคคลบริษัทหรือบริษัท เจ้าของทรัพยากรมีสิทธิที่จะอนุญาตหรือห้ามไม่ให้คนอื่นเข้ามาใช้ประโยชน์หรือเกี่ยวข้องกับทรัพย์สินสมบัติของตน เช่น สังกหริมทรัพย์และอสังหริมทรัพย์ ชนิดต่างๆ ทรัพยากรประเภทนี้มักจะมีกฎหมายหรือกฎระเบียบทางสังคมรองรับไว้อย่างชัดเจน (2) ทรัพยากรที่เป็นสมบัติของสาธารณะหรือชุมชน (Common or Communal Property Resources) หมายถึง ทรัพยากรที่เป็นเจ้าของโดยกลุ่มของบุคคลในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชนแห่งหนึ่ง และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกัน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประเภทนี้อาจกระทำได้หลายรูปแบบ เช่น อนุญาตให้ใช้ประโยชน์ได้เฉพาะบางกลุ่มและบางเวลา เช่น กรณีของแหล่งประมงหรือทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ของชุมชน เป็นต้น ทรัพยากรประเภทนี้อาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่าทรัพยากรที่เป็นเจ้าของร่วมกันโดยชุมชนหรือของส่วนรวม (Common-pool Resource) ดังนั้นหากสมาชิกของชุมชนคนหนึ่งบริโภคหรือใช้ประโยชน์มากเกินไปก็จะเหลือทรัพยากรชนิดนี้ไว้ให้สมาชิกคนอื่นๆ น้อยลง ตัวอย่างของทรัพยากรชนิดนี้ได้แก่ ป่าไม้ น้ำชลประทาน หญ้าในทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ของชุมชนหรือทรัพยากรประมงในแหล่งน้ำธรรมชาติ เป็นต้น (3) ทรัพยากรที่เป็นสมบัติของรัฐ (State Property Resource) หมายถึง ทรัพยากรที่ตกอยู่ภายใต้กรรมสิทธิ์และการถือครองของรัฐบาล เช่น ป่าสงวนแห่งชาติ เขตอุทยาน เขตสงวนพันธุ์สัตว์ป่า สถานที่ราชการ ฯลฯ ในกรณีของประเทศไทยทรัพยากรประเภทนี้จะสังเกตได้ง่ายจากคำว่า “สถานที่ราชการ” หรือ “ทรัพย์สินสมบัติของทางราชการ” หรือที่เรียกติดปากกันทั่วไปว่า “ของหลวง” ทรัพยากรประเภทนี้ในทางกฎหมายแล้วจะถูกนำมาใช้เพื่อผลประโยชน์และการดำเนินกิจกรรมของรัฐหรือของส่วนรวมในส่วนที่รัฐบาลรับผิดชอบเท่านั้น และ(4) ทรัพยากรที่เปิดโอกาสให้เข้าถึงอย่างไม่จำกัดและไม่มีเจ้าของ (Open-Access Resource) หมายถึง สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติต่างๆ ที่มีอยู่ในปริมาณมาก มนุษย์ก็สามารถดัดแปลงมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไม่จำกัด

และไม่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกอื่นๆในสังคม ดังนั้นกรรมสิทธิ์และการถือครองจึงไม่จำกัดอยู่ที่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ ตัวอย่างของทรัพยากรประเภทนี้ได้แก่ พลังงานคลื่นในทะเล แสงแดด ชั้นบรรยากาศและปลาในเขตน่านน้ำสากล เป็นต้น อย่างไรก็ตามการที่ทรัพยากรประเภทนี้มีปริมาณไม่จำกัดและไม่มีเจ้าของ อาจพิจารณาในทางกลับกันได้ว่า ทรัพยากรประเภทนี้ไม่ได้เป็น “ทรัพย์สิน” ของใครคนใดคนหนึ่ง

สิทธิการใช้ทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมหรือของส่วนร่วมจะเกี่ยวข้องกับรูปแบบในการจัดการทรัพยากรประเภทนี้ด้วยซึ่ง Chaudhry (2002 อ้างถึงในพรพันธุ์ เชมคุณาศัย, 2549) ได้กล่าวถึงระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนในเรื่องทรัพยากรที่เป็นเจ้าของร่วมกัน โดยชุมชนหรือส่วนรวม (Common-pool Resource) ว่าสิทธิการใช้ทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมหรือของส่วนร่วมจะเกี่ยวข้องกับรูปแบบในการจัดการทรัพยากรประเภทนี้ด้วย ระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนจึงมีนัยถึงสิทธิที่เกิดจากการแบ่งปันหรือการกระทำร่วมกันภายใต้ระบบการจัดการที่แตกต่างกัน ซึ่งประกอบด้วยผลประโยชน์ของการร่วมกันเป็นเจ้าของหรือการจัดการร่วมกัน ผู้ที่เป็นเจ้าของร่วมกันก็จะควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรและกำหนดกฎกติกาขึ้นมา ระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนจึงไม่ใช่ของส่วนบุคคลแต่ยึดถือโดยสมาชิกส่วนใหญ่ที่ให้ความหมายตามเหตุผลของชุมชนนั้นๆ กรรมสิทธิ์ชุมชนจึงเป็นการจัดการโดยกลุ่มบนพื้นฐานของกฎกติกาและการมีบรรทัดฐานร่วมกัน แต่ในขณะเดียวกันระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนในประเทศไทยยังไม่ได้รับการยอมรับจากรัฐ เพราะรัฐมีแนวคิดในการจัดการระบบกรรมสิทธิ์ในการดูแลทรัพยากรแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยยึดถือตามกฎหมายในการถือครองที่ดินว่ารัฐเป็นเจ้าของและมีกรรมสิทธิ์แต่เพียงผู้เดียว โดยแบ่งกรรมสิทธิ์เป็นสองประเภท คือ กรรมสิทธิ์เอกชนและกรรมสิทธิ์รัฐ และในขณะเดียวกันก็กีดกันชุมชนโดยการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของของรัฐ (ยศ สันตสมบัติ, 2543)

ในส่วนของ สิทธิชุมชน (Community Rights) ในการจัดการทรัพยากรของชุมชน เสน่ห์ จามริก (2544) ได้ให้ความหมายว่าเป็น “สิทธิร่วม” เหนือทรัพย์สินของชุมชน โดยที่สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาเท่านั้นมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าส่วนตน แม้สมาชิกชุมชนจะมี “สิทธิตามธรรมชาติ” ในการใช้ทรัพยากรของส่วนรวม แต่ชุมชนก็สามารถออกกฎเกณฑ์เพื่อความเป็นธรรมทางสังคม สิทธิการใช้เพื่อความยั่งยืนของระบบนิเวศและเพื่อความอยู่รอดของชุมชนจึงเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของชุมชน ความหมายนี้สอดคล้องกับ ยศ สันตสมบัติ (2543) ซึ่งอธิบายว่า สิทธิชุมชนไม่ได้หมายถึง การยึดเอากรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรโดยเด็ดขาด แต่หมายถึงการจำกัดสิทธิการใช้ทรัพยากรซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชาวบ้านทุกคน โดยการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องจะขึ้นอยู่กับอำนาจของชุมชนในการวางกฎเกณฑ์เพื่อรักษาและใช้ทรัพยากรเหล่านั้น ในขณะเดียวกัน

จักรกฤษณ์ ควรพจน์ (2545) ได้กล่าวเสริมให้รัดกุมยิ่งขึ้นว่า สิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิในทรัพย์สิน แต่เป็นสิทธิที่ชุมชนสามารถร่วมกันบริหารจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงการดูแลรักษาให้ทรัพยากรนั้นคงอยู่ต่อไป และชุมชนในความหมายนี้ต้องเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีประเพณีและวัฒนธรรมสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน สำหรับประเด็นของ สิทธิชุมชน ของชาวประมงพื้นบ้านในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง มีผู้อธิบายไว้ว่าจะต้องตั้งอยู่บนหลักการ ของการให้ทั้งสิทธิและอำนาจหน้าที่แก่ชาวประมงพื้นบ้านในการบริหารจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ซึ่งรวมถึงการมีอำนาจจับกุมผู้ที่ทำประมงผิดกฎหมายและล้วงล้าจับสัตว์น้ำที่ชาวประมงพื้นบ้าน ดูแลรักษา ในทัศนะของ วรินทรา ไกยรวงศ์ (2541) นักนิเวศศาสตร์มีความเห็นว่าสิทธิชุมชนแตกต่าง จากสิทธิในทรัพย์สิน (Property Rights) ที่ผ่านมาชาวประมงพื้นบ้านในหลายพื้นที่ของประเทศได้มีการรวมตัวและเคลื่อนไหว เพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งซึ่ง สันติธา กาญจนพันธ์ (2543) กล่าวถึงการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวประมงพื้นบ้านได้เกิดขึ้นใน สองลักษณะควบคู่กันไป คือ (1) มีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งของแต่ละชุมชน และ (2) มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อผลักดันให้เกิดการยอมรับสิทธิในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของ ชุมชน ในส่วนของภาครัฐก็มีความคิดริเริ่มที่จะควบคุมการใช้ทรัพยากรชายฝั่งที่มีอยู่อย่างจำกัด โดยแนวทางแรกเป็นการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรให้แก่ชุมชนในรูปของสิทธิ การทำประมงภายในพื้นที่ประมงที่กำหนด (Territorial Use Rights in Fisheries หรือ TURFS) หรือ อีกชื่อหนึ่งคือ “สิทธิหน้าบ้าน” ซึ่งมุ่งไปที่ชาวประมงพื้นบ้าน ตลอดจนมีความคิดเรื่องความเป็นไป ได้ของระบบการจัดการร่วมระหว่างรัฐและชุมชนประมง (Co-management) และแนวทางที่สอง เป็นการควบคุมจำนวนเรือประมง โดยควบคุมจำนวนอาชญาบัตรซึ่งมุ่งไปที่ชาวประมงรายใหญ่ กรมประมง (2541) อ้างจาก สันติธา กาญจนพันธ์, 2543) สำหรับแนวทางแรกชาวประมงไม่เห็นด้วย เนื่องจากการจำกัดเขต จำกัดจำนวนชาวประมงและชนิดของเครื่องมือในแต่ละหมู่บ้าน อีกทั้ง ยังไม่สามารถข้ามไปทำประมงในเขตหมู่บ้านอื่นได้เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากหมู่บ้านนั้นๆ เสียก่อน และในแนวทางที่สองเป็นไปได้ยาก เนื่องจากกรมประมงไม่ใช่หน่วยงานที่มีหน้าที่ ในการรับจดทะเบียนเรือและการออกใบอนุญาตการใช้เรือ แต่เป็นอำนาจของกรมเจ้าท่า กรมประมงก็มีแต่อำนาจในการจดทะเบียนผู้ที่มีอาชีพในการประมงและออกอาชญาบัตรหรือ ใบอนุญาตเพื่อใช้เครื่องมือประมงเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงมีเรือประมงจำนวนไม่น้อยเมื่อได้จดทะเบียน กับกรมเจ้าท่าแล้วก็ทำการประมงโดยไม่ได้อำนาจจากหน่วยงานของกรมประมงและทำ การประมงโดยผิดกฎหมาย (กอบกุล ราชะนาคร, 2543)

กล่าวโดยสรุปว่า แม้จะมีแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชนและข้อเสนอเกี่ยวกับการจัดการร่วมในการจัดการทรัพยากรประมง แต่ก็ยังไม่มีความชัดเจนในการปรับใช้ในระดับพื้นที่

รวมทั้งข้อขัดข้องในด้านสถาบันและกฎหมาย ดังนั้นแนวทางในการศึกษาจะต้องค้นหาคำตอบของฐานคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในมโนทัศน์ของชาวประมงพื้นบ้าน รวมทั้งการศึกษาถึงความพยายามของชุมชนในการกำหนดรูปแบบ และแนวทางการพัฒนาสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชาวประมงพื้นบ้านภายใต้บริบทที่เป็นอยู่

4. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเกี่ยวกับการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กในภาวะขาดแคลนทรัพยากร ซึ่งงานวิจัยที่ผ่านมาบางฉบับที่มีความเกี่ยวข้องและสอดคล้องกัน โดยผู้วิจัยได้แบ่งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกเป็นสี่ส่วนได้แก่ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการต่อรองเพื่อการดำรงชีพ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมเพื่อการดำรงชีพ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของชาวประมงเพื่อการดำรงชีพในพื้นที่อื่น

4.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ

4.1.1 การดำรงชีพและความเกี่ยวข้องกับทุนในมิติต่างๆ

การศึกษาการดำรงชีพของชุมชนในกระแสการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยซึ่งทำให้ครัวเรือนชนบทต้องมีการปรับตัวในการดำรงชีพ โดยการใช้ทุนในมิติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนทางความรู้ของชุมชน เพื่อให้วิถีชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้พบได้ในกรณีศึกษาชาวสวนบ้านชะวีก หมู่ที่ 3 และชุมชนเขาวังมัน หมู่ที่ 5 ตำบลนาตาขวัญ อำเภอเมือง จังหวัดระยอง (สุรวุฒิ ปัดไธสง และชาติรี ทองสารี, 2546) ซึ่งรายงานว่าการที่ชุมชนทั้งสองยังดำรงอยู่ได้ถึงแม้จะประสบกับความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยที่เข้ามายังชุมชนก็ด้วยการสะสมทุนจนกลายเป็นการผลิตซ้ำ (Reproduction) ความรู้ในการทำสวนชุดใหม่ นอกจากนี้ชุมชนยังสามารถปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับระบบตลาด และพยายามเรียนรู้จากประสบการณ์จริงในการดำรงชีวิตให้สามารถเชื่อมต่อและบูรณาการณ เข้ากับความรู้อื่นที่มีอยู่ อีกทั้งยังมีทุนทางสังคมที่มีระบบความสัมพันธ์เป็นพื้นฐานที่ดีของชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งตนเองเป็นหลัก ข้อค้นพบแบบนี้สอดคล้องกับการศึกษาวิธีการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวประมง รายงานการศึกษาของ สุรวุฒิ ปัดไธสง และวัลยา ภูมิภักดี พรรณ (2546) ซึ่งพบว่าผลของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของชุมชนชนบทไทยทำให้ชุมชนสามารถดำรงชีพโดยการใช้ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนเงินตราที่คอยช่วยเหลือให้คน

ในชุมชนปรับตัวและเรียนรู้ในการประกอบอาชีพ และดำรงอยู่ด้วยความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทรระหว่างกันและกันของสมาชิกในปัจจุบัน ในขณะที่การศึกษาการเรียนรู้ของผู้แสดงหนังตะลุงเพื่อการดำรงอยู่ของหนังตะลุงในสังคมทันสมัย (อรทัย พรหมเทพ, 2551) พบว่า ผู้แสดงหนังตะลุงมีการเรียนรู้ที่จะปรับตัวเพื่อการดำรงชีพ สร้างสรรค์ และพัฒนาความรู้ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมสมัยใหม่ โดยการสร้างเครือข่ายอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การพยายามส่งเสริมการสืบต่อความรู้ด้านการแสดงหนังตะลุงแก่เยาวชนรุ่นใหม่ผ่านระบบโรงเรียน อีกทั้งยังพยายามสร้างความมั่นคงในการประกอบอาชีพ โดยการแสดงหนังตะลุงควบคู่ไปกับการประกอบอาชีพอื่นๆ มีการสร้างสรรค์และปรับเปลี่ยนความรู้และการเชื่อมโยงกับบริษัทธุรกิจผลิตแผ่นวีซีดีหนังตะลุง ทั้งนี้ผู้วิจัยได้สรุปให้เห็นว่า ท่ามกลางความทันสมัยมีผู้ที่ปรับตัวได้และประสบความสำเร็จ และผู้ที่ไม่สามารถปรับตัวได้ก็มีอาจดำรงอยู่ได้ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนสร้างสรรค์และพัฒนาความรู้มิให้ความรู้เป็นเพียงความรู้ที่หยุดนิ่งตายตัว แต่เป็นการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตในสังคมทันสมัย ในทำนองเดียวกัน อาแว มะแส และคณะ (2550) ซึ่งได้ทำการศึกษากระบวนการทันสมัยกับการปรับตัวในการดำรงชีพในชุมชนชนบท 2 ชุมชนในจังหวัดสงขลา ได้แก่ ชุมชนทุ่งน้ำและชุมชนชายเขา (ชื่อสมมติ) พบว่าการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการทันสมัย ส่งผลให้ครัวเรือนในชนบทปรับตัวในการดำรงชีพเพื่อตอบสนองความต้องการและความปรารถนาที่เปลี่ยนไป โดยครัวเรือนในชนบทปรับเปลี่ยนรูปแบบการบริโภคและค่านิยมในการดำเนินชีวิต ครัวเรือนมีความต้องการทางวัตถุเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะสิ่งของเพื่ออำนวยความสะดวกและรวมทั้งระบบการศึกษาที่ดีขึ้น การเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและการบริการได้ชักนำให้คนหันมานิยมทำงานนอกฟาร์มมากขึ้น การพึ่งพาภาคการเกษตรเพื่อการดำรงชีพจึงค่อยๆ เสื่อมความนิยมลง นอกจากนี้คณะผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ในปัจจุบันมิได้ทำฟาร์มแบบเต็มเวลา ความจำเป็นของการดำรงชีพตามยุคสมัยที่ต้องการรายได้เป็นตัวเงินมากขึ้นเพื่อตอบสนองความปรารถนาที่เพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพ โดยการทำหลายกิจกรรมพร้อมๆ กัน สมาชิกครัวเรือนประกอบอาชีพที่หลากหลายขึ้น แต่ด้วยสภาพเศรษฐกิจของครัวเรือนที่ต่างกันจึงทำให้สมาชิกในครัวเรือนที่ยากจนต้องดิ้นรนด้วยความลำบากกว่าทำให้บรรลุความอยู่ดีมีสุขได้ยากกว่า แต่มีการต่อรองในการตัดสินใจที่สูงกว่าครัวเรือนที่มีฐานะดีและปานกลาง

ความพยายามในการปรับตัวโดยใช้ฐานภูมิปัญญาเดิม แต่ขยายขนาดการผลิตรวมทั้งการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตตามยุคสมัยพบได้จากการศึกษาของ วชิรศักดิ์ มัชฌิมภาโร (2549) ซึ่งได้ศึกษา การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในบริบทของกระแสโลกาภิวัตน์ พบว่า รูปแบบการผลิตสุราพื้นบ้านของชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงจากอดีต เนื่องจาก

ต้องคืนรนเพื่อที่จะสามารถดำรงชีพอยู่ได้ในระบบโลกาภิวัตน์ ซึ่งส่งผลต่อลักษณะทางการผลิตที่ต้องการผลิตเพื่อยังชีพและมีช่องทางการตลาดภายนอกชุมชน และต่อมาพยายามผลักดันให้กฎหมายเปิดเสรีในการผลิตสุราเป็นรูปธรรมและใช้ได้จริง แต่ผลที่ตามมาคือการล่มสลายของกลุ่มเครือข่ายเหล้าพื้นบ้านแห่งประเทศไทย เพราะเมื่อชาวนาสามารถผลิตเหล้าได้เองอย่างถูกกฎหมายแล้ว ความเป็นเครือข่ายและความแข็งแกร่งของกลุ่มก็หมดความสำคัญ เพราะต่างคนก็ต่างจะทำเหล้าของตนเองเพื่อจำหน่าย เหล้าเถื่อนถูกนำเข้าระบบกลายเป็นเหล้าเสียภาษีที่ถูกกฎหมาย เกิดการแข่งขันกันในรูปแบบการค้าเสรีอย่างเต็มรูปแบบ เมื่อกลุ่มล่มสลายชาวนาที่ไม่อาจจะต่อกรกับกลไกของการตลาดก็ต้องล้มเลิกการทำเหล้าพื้นบ้านไปโดยปริยาย ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตก็ต้องล้มเลิกไป เหลือเพียงชาวนาบางส่วนที่สามารถพยุงตนเองให้เดินอยู่ได้ในระบบตลาดเสรี

4.1.2 ความพยายามสืบทอดความเชื่อและวัฒนธรรมที่เกื้อหนุนต่อวิถีการดำรงชีพ

รัมภา ศิริวงศ์ (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา พบว่า ชุมชนยังคงรักษาวิถีชีวิต การดำรงชีพและวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับการผลิต มีแบบแผนที่ชัดเจนในการปรุงอาหารและรับประทานอาหาร ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา โดยที่คนในชุมชนยังประกอบอาหารและบริโภคอาหารตามความเชื่อ ค่านิยมดั้งเดิม มีการสืบทอดประเพณีและพิธีกรรม โดยอาศัยทุนทางวัฒนธรรม ประกอบกับยังมีความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อแบบดั้งเดิมและความเชื่อแบบใหม่ โดยมีครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งในการถ่ายทอดวัฒนธรรมอาหารล้านนาและการสืบทอดทางด้านพิธีกรรม อีกทั้งยังมีการสืบทอดเหล่านี้ยังสร้างคุณค่าและความรู้สึกร่วมในการดำรงชีวิต การประกอบอาหารแบบล้านนาจึงเป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ส่งผลให้วัฒนธรรมอาหารล้านนาดำรงอยู่ได้ในปัจจุบัน

4.1.3 การปรับใช้ภูมิปัญญาและพัฒนาได้เหมาะกับยุคสมัย

การศึกษาการปรับเปลี่ยนระบบการแพทย์พื้นบ้านที่ยังให้ความสำคัญกับระบบความเชื่อและความศรัทธาของการใช้สมุนไพร จากการศึกษาของ ประดิษฐ์ จิระเดช ประไพ (2540) ซึ่งพบว่าแม้การใช้สมุนไพรจะมีบทบาทลดน้อยลงมากในการรักษาความเจ็บป่วยในหมู่บ้าน ในปัจจุบันแต่การใช้สมุนไพรสามารถที่จะดำรงอยู่ได้ เพราะความแพร่หลายและการพัฒนาของระบบการแพทย์สมัยใหม่และเริ่มมีการรักษาแบบองค์รวม ในขณะที่แพทย์พื้นบ้านมีข้อจำกัดในเรื่องประสิทธิภาพในการรักษาและโรคที่สามารถรักษาได้ การขาดสิทธิและอำนาจของหมอสมุนไพรที่มีต่อผู้สืบทอด การลดลงของป่าซึ่งเป็นแหล่งสมุนไพรโดยตรง และยังมีปัจจัยเรื่องระบบการศึกษาซึ่งปลูกฝังความเชื่อถือในระบบการศึกษาแผนใหม่

กระบวนการปรับเปลี่ยนการผลิตยาสมุนไพรมีแนวโน้มที่จะนำเอาเทคโนโลยีมาใช้เพิ่มขึ้นและมีการคำนึงถึงความสะอาด การใช้ระบบตลาดและการลดขั้นตอนของการรักษารวมทั้งพิธีกรรมต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ป่วยมากขึ้น ข้อค้นพบที่คล้ายคลึงกันได้จากการศึกษาของ อัจฉนา เจศรีชัย (2550) ที่ทำการศึกษาคำร้องอยู่ของประชาคมสุขภาพพบว่า ชมรมคนรักโพทะเลเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยมีเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของประชาคมสุขภาพได้แก่ ทูทางมนุษย์ คือ ผู้นำ สมาชิก และองค์ประกอบสำคัญในลักษณะของผู้นำคือ ความเสียสละ มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและมีวิสัยทัศน์กว้างไกล ในส่วนของสมาชิกนั้นประกอบด้วย การมีจิตสำนึก ในการพัฒนาและมีส่วนร่วมในองค์กร สำหรับในแง่ขององค์กรนั้นทูทางสังคมอันได้แก่ ช่องทางการสื่อสาร กระบวนการเรียนรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง วัฒนธรรมที่เกื้อกูลและการดำเนินงานแบบ เครือข่าย ตลอดจนมีการดำเนินงานที่มีความโปร่งใสและตรวจสอบได้ รวมทั้งสมาชิกเข้ามามีส่วน ร่วมนับเป็นความสำคัญที่ประชาคมยังดำรงอยู่ได้

4.1.4 การอยู่ดีมีสุขบนพื้นฐานของการดำรงชีพอย่างยั่งยืน

การศึกษาเรื่อง ดัชนีวัดความสุขมวลรวมของไทยในการดำรงชีพในโครงการ วิจัยเชิงบูรณาการณเชิงพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ในภูมิภาคตะวันตก-การพัฒนาตัวชี้วัด การอยู่ดีมีสุข พ.ศ. 2548 จังหวัดชัยนาท โดยสาธิตินิ เทพสุวรรณ (2548) ฌฐกัญญ์ สาสิงห์ (2548) ซึ่งครอบคลุมความอยู่ดีมีสุขในเชิงอัตวิสัยและความอยู่ดีมีสุขในเชิงภาวะวิสัยพบว่า มีการวัดความ อยู่ดีมีสุขทั้งหมด 6 ด้านของชุมชน อันได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านครอบครัว ด้านสุขภาพอนามัย ด้านวัฒนธรรม ด้านการศึกษา ซึ่งผลปรากฏว่าดัชนีความอยู่ดีมีสุขมวลรวม ของผู้ชายสูงกว่าผู้หญิง นอกจากนี้ยังพบว่าความแตกต่างระหว่างกลุ่มอายุและกลุ่มอาชีพโดยที่ กลุ่มอายุ 20-39 ปี สูงกว่ากลุ่มอายุอื่นๆ และกลุ่มที่มีอาชีพเกษตรกรสูงกว่ากลุ่มที่ไม่ใช่อาชีพ เกษตรกร ทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างความอยู่ดีมีสุขของแต่ละประเภท พบว่า มีความสัมพันธ์ กันอย่างมีนัยสำคัญ ด้วยเหตุนี้ได้เสนอว่าในการกำหนดนโยบายเพิ่มความสุขของประชาชน ควรคำนึงถึงประชาชนเป็นหลักและให้ความสำคัญกับสภาพการณ์ในชนบทเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นว่า การที่ชุมชนกู้เงินจากแหล่งทุนนอกระบบไม่มีผลทำให้มีระดับความสุขที่ต่างกัน แต่ภาระหนี้สินเป็นตัวแปรสำคัญที่มีผลกระทบต่อระดับความสุขของครัวเรือนและการดำรงชีพ การมีภาระหนี้ที่เป็นภาระหนักส่งผลในเชิงลบต่อระดับความสุข ส่วนปัจจัยอื่นๆ ที่มีผลต่อ ความสุข ได้แก่ การได้รับการศึกษา การมีรายได้สูง การมีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพ การไม่ เจ็บป่วย การอยู่ในครัวเรือนที่เป็นเจ้าของที่ดินตัวเอง การอยู่ในบ้านที่แข็งแรงคงทน การอยู่ใน ครัวเรือนที่มีการพึ่งพิงต่ำ การอยู่ในสังคมที่ดีมีความไว้วางใจกัน การให้ความช่วยเหลือกัน การมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินสูง

กล่าวโดยสรุปคือ งานการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพซึ่งการดำรงอยู่ของชุมชนจะมีหลักเน้นอยู่ที่ทรัพยากรในการดำรงชีพ ซึ่งได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางธรรมชาติ ทุนด้านวัตถุ ทุนทางการเงิน ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม แม้ว่าชุมชนจะประสบกับความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยที่เข้ามายังชุมชน แต่การที่ชุมชนยังดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง โดยผ่านการผลิตซ้ำ (Reproduction) ของความรู้ที่ถ่ายทอดจากความรู้เดิมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ชุมชนยังต้องปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับระบบตลาดจากการผลิตเพื่อยังชีพสู่การผลิตเพื่อการค้าเพิ่มขึ้น โดยการปรับเทคนิควิธีการผลิต เทคโนโลยีและการจัดการให้เหมาะสมกับยุคสมัยโดยการใช้ฐานของทุนต่างๆที่มีอยู่ในขณะเดียวกันครัวเรือนอาจจะต้องอาศัยความหลากหลายในกิจกรรมการผลิต โดยมีลักษณะของการทำงานหรือกิจกรรมที่หลากหลาย (Diversification) เพื่อขยายรายได้และเพิ่มความมั่นคงในการดำรงชีพ ดังนั้นชุมชนที่สามารถปรับตัวในการดำรงชีพได้นั้นต้องมีการตั้งเป้าหมาย การเรียนรู้และการปรับตัวให้เหมาะสมโดยการใช้ฐานภูมิปัญญาและทุนในมิติต่างๆ แต่ด้วยศักยภาพหรือความสามารถของชุมชนในการไปถึงเป้าหมายได้จำกัด จึงมักจะมีภาวะประนีประนอมระหว่างเป้าหมายที่ตั้งไว้เดิมระหว่างกระบวนการการปรับยุทธวิธีการดำรงชีพ (Livelihood Strategies) เพื่อไปสู่การบรรลุเป้าหมายของการอยู่ดีมีสุข (Wellbeing)

4.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการต่อรองเพื่อการดำรงชีพ

วิระ โภธิเรียว (2549) ได้ทำการศึกษา การต่อรองในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่รอยต่อระหว่างอุทยานแห่งชาติเขาชะเมา-เขาวง และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไนพบว่า ชุมชนมีศักยภาพในการต่อรองเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ และสัตว์ป่าด้วยการกระตุ้นให้มีอุดมการณ์ร่วมและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการพัฒนาชุมชน โดยวิธีการต่อรองระหว่างชุมชนกับภาครัฐในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่หวงห้ามคุ้มครองดังกล่าวข้างต้น 4 วิธี คือ (1) การเจรจาทางการเมืองในระดับท้องถิ่นของทั้ง 2 ฝ่าย คือระหว่างแกนนำชุมชนและเจ้าหน้าที่รัฐ (2) การสร้างสัญลักษณ์ควบคุมกำหนดขอบเขตและการขยายขอบเขตการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่ขัดแย้งกันระหว่างชุมชนและภาครัฐ (3) การใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมชุมชนในการสร้างภาพลักษณ์เพื่อให้เกิดความเชื่อถือเป็นชุมชนที่สามารถจะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้ และ (4) การใช้อิทธิพลของนายทุนในพื้นที่สร้างอำนาจการเจรจาต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐระดับท้องถิ่นที่ก่อให้เกิดปัญหาในการใช้ประโยชน์พื้นที่ผิประเภท

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังอธิบายถึงกระบวนการต่อรองของชุมชนกับภาครัฐ เพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในการดำรงชีพในพื้นที่ที่ศึกษาได้เช่นดังเดิมประกอบด้วย 3 กระบวนการ คือ (1) กระบวนการค้นหาแนวทางมาขึ้นยืนด้วยความรู้ทางวิชาการด้านป่าไม้กับความยาวนานของอายุชุมชนก่อนที่จะมีเขตหวงห้ามในพื้นที่ที่ศึกษา (2) กระบวนการรณรงค์ให้ใช้พื้นที่ทำเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน เพื่อป้องกันการอ้างสิทธิขอคืนพื้นที่ป่าของรัฐจากการจัดการของชุมชน และ (3) กระบวนการร่วมกิจกรรมกับภาครัฐและเอกชนด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรของพื้นที่ อย่างไรก็ตามก็ตีกระบวนการต่อรองปัจจุบันได้ล้มเลิกไปในบางชุมชนแล้วด้วยปัญหาวิกฤติด้านกฎหมาย การอนุรักษ์ที่ทับซ้อนกันในพื้นที่และสมาชิกชุมชนมีทางเลือกอื่นที่ดีกว่าเชิงเศรษฐกิจ

กล่าวโดยสรุปคือ การต่อรองของชาวบ้านมีลักษณะการรวมกลุ่มย่อย และบางส่วนก็ต่อรองในระดับบุคคล โดยมีรูปแบบในการต่อรอง เช่น การไม่ให้ความร่วมมือ การยอมรับกลุ่มใหม่ ผู้ที่มีอำนาจในการต่อรองสูงสามารถที่จะจัดการจัดการทรัพยากรได้ ซึ่งมีความต่างกับการวิจัยชิ้นนี้ เนื่องจากผู้วิจัยใช้การต่อรองในลักษณะที่ต้องต่อรองกับตัวเอง การต่อรองโดยการตั้งเป้าหมายของครัวเรือน แต่ด้วยศักยภาพหรือความสามารถในการไปถึงเป้าหมายก็จะมีประนีประนอมระหว่างเป้าหมายที่ตั้งไว้เดิมและปรับยุทธวิธีการดำรงชีพ (Livelihood Strategies) เพื่อให้เข้าถึงฐานทรัพยากรต่อไป

4.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วมเพื่อการดำรงชีพ

รายงานจากโครงการแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (สำนักนโยบายแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548) กล่าวถึงการรวมกลุ่มของชาวประมงในชุมชนและรอบทะเลสาบสงขลาในการแสวงหาแนวทางเพื่อการดำรงชีพ ซึ่งได้รับผลกระทบจากการลดลงของปริมาณสัตว์น้ำ โดยการรวมกลุ่มของสมาชิกที่ได้รับผลกระทบจากความร่อยหรอของทรัพยากรจนกระทั่งมีการพัฒนาเป็นกลุ่มที่ชื่อว่า “ชมรมชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา” ซึ่งประกอบด้วย 5 ชมรม คือ ชมรมชาวประมงทะเลสาบตอนล่าง ชมรมชาวประมงอำเภอสติงพระ ชมรมประมงอำเภอเขาชัยสน-ชมรมประมงอำเภอบางแก้ว ชมรมประมงอำเภอปากพะยูน และชมรมประมงทะเลน้อย และได้จัดตั้งเป็นสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนให้ชาวประมงพื้นฟูทะเลสาบสงขลาและเคลื่อนไหวผลักดันให้หน่วยงานรัฐออกนโยบายในการแก้ปัญหาทะเลสาบสงขลา ในขณะเดียวกันก็มีบทบาทในการเคลื่อนไหวและการรณรงค์ เพื่อยกเลิกการใช้เครื่องมือในการทำประมงแบบทำลายล้าง และให้มีการจัดตั้งระบบการบำบัดน้ำเสียในโรงงานอุตสาหกรรมก่อนที่จะปล่อยลงสู่

ทะเลสาบสงขลา การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสร้างอาชีพให้แก่ชุมชนรอบๆ ทะเลสาบสงขลา การสร้างจิตสำนึกในการฟื้นฟูและร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน เพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพอย่างยั่งยืนร่วมกันของชาวประมงในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา (โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็กจังหวัดสงขลา, 2543)

คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคใต้ (2540) ได้ศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง โดยมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นในจังหวัดตรังและสุราษฎร์ธานีสรุปว่า การจัดการแบบมีส่วนร่วมนั้นจำเป็นต้องมีแผน โครงการและระบบ โดยมีกระบวนการตั้งแต่ระดับพื้นที่ ระดับภูมิภาคและระดับชาติ โดยการจัดการทรัพยากรต้องคำนึงถึงศักยภาพ เงื่อนไขและโอกาสในแต่ละพื้นที่ซึ่งสามารถเป็นแนวทางในการกำหนดรูปแบบการสนับสนุน อันจะนำไปสู่การก่อตัวของการจัดการทรัพยากร โดยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มของชาวบ้านในการสร้างแผนแม่บท เพื่อใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาและได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน จนมีการประสานกิจกรรมไปยังหมู่บ้านอื่นๆ โดยการมีส่วนร่วมของชาวประมง นักพัฒนาเอกชน ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ผู้นำทางศาสนา ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการทำกิจกรรม (สุณีย์ บุญกำเนิด, 2541) จนนำไปสู่การสร้างเครือข่ายในการจัดการ เช่น ขบวนการสร้างเครือข่ายของประมงพื้นบ้านภาคใต้ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง และอนุสรณ์ อุณโณ, 2545) หรือ “สมัชชาชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน” ประภาสชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างการจัดการทรัพยากรระหว่างชาวบ้านและรัฐ โดยที่ชาวบ้านสามารถจัดการทรัพยากรซึ่งอาศัยความรู้จากระบบธรรมชาติ แต่ในขณะเดียวกัน การจัดการทรัพยากรของรัฐเน้นการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยอย่างเข้มข้น เพื่อตอบสนองนโยบายการผลิตเพื่ออุตสาหกรรมส่งออก ผลจากนโยบายดังกล่าวทำให้ชาวประมงพื้นบ้านไม่สามารถเข้าถึงฐานทรัพยากรได้จึงนำไปสู่ความขัดแย้ง การสร้างอำนาจการต่อรองและรวมตัวกันเพื่อเคลื่อนไหว โดยการร่างกฎหมายเพื่อให้อำนาจในการบริหารจัดการพื้นที่ทรัพยากรชายฝั่งของตนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ข้อค้นพบลักษณะดังกล่าวเห็นได้จากการจัดการทรัพยากร โดยรัฐที่บังคับใช้กฎหมายในพื้นที่รอบอ่าวปัตตานี (ปิยะ กิจถาวร, 2544) ซึ่งเกิดจากการทำประมงพาณิชย์ที่ใช้เครื่องมืออวนรุนได้บุกรุกและทำลายทรัพยากรสัตว์น้ำตลอดจนเครื่องมือประมงพื้นบ้าน ในขณะเดียวกันภัยคุกคามจากการกระทำของรัฐในรูปของโครงการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับบริบทของปัญหาที่แท้จริงในท้องถิ่นเช่น การสร้างเขื่อนชลประทาน การบังคับใช้กฎหมายเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำ ซึ่งชาวประมงพื้นบ้านมองว่าเป็นการกีดกันในการเข้าถึงทรัพยากรและจำเป็นต้องเปลี่ยนนโยบายการประมงเชิงพาณิชย์ที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการขยายการสะสมทุนจึงเกิดการขัดแย้ง

ระหว่างรัฐและชาวประมงเพราะชาวประมงมุสลิมเชื่อว่าทรัพยากรในทะเลเป็นทรัพยากรของส่วนร่วม (Common-pool Resource) ที่ต้องใช้ร่วมกัน โดยชาวบ้านเชื่อว่าเป็นของพระเจ้าเป็นเจ้ามนุษย์จำเป็นต้องเรียนรู้ธรรมชาติและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทะเลอย่างคุ้มค่าเท่าเทียมกัน และต้องไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน นอกจากนี้ ปิยะ ยังชี้ให้เห็นถึงการใช้ภูมิปัญญาของชาวประมงรอบอ่าวปัตตานีที่เชื่อมโยงสัมพันธ์สอดคล้องกันระหว่างธรรมชาติ ฤดูกาล อุปนิสัย ประเภทของสัตว์น้ำ เช่น การจับสัตว์น้ำที่ได้ผลดีในช่วงที่น้ำขึ้นหรือลงมาก หรือข้างขึ้นข้างแรม การสังเกตน้ำตื้นน้ำใต้อาจจับปลาได้น้อย ต่างจากน้ำขุ่นตามธรรมชาติจะสามารถจับปลาได้มาก และการสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงของฤดูมรสุมจากทะเล ถ้าน้ำเริ่มใสก็แสดงว่ากำลังจะมีมรสุม และมีลมแรง (ทวีศักดิ์ สุขรัตน์, 2544) ดังนั้นวิธีการแก้ปัญหาของชุมชนชาวประมงนั้นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า ภัยคุกคามจากภายนอกที่ทำลายฐานทรัพยากรของชุมชนมาเป็นการพัฒนาที่ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรของตนเองได้เพื่อการดำรงชีพอย่างยั่งยืน

4.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของชาวประมงเพื่อการดำรงชีพ

จากนโยบายของการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาทำให้ชาวประมงต้องมีการปรับตัวเพื่อการดำรงชีพของชุมชนภายใต้ต้นนโยบายของรัฐจากการศึกษาของ พรพันธุ์ เชมคุณาศัย (2549) พบว่าชาวประมงบ้านเจงอะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเข้าถึงทรัพยากรไปตามนโยบายการพัฒนาของรัฐทั้งการเข้าถึงแบบเปิดและการเข้าถึงของเอกชน การปรับตัวที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐ ชาวประมงบ้านเจงอะเป็นการปรับตัวจากชุมชนพื้นบ้านไปสู่ประมงพาณิชย์และเป็นเจ้าของฟาร์มหอยรายย่อยในทะเล โดยมีการต่อรองทั้งในปัจเจกและแบบกลุ่ม รวมถึงการรุกทะเลไปเรื่อยๆ โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติและกฎหมายของรัฐเป็นเครื่องมือในการเข้าถึงทรัพยากรภายใต้ผลประโยชน์ของปัจเจก ซึ่งต่างจากชาวประมงบ้านดาโต๊ะที่ใช้ระบบความเชื่อในศาสนาอิสลามเป็นฐานในการให้ความหมายของพื้นที่และรูปแบบการเข้าถึงทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม ในขณะที่เดียวกันชาวประมงบ้านดาโต๊ะแทบที่จะไม่เปลี่ยนแปลงจากการใช้ประโยชน์จากอ่าวปัตตานีและไม่ได้ปรับตัวตามนโยบายของรัฐ โดยยังคงความสัมพันธ์กับสภาพธรรมชาติและเข้าถึงทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมเพื่อนำไปสู่การดำรงชีพ

ในช่วงการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมา ส่งผลให้ชาวประมงในอ่าวปัตตานีมีการเปลี่ยนแปลง 3 ด้านคือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างของความสัมพันธ์ การเปลี่ยนแปลงทางด้านความเชื่อและค่านิยม โดยพบว่าการปรับตัวของชุมชนตามนโยบายของรัฐ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีในการทำประมงซึ่งสัมพันธ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจทำให้ฐานะของคนในชุมชนที่ต่างกันนำไปสู่

การปรับตัวที่แตกต่างกัน ในระบบความสัมพันธ์ยังมีความซับซ้อนมากขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน ในงานวิจัยของ ระวีวรรณ ชุ่มพฤษ (2540 อ้างถึงใน พรพันธุ์ เขมคุณาศัย, 2549) ซึ่งสอดคล้องกับ ชลิตา บัณฑิตวงศ์ (2544) ได้ทำการศึกษาการปรับตัวภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจชาวประมงพื้นบ้านฝั่งอันดามันกับรัฐ พบว่าการที่ชาวประมงพื้นบ้านมีระบบจารีตในการจัดการทรัพยากร ในขณะที่อยู่ภายใต้ระบบการจัดการทรัพยากรประมงของรัฐซึ่งเน้นการพัฒนาการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เกิดการส่งเสริมการขายตัวของประมงพาณิชย์และอุตสาหกรรมประมงทั้งในระดับประเทศและระดับพื้นที่ ความไม่สอดคล้องกันนี้มีผลต่อลักษณะและการปรับตัวต่อการดำรงชีพของชาวประมงพื้นบ้านชายฝั่งทะเลอันดามันเป็นอย่างมากจะเห็นได้จากปัญหาสามประการคือ (1) ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวประมงพื้นบ้านกับประมงพาณิชย์ (2) ปัญหาการขาดอำนาจในการต่อรองทั้งในด้านเศรษฐกิจและการจัดการทรัพยากร และ(3) หน่วยงานรัฐไม่สามารถบังคับใช้กฎหมายให้เกิดผลสูงสุดแก่ชาวประมงพื้นบ้านได้

สโรชา เดวี โดไรราจู (Dorairajoo, 2002) ได้ศึกษาถึงการปรับตัวของชุมชนชาวประมงมลายูมุสลิม บ้านบางตาอา อำเภอนงจิก จังหวัดปัตตานี พบว่า การปรับตัวต่อการดำรงชีพของชาวประมงภายใต้วิกฤตการณ์คือ (1) การปรับตัวภายใต้ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่งซึ่งมีสาเหตุมาจากการทำประมงด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย เช่น อวนรุน อวนลาก และการทำฟาร์มกุ้ง (2) เนื่องจากการเผชิญหน้าระหว่างชาวประมงพื้นบ้านที่เป็นชาวนายูมุสลิมกับเจ้าของเรืออวนรุน อวนลาก และเจ้าของฟาร์มกุ้งที่เป็นคนไทยพุทธและคนไทยจีน และ(3) ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากผลพวงของเหตุการณ์ในอดีต ตั้งแต่การก่อกบฏเพื่อที่จะแบ่งแยกดินแดนจากรัฐไทย ในขณะเดียวกันโดไรราจูได้ชี้ให้เห็นถึงการปรับตัวเนื่องจากขาดแคลนทรัพยากร จึงทำให้ชาวประมงมุสลิมส่วนใหญ่ไปประกอบอาชีพอื่นที่หลากหลายเพื่อความอยู่รอด เช่น การเป็นแรงงานที่ประเทศมาเลเซีย การที่ภรรยาต้องรับภาระในการขายปลาในตลาด ในขณะที่ลูกสาวนั้นไปเป็นแรงงานในการซ่อมอวน ยุทธวิธีเหล่านี้ทำให้ครอบครัวชาวประมงสามารถที่จะเอาตัวรอดในสถานการณ์ที่ทรัพยากรนั้นร่อยหรอ

ข้อค้นพบที่น่าสนใจพบได้ในงานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งของ วัฒนา สุภณศีล (2541) ทำการศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนประมงรอบอ่าวปัตตานี พร้อมทั้งได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงปัญหาและการปรับตัวต่อการดำรงชีพของชาวประมงขนาดเล็ก โดยการเปลี่ยนแปลงจากการประมงแบบยังชีพไปสู่การประมงเพื่อขาย การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีและความเข้มข้นของการจับสัตว์น้ำ รวมถึงวิกฤตด้านทรัพยากรและปัญหาที่เกิดขึ้นในวิถีการผลิตการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงสะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้าน

และชุมชนไม่ได้ยอมจำนนต่อแรงกดดันด้านเศรษฐกิจและวิกฤติด้านทรัพยากรที่เกิดขึ้น แต่ได้พยายามพัฒนาวิธีการและแนวทางที่หลากหลายทั้งในระดับบุคคลและกลุ่มเพื่อเผชิญหน้าและปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ๆ และการทำงานที่หลากหลายขึ้นเพื่อสร้างกลยุทธ์การอยู่รอดต่างๆ (Survival Strategies) อันสะท้อนถึงลักษณะพลวัตของชุมชนประมงชายฝั่งที่ไหวทันต่อเหตุการณ์ โอกาส และช่องทางใหม่ๆ ในการปรับตัว ในขณะที่ถูกจำกัดโดยนโยบายของรัฐ โครงสร้างทางอำนาจ การแข่งขัน และระบบตลาดที่ไม่เป็นธรรมต่อชาวบ้านเหล่านี้ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการช่วยประคับประคองให้อาชีพการจับสัตว์น้ำชายฝั่งดำรงอยู่ต่อไปได้ในสถานการณ์ที่จำกัด ขณะเดียวกันก็ช่วยอธิบายถึงความซับซ้อนของชุมชนและเป็นที่น่าสังเกตว่า ในขณะที่มีการขยายตัวของภาคประมงพาณิชย์ที่ส่งผลกระทบต่ออาชีพและการจับสัตว์น้ำของชาวประมงพื้นบ้าน แต่ชาวมุสลิมก็ไม่ได้ถูกกีดกันจากตลาดแรงงานในภาคธุรกิจชาวประมงสามารถที่จะปรับตัวเข้าสู่ภาคแรงงานซึ่งถือเป็นแหล่งรายได้อีกทางหนึ่งสำหรับการดำรงชีพและความเป็นอยู่ของชาวมุสลิมในชุมชนรอบๆ อ่าวปัตตานี

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวประมงขนาดเล็ก การดำรงชีพและการปรับตัวเพื่อการดำรงชีพของชุมชนประมงพื้นบ้าน โดยที่แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งในการเข้าถึงฐานทรัพยากรที่มีการแข่งขันและแย่งชิงทรัพยากรอย่างเข้มข้นระหว่างกลุ่มชาวประมงด้วยกัน ระหว่างชาวประมงกับนายทุน และชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในเชิงพลวัตและมิติต่างๆ เช่น มิติทางด้านสังคม มิติทางด้านวัฒนธรรม จนนำไปสู่พัฒนาการในการต่อรองและปรับตัวเพื่อผลลัพธ์ในการดำรงอยู่ของชาวประมงพื้นบ้านและชุมชนประมง

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาวิถีชีวิตของชาวประมงมุสลิมและยุทธวิธีในการดำรงชีพเพื่อตอบสนองความปรารถนาของชาวประมงมุสลิมในภาวะความขาดแคลนทรัพยากร การศึกษาครั้งนี้จะใช้แนวทางการศึกษาในเชิงคุณภาพ โดยมีรายละเอียดวิธีการดำเนินการวิจัย จำแนกตามหัวข้อดังต่อไปนี้

1. การเลือกพื้นที่ในการวิจัย

การเลือกพื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกชุมชนชายทะเล (ชื่อสมมติ) เป็นการเจาะจงพื้นที่ (Purposive Sampling) ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นชุมชนชาวประมงชุมชนหนึ่งของอำเภอหาดใหญ่ อยู่ห่างจากตัวอำเภอหาดใหญ่ ประมาณ 20 กิโลเมตร โดยมีพื้นที่ตั้งอยู่บริเวณริมทะเลสาบสงขลาตอนล่างฝั่งตะวันตก มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 482 ครัวเรือน ประชากรประมาณ 2,768 คน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก และครัวเรือนของชาวประมงส่วนใหญ่อยู่อย่างหนาแน่นตามแนวคลองอู่ตะเภา บางส่วนกระจายอยู่ตามแนวถนน ชาวประมงรอบๆทะเลสาบสงขลา รวมทั้งชุมชนชายทะเลซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงจากความขาดแคลนทรัพยากรในพื้นที่ อันเกิดจากการเก็บเกี่ยวทรัพยากรประมงมากเกินไป (Overuse) จนเกินกว่าทะเลจะฟื้นตัว เนื่องจากการลงแรงทำการประมงมากเกินไป อีกทั้งยังมีการพัฒนาเครื่องมือทันสมัยที่ทำลายความสมบูรณ์และระบบนิเวศของทะเล (โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง, 2549) นอกจากนี้ยังมีสาเหตุมาจากความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมจากการปล่อยน้ำเสียของเมือง โรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งมีโรงงานจำนวนมากตั้งอยู่ในพื้นที่ (คณะกรรมการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก, 2533) และการตื่นเงินของทะเลสาบสงขลา โดยที่ชุมชนและ โรงงานอุตสาหกรรมเหล่านี้ปล่อยน้ำทิ้งลงสู่ทะเลสาบสงขลาประมาณมากในแต่ละวัน (คณะกรรมการอนุกรรมการเพื่อแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา, 2539) จึงส่งผลกระทบต่อคุณภาพน้ำและส่งผลกระทบต่อสุขภาพให้สัตว์น้ำมีปริมาณลดลงด้วย การลดลงของผลผลิตการประมงดังกล่าวส่งผลกระทบต่อรายได้โดยตรงต่อการดำรงชีพ (Livelihoods) ของคนในชุมชนนี้ด้วยเป็นสำคัญ เมื่อสภาพของทรัพยากรประมงที่เป็นฐานสำคัญของการดำรงชีพ

ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อมโทรมลง คนในชุมชนชายทะเลจำเป็นต้องปรับตัวในการทำประมงและปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพ เพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นและความปรารถนาที่เป็นอยู่อย่างมีพลวัตตามกระแสการพัฒนาแบบทันสมัย

การที่ผู้วิจัยเลือกชุมชนชายทะเล เนื่องจากชุมชนนี้เป็นชุมชนประมงที่ดำรงอยู่อย่างยาวนาน อีกทั้งยังถูกรุกจากการพัฒนาตามแนวทันสมัยอย่างรวดเร็วเพราะอยู่ห่างจากเมืองศูนย์กลางการค้าอย่างหาครุใหญ่ไม่ไกลนัก แต่ครัวเรือนส่วนใหญ่ในชุมชนยังคงประกอบอาชีพประมงเป็นสำคัญ โดยอาจจะมีการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพโดยการปรับวิธีการทำประมงควบคู่กับการประกอบอาชีพอื่นเพิ่มเติม การศึกษาชุมชนนี้น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถสะท้อนวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ผูกพันกับอาชีพประมงมาช้านาน นอกจากนี้การดำเนินการวิจัยในช่วงที่ชุมชนกำลังเผชิญกับภาวะความขาดแคลนทรัพยากรและการรุกรานของการพัฒนาตามแนวทันสมัย โดยมุ่งการศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชน ยุทธวิธีการต่อรองและการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้ในระดับที่พึงพอใจ ในขณะที่ทรัพยากรมีอย่างจำกัดแต่ความปรารถนาบางประการเพิ่มขึ้นตามกระแสการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย และจะช่วยให้เข้าใจความพยายามที่จะดำรงชีพที่สืบทอดกันมาเป็นเวลานานอย่างท้าทายเมื่อต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงหลายด้านที่เป็นแรงกดดันให้คนเหล่านี้จำเป็นต้องปรับตัว

2. ประชากรเป้าหมาย

ประชากรเป้าหมาย แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ประกอบด้วย

1. ครัวเรือนของชาวประมง จำนวน 10 ครัวเรือน เพื่อศึกษาเป็นกรณีศึกษาโดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เมื่อลงพื้นที่จนพอที่จะรู้จักว่าใครสามารถให้ข้อมูลที่ต้องการได้อย่างลึกซึ้ง เพื่อให้ข้อมูลกระจายตามชนิดของเครื่องมือหลักที่ใช้ทำการประมง การเก็บรวบรวมข้อมูลจะใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) กับหัวหน้าครัวเรือน โดยเน้นสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพระดับครัวเรือน

2. ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) จำนวน 5 คน โดยผู้วิจัยใช้การเลือกแบบสังคมมิติ (Sociometry) (สุภาพ วาดเขียน, 2525) ด้วยการให้สมาชิกในชุมชนเป็นผู้เลือก ผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการประมงและวิถีชีวิตของคนในชุมชน วิธีนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวประมง โดยเกณฑ์ในการพิจารณาว่าบุคคลในกลุ่มเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในเรื่องที่จะทำการศึกษา ผู้วิจัยจะสร้างแนวคำถามขึ้นมาหนึ่งหรือสองประโยค เช่น เมื่อต้องการทราบเกี่ยวกับเรื่องทะเลสาบและปัญหาเกี่ยวกับการประมงในทะเลสาบชาวประมง

จะปรึกษาใครมากที่สุดในกลุ่ม โดยระบุจำนวนคน เช่น 3 คน หลังจากนั้นนำลำดับชื่อที่ระบุมาคำนวณคะแนนแล้วเลือกผู้ที่ให้คะแนนมากที่สุดตามลำดับ จำนวน 5 คน เป็นกลุ่มตัวอย่าง

3. เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ได้แก่ ประมงจังหวัดหรือตัวแทนและเจ้าหน้าที่ประมงที่ทำงานในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา จำนวน 2 คน

4. เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ที่อยู่ในพื้นที่หรือมีประสบการณ์ในการทำงานในพื้นที่ จำนวน 1 คน

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้วิธีในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร โดยการศึกษาจากแหล่งข้อมูลดังนี้

1.1 เอกสารทางราชการ เช่น กรมประมง เอกสารสำนักงานประมงจังหวัดสงขลา เทศบาลตำบลคูเต่า เทศบาลนครหาดใหญ่

1.2 เอกสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่น งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและบทความต่างๆ จากการทบทวนวรรณกรรม แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากห้องสมุดต่างๆ เช่น ห้องสมุดมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และโครงการพัฒนาชุมชนขนาดเล็กจังหวัดสงขลา

2. การเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยแบ่งข้อมูลภาคสนามเป็น 2 ส่วน คือ

2.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน อันได้แก่ พลวัตที่เกี่ยวกับการประมงและการดำรงชีพของคนในชุมชน สภาพทางสังคม สภาพทางเศรษฐกิจ รวมทั้งทรัพยากรในชุมชน ได้ทำการรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก

2.2 การเก็บข้อมูลเชิงลึกในระดับชุมชน

การสังเกตโดยตรง (Direct Observation) ผู้วิจัยได้สำรวจสภาพทั่วไปควบคู่กับการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการด้านกายภาพของชุมชน ด้านโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน รวมทั้งความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนเพื่อทราบข้อมูลระดับกว้าง ได้แก่ ที่ตั้งของชุมชน ตลอดจนสาธารณูปโภคด้านต่างๆ ของชุมชน

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) ผู้วิจัยใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนและมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนผ่านกระบวนการสังเกต ผู้วิจัยได้ทำการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการและทำการจดบันทึกรายละเอียดต่างๆ ในการพูดคุยควบคู่กับการสังเกต

การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยเริ่มจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Questionnaires) ดังต่อไปนี้

ผู้รู้หรือผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน อีหม่าม นายลี นายก่อเล็ก เพื่อทราบข้อมูลเกี่ยวกับพื้นฐานของชุมชน อันได้แก่ ประวัติศาสตร์ชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคนและชุมชน สภาพทางสังคม สภาพทางเศรษฐกิจและทรัพยากรในชุมชนเพื่อทราบเกี่ยวกับข้อมูลทะเลสาบสงขลา พัฒนาการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพซึ่งจะส่งผลต่อการตัดสินใจที่จะทำให้ชาวประมงเลือกแนวทางที่ยอมรับได้ในภาวะของความเสื่อมโทรมและความขาดแคลนของทรัพยากรประมง ตลอดจนการปรับตัวของชาวประมง

เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ได้แก่ ประมงจังหวัด เจ้าหน้าที่ประมง การสัมภาษณ์ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น นโยบายและโครงการต่างๆของรัฐในการจัดการทรัพยากรในแต่ละช่วง

เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ที่อยู่ในพื้นที่หรือมีประสบการณ์ในการทำงานในพื้นที่ซึ่งสามารถช่วยให้ทราบถึงข้อมูลของชุมชนประมงในพื้นที่การจัดตั้งกลุ่มเพื่อการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน

2.3 การเก็บข้อมูลเชิงลึกในระดับครัวเรือน

ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์ครัวเรือนชาวประมงที่เลือกเป็นกรณีศึกษา (Case Study) โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) หัวหน้าครัวเรือนหลักของชาวประมง (Core Households) จำนวน 10 คนโดยผู้วิจัยได้เลือกให้กระจายตามชนิดของเครื่องมือหลักในการทำประมงเพื่อคุณลักษณะของเครื่องมือและความหลากหลายของอาชีพของชาวประมง ซึ่งจะส่งผลให้ชาวประมงต้องดิ้นรนต่างกันในการดำรงชีพ

4. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของเครื่องมือ

1. ผู้วิจัยนำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จแล้วไปผ่านกระบวนการตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน (ภาคผนวก ง) เป็นผู้ตรวจสอบความเที่ยงตรงตามเนื้อหา (Validity) และความสอดคล้องกัน (Consistency) เพื่อให้แบบสัมภาษณ์น่าเชื่อถือตามวิธีการตรวจสอบ

เนื้อหาแบบ IC โดยกำหนดคะแนนในการพิจารณา โดยวิธีการของ พวงรัตน์ ทวีรัตน์ (2531) ได้กล่าวไว้ดังนี้

ให้ + 1 ถ้าแน่ใจว่าข้อความนั้นสอดคล้องตามเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ให้ 0 ถ้าไม่แน่ใจว่าข้อความนั้นสอดคล้องหรือไม่สอดคล้องกับเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ให้ - 1 ถ้าแน่ใจว่าข้อความนั้นไม่สอดคล้องกับเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

จากผลการพิจารณาตัดสินใจของผู้เชี่ยวชาญที่ได้นำไปหาค่าความเที่ยงตรงตามเนื้อหาที่ได้จากสูตรของ บุญธรรม กิจปรีดาวิสุทธิ (2534) ดังนี้

$$IC = \frac{\sum R}{N}$$

เมื่อ IC แทนดัชนีความสอดคล้องของคำถามกับเนื้อหาตามความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ

$\sum R$ แทนผลรวมคะแนนตามความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ

N แทนจำนวนผู้เชี่ยวชาญ

ถ้าดัชนีมีความสอดคล้องกับที่คำนวณได้มีค่ามากกว่าหรือเท่ากับ 0.5 ข้อความนั้นสอดคล้องกับเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ ถ้าข้อความใดมีค่าดัชนีความสอดคล้องต่ำกว่า 0.5 ข้อความนั้นจะต้องถูกตัดออกไปหรือจะต้องปรับปรุงแก้ไขใหม่ให้ดีขึ้น และนำแบบสัมภาษณ์ไปทดสอบกับชาวประมงที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างแต่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกัน จำนวน 5 คน เพื่อปรับปรุงข้อความให้เหมาะสมและรัดกุมยิ่งขึ้น

2. ผู้วิจัยจะใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) เพื่อพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้นั้นถูกต้องหรือไม่ โดยการใช้วิธีการตรวจสอบคือ การตรวจสอบแหล่งข้อมูลแหล่งที่มา ได้แก่ แหล่งเวลา (แหล่งเวลา คือ ถ้าข้อมูลต่างเวลากันจะเหมือนกันหรือต่างกันหรือไม่) สถานที่ (สถานที่ หมายถึง ถ้าข้อมูลต่างสถานที่กันจะเหมือนกันหรือไม่) และบุคคล (ถ้าบุคคลให้ข้อมูลเปลี่ยนไปข้อมูลจะเหมือนเดิมหรือไม่)

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพใช้วิธีการวิเคราะห์แบบสร้างข้อสรุป ซึ่งวิธีการหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพของสฤงศ์ จันทวานิช (2534) เป็นแบบอย่างในการวิเคราะห์โดยใช้การวิเคราะห์ ดังนี้คือ

5.1 การจำแนกประเภทของข้อมูล (Typological Analysis) เป็นการแบ่งสิ่งต่างๆ ออกเป็นชนิดๆ การจำแนกข้อมูลออกเป็น 2 ระดับ

5.1.1 การจำแนกข้อมูลในระดับจุลภาค เป็นการจำแนกข้อมูลระดับคำ หรือประโยคหรือที่เรียกว่าการวิเคราะห์กลุ่มคำ ซึ่งได้แก่คำหนึ่งๆ จะมีเนื้อหาครอบคลุมคำที่เกี่ยวข้องอีกชุดหนึ่งและความหมายร่วมกัน

5.1.2 การจำแนกข้อมูลระดับมหภาค เป็นการจำแนกระดับเหตุการณ์ หรือวิเคราะห์เหตุการณ์ (Event Analysis) การแบ่งชนิดข้อมูลในเหตุการณ์ทำได้ 2 วิธีคือ (1) การแบ่งตามกรอบหรือแนวคิดที่ได้กำหนดไว้แล้ว เรียกว่าการแบ่งโดยการใส่ทฤษฎี (2) การแบ่งตามที่นักวิจัยเห็นว่าเหมาะสมเป็นการแบ่งโดยไม่ใส่ทฤษฎี

5.2 การเปรียบเทียบข้อมูล (Content Comparison) คือการแสวงหาความเหมือน และความแตกต่างที่มีอยู่ในเชิงคุณภาพ (Qualities) หรือคุณสมบัติ (Property) ของข้อมูลตั้งแต่ 2 ชุดขึ้นไปอย่างมีระบบเพื่อหาข้อสรุปที่กล่าวถึงลักษณะร่วมและแตกต่างของข้อมูลทั้งสองชุด

บทที่ 4

พลวัตการดำรงชีพของชุมชนชายทะเล

“เมื่อก่อนบ้านของเรามีเรือสำเภาวิ่งตั้งแต่คลองอู่ตะเภาถึงไทรบุรี”

(นายบ้าน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤศจิกายน 2552)

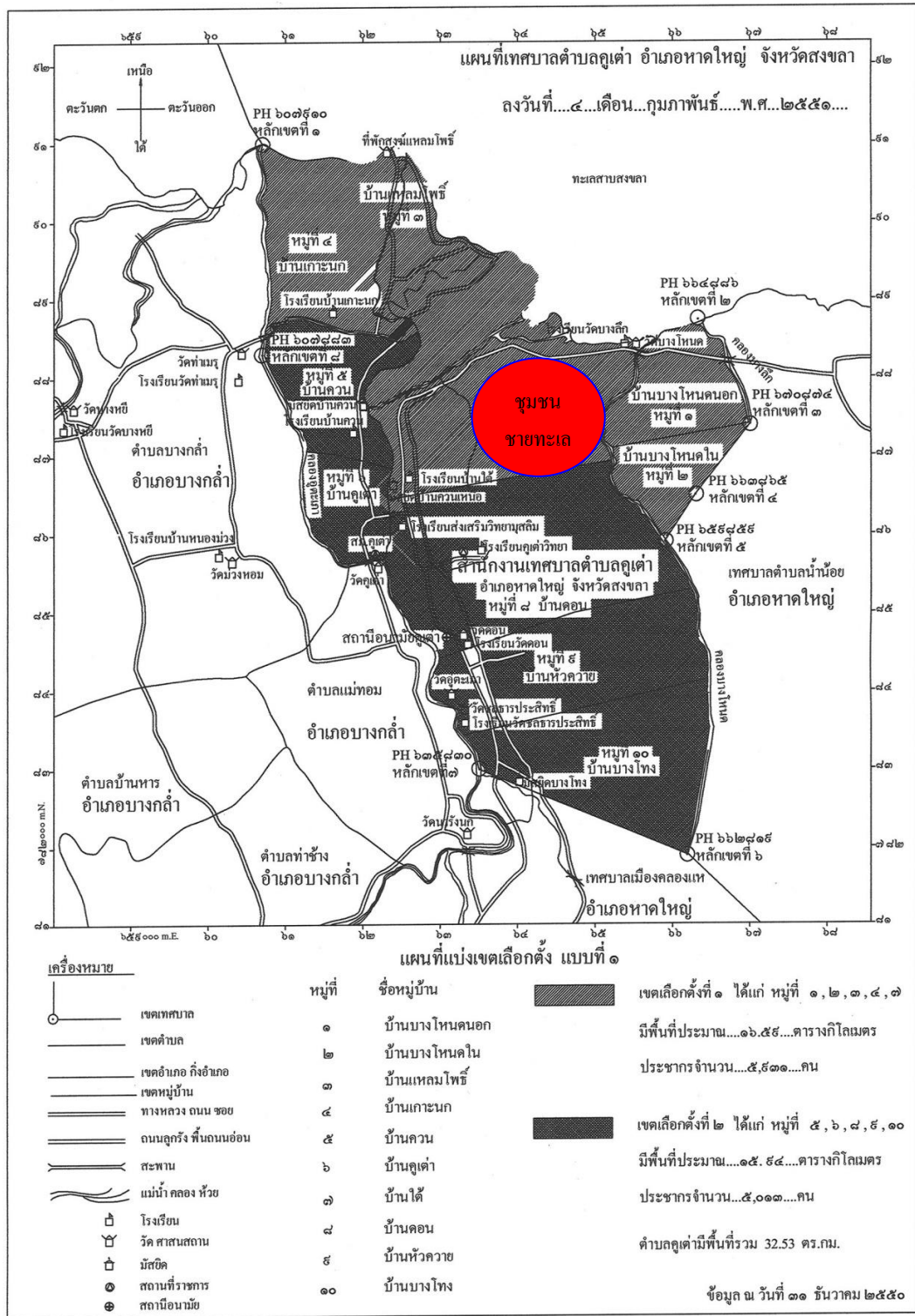
คำกล่าวข้างต้นของนายบ้านชุมชนชายทะเล ได้สะท้อนสภาพการณ์ในอดีตได้เป็นอย่างดีว่าชุมชนชายทะเลเป็นพื้นที่ที่มีเรือขนส่งสินค้าแล่นผ่าน และผู้คนใช้เป็นเส้นทางสัญจรไปมาอย่างสำคัญทั้งระยะใกล้และไกล คลองอู่ตะเภาเปรียบเสมือนหัวใจหลัก หรือ “เส้นเลือดใหญ่” ของการเดินทางเส้นทางหนึ่งในพื้นที่นี้ ยังเป็นทุนทางทรัพยากรที่สำคัญและมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานในการดำรงชีวิตของชุมชนชายทะเล นอกจากนี้ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้เห็นภาพรวมของชุมชนชายทะเลในอดีตที่มีทุนทรัพยากรในการดำรงชีพ อันเป็นองค์ประกอบสำคัญในบริบทของชุมชนแห่งนี้ ซึ่งในทันทันผู้วิจัยจะกล่าวถึงบริบททั่วไปของชุมชนชายทะเล สภาพทรัพยากรระบบนิเวศ พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานและพลวัตของการดำรงชีพ การปรับตัว อันจะทำให้เห็นภาพรวมของพลวัตชุมชนและการดำรงชีพของชาวประมงในชุมชนนี้ ตั้งแต่อดีตในยุคแห่งการบุกเบิกจนถึงปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันยังเป็นการนำเสนอภูมิหลังของชุมชนชายทะเล เพื่อแสดงให้เห็นถึงบริบทของการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของคนในชุมชน เนื้อหาที่นำเสนอได้จากการบอกเล่าของผู้คนในพื้นที่เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีการบันทึกข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของชุมชนไว้ ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักและกรณีศึกษาในแต่ละช่วงเวลามาสังเคราะห์และเรียบเรียงดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

บริบททั่วไปของชุมชนชายทะเล

ชุมชนชายทะเล ตั้งอยู่บริเวณทะเลสาบสงขลาตอนล่างในตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา (ภาพประกอบ 4 และภาพประกอบ 5) เป็นชุมชนประมงขนาดเล็ก การเดินทางจากตัวเมืองหาดใหญ่ถึงชุมชนใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมงครึ่ง โดยรถยนต์

ภาพประกอบ 4 พื้นที่ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง
ที่มา : แผนที่ทะเลสาบสงขลา, 2552

ภาพประกอบ 5 พื้นที่ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
ที่มา : เทศบาลตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, 2552

การตั้งถิ่นฐานในชุมชนชายทะเล ครั้วเรือส่วนใหญ่ในอดีตนิยมตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่นริมคลองอุ้ตะเภา ต่อมามีการย้ายมาตั้งเรียงรายอยู่ตามถนนและบางส่วนเป็นแบบกระจุกตัวเป็นหย่อมบ้าน เพื่อสอดคล้องกับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติริมฝั่งคลองอุ้ตะเภา ซึ่งเป็นฐานสำคัญของการดำรงชีพตั้งแต่อดีต ปัจจุบันชุมชนนี้เป็นส่วนหนึ่งของตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา มีพื้นที่ทั้งสิ้นประมาณ 2,400 ไร่ จำนวนครั้วเรือรวม 482 ครั้วเรือ และจำนวนประชากรรวม 2,768 คน (จปฐ, 2552) ซึ่งประกอบด้วย ประชากรเพศชายจำนวน 1,410 คน และเพศหญิงจำนวน 1,358 คน โดยมีอาณาเขต ดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ทะเลสาบสงขลา
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านบางโหนด ตำบลคูเต่า
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลน้ำน้อย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านคูเต่า

ในปัจจุบันชุมชนชายทะเลยังได้จัดแบ่งเขตการปกครอง ออกเป็นละแวกบ้านต่างๆ จำนวน 4 เขต ดังต่อไปนี้ คือ (1) กลุ่มมัสยิดบ้านเหนือ เป็นกลุ่มบ้านที่ตั้งอยู่ติดกับลำคลองอุ้ตะเภา ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน เป็นกลุ่มบ้านหลักและเป็นศูนย์รวมกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนนี้ ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของมัสยิดซึ่งเป็นศูนย์รวมทางสังคมของชุมชน และเป็นส่วนที่อุดมไปด้วยแหล่งทรัพยากรที่สำคัญ จึงมีครั้วเรือตั้งอยู่อย่างหนาแน่น (2) กลุ่มบ้านหัวสะพาน เป็นกลุ่มบ้านที่ตั้งอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางของชุมชนไม่มากนัก และอยู่ติดกับคลองอุ้ตะเภาเช่นเดียวกัน โดยตั้งอยู่ทางทิศใต้ของชุมชนชายทะเลในปัจจุบัน (3) กลุ่มบ้านคู เป็นกลุ่มบ้านที่ตั้งเรียงรายตามแนวถนนและบางส่วนกระจุกตัวอยู่ในบริเวณริมฝั่งคลองอุ้ตะเภา โดยมีแนวคันตาลล้อมรอบ (4) กลุ่มบ้านคดหม้อ เป็นกลุ่มบ้านที่ตั้งอยู่ถัดจากบ้านคูและบ้านหัวสะพานเข้าไปทางด้านทิศใต้ โดยอยู่ส่วนปลายของคลองอุ้ตะเภาก่อนที่จะไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาบริเวณบ้านบางโหนด

ชุมชนชายทะเลในปัจจุบันมีประชากรทั้งสิ้น 2,768 คน เป็นผู้ที่มียุอยู่ในช่วง 26 ถึง 49 ปี ในสัดส่วนสูงสุด รองลงมาคือช่วงอายุตั้งแต่อายุ 18 ปี 25 ปี ส่วนที่พบในสัดส่วนน้อยที่สุดคือ ช่วงอายุ 1-2 ปี หากพิจารณาเฉพาะผู้ที่อยู่ในวัยแรงงาน (อายุอยู่ในช่วง 15-60 ปี) จะเห็นว่ามีส่วนมากกว่ากึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด คือ ร้อยละ 62.75 และเป็นเพศชายสูงกว่าเพศหญิงเล็กน้อย (ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานของครั้วเรือ, 2552)

สภาพทรัพยากร ระบบนิเวศของชุมชนชายทะเล

ชุมชนชายทะเลตั้งอยู่บริเวณริมทะเลสาบสงขลาทางด้านทิศตะวันตกตรงส่วนปลายของคลองอู่ตะเภาและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มปากแม่น้ำซึ่งมักจะเป็นที่รองรับตะกอนดินที่ปนด้วยหน้าดินและอินทรีย์วัตถุที่พัดมาจากตอนบนของคลองจึงส่งผลให้ชุมชนชายทะเลมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะสมอย่างยิ่งในการทำอาชีพเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำประมงและการทำนาเพราะมีระบบนิเวศ 2 ระบบ คือ ระบบนิเวศน้ำเค็มและระบบนิเวศน้ำจืด ที่มีการปฏิสัมพันธ์กันและส่งผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรในพื้นที่ที่เอื้อประโยชน์อย่างมากต่อการดำรงชีพที่น่าสนใจ

ระบบนิเวศน้ำเค็ม เป็นระบบนิเวศที่สำคัญในการดำรงชีพของชุมชน โดยเฉพาะครัวเรือนของชาวประมง เนื่องจากพื้นที่ส่วนหนึ่งของชุมชนติดกับทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นทะเลสาบแบบ Lagoon ที่เชื่อมต่อกับทะเลอ่าวไทย จึงมีการรุกเข้าของน้ำเค็มมาผสมกับน้ำจืดที่ไหลลงมาจากลำคลองหลายสายซึ่งเชื่อมต่อกับทะเลสาบแห่งนี้ในปริมาณที่ต่างกันตามฤดูกาลที่เปลี่ยนไป ทำให้ระดับความเค็มของน้ำผันแปรตามฤดูกาล ภายใต้ระบบนิเวศแบบนี้ทรัพยากรสัตว์น้ำมีความอุดมสมบูรณ์มาก เนื่องจากมีสัตว์น้ำหลากหลายชนิดที่สามารถทนความเค็มระดับหนึ่งได้เข้ามาวางไข่และอาศัยอยู่ในทะเลสาบสงขลา อย่างน้อยในบางระยะของวงจรชีวิต สภาพการผสมของน้ำจืดและน้ำเค็มนี้มีผลให้สัตว์น้ำเกือบทุกชนิดที่จับได้ในทะเลสาบมีชื่อเสียงเป็นที่กล่าวขานด้านรสชาติ เนื่องจากมีเนื้อนุ่มและมีความมัน (กะดา, สัมภาษณ์วันที่ 30 ตุลาคม 2552) นอกจากนี้พื้นที่บางส่วนที่อยู่ติดกับทะเลและลำคลองซึ่งในอดีตเป็นทุ่งนา เป็นแหล่งปลูกข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักสำหรับหล่อเลี้ยงคนในชุมชนด้วย ต่อมาพื้นที่เหล่านี้ได้ถูกแปรเปลี่ยนจากนาข้าวเป็นนาุ้งกลายเป็นอีกอาชีพหนึ่งสร้างรายได้ในระยะหลัง จึงอาจจะกล่าวได้ว่า การดำรงชีพของคนในชุมชนในบริเวณนี้อาศัยทุนทางทรัพยากรเหล่านี้เป็นฐานการผลิตในการดำรงชีพและมีพลวัตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรเหล่านี้ที่สำคัญ

ระบบนิเวศน้ำจืด เป็นระบบนิเวศที่เชื่อมโยงกับคลอง เนื่องจากพื้นที่ชุมชนชายทะเลมีลักษณะทางกายภาพที่มีลำคลองอู่ตะเภาไหลผ่านและมีพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นที่ราบลุ่มซึ่งในอดีตครัวเรือนของชาวประมงส่วนใหญ่ใช้พื้นที่เหล่านี้เป็นทุนทางทรัพยากรในการประกอบอาชีพทำนาและปลูกอ้อยควบคู่กับการประมง โดยการทำนาของครัวเรือนในชุมชนนี้มี 2 รูปแบบด้วยกัน คือ การทำนาดอนในพื้นที่ที่มีน้ำค่อนข้างน้อยและการทำงานพูนในพื้นที่ลุ่มที่มีน้ำขังนานๆ เนื่องจากมีพื้นที่นาทั้งสองแบบซึ่งได้รับอิทธิพลจากคลองอู่ตะเภา แต่ในปัจจุบันการทำนาได้ลดลง

อย่างต่อเนื่องเพราะผลตอบแทนที่ได้ไม่เป็นที่พอใจเมื่อเทียบกับทางเลือกอื่นๆ และพื้นที่นาส่วนใหญ่ได้ถูกเปลี่ยนสภาพเป็นนาุ้งในช่วงที่การทำนาุ้งขยายตัวและเป็นที่นิยม

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่าสภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพทรัพยากรธรรมชาติ และระบบนิเวศของชุมชนชายทะเลมีบทบาทอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพและระบบเศรษฐกิจของชุมชน โดยเฉพาะการทำประมงซึ่งเป็นยุทธวิธีการดำรงชีพที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจชุมชน เพราะครัวเรือนส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนี้ กล่าวคือ มีผู้ทำอาชีพประมงในสัดส่วนที่สูงมาตั้งแต่อดีต แม้จะลดลงบ้างในปัจจุบันแต่ก็ยังเป็นอาชีพที่สำคัญที่เป็นเสมือน “ที่พึ่งสุดท้าย” ของหลายครัวเรือน เมื่อชาวประมงจับปลาได้ก็นำมาบริโภคในครัวเรือนและนำไปจำหน่ายเพื่อนำรายได้ไปจ่ายสิ่งของที่จำเป็นอื่นๆ นอกจากนี้คนในชุมชนส่วนหนึ่งใช้พื้นที่ราบบริเวณรอบๆ ที่ตั้งชุมชนมักจะทำเกษตรเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำนาเพื่อนำข้าวมาบริโภคเป็นสำคัญ แต่เนื่องจากการทำนามักจะได้รับผลกระทบจากฤดูมรสุม หรือ “น้ำทะ”¹ อยู่เสมอ และบางครั้งมีน้ำเค็มรุกเข้าพื้นที่การเกษตรทำความเสียหายแก่ข้าวที่ปลูกไว้ ชาวบ้านจึงเรียกการรุกของน้ำเค็มนี้ว่า “น้ำหัก” แม้การรุกของน้ำทะเลจะน้อยครั้งกว่าน้ำท่วมในฤดูมรสุม แต่ส่งผลกระทบต่อการทำนาของคนในชุมชน เพราะโดยธรรมชาติแล้วข้าวไม่สามารถปรับสภาพให้เข้ากับน้ำเค็มได้ จึงล้มตายและเสียหายเมื่อความเค็มของน้ำมีระดับเกินกว่าที่ต้นข้าวจะรองรับได้ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเหล่านี้ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารและการปรับตัวในการดำรงชีพของครัวเรือนในเวลาดต่อมา ครัวเรือนบางส่วนจึงเลิกทำนาและแสวงหาทางเลือกอื่นเพิ่มเติม อันส่งผลให้เกิดการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพในที่สุด

การตั้งถิ่นฐานและลักษณะประชากรจากอดีตถึงปัจจุบัน

การก่อตัวของชุมชนชายทะเล

จากการบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนชายทะเลทำให้ทราบว่า ชุมชนแห่งนี้เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานครั้งแรกเมื่อประมาณ 200 กว่าปีที่ผ่านมา โดยพบหลักฐานจากซากของเรือสำเภา ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าในอดีตนั้นมีเรือสำเภาการค้าขาย และเมื่อเห็นพื้นที่ตรงบริเวณนี้มีความเหมาะสม จึงเริ่มตั้งถิ่นฐานตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ต่อมามีการขยายตัวของประชากรจนกลายเป็นชุมชนที่มีทั้งประชากรที่นับถือศาสนาพุทธและอิสลามอาศัยอยู่ ซึ่งมีหลักฐานสนับสนุนเมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสต้นยังเกาะสีเกาะห้าในจังหวัดพัทลุงและได้ล่องเรือผ่านคลองอู่ตะเภา

¹ น้ำทะ หมายถึง น้ำท่วมมักจะเกิดในช่วงฤดูฝน

จากจารึกตัวอักษรภายในวัดเก่า ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ด้วยการตั้งถิ่นฐานที่มีมานานพอสมควร ผู้วิจัยจึงแบ่งพัฒนาการของชุมชน โดยเน้นมิติเวลาดังต่อไปนี้

การเข้ามาของคนกลุ่มแรกในชุมชนชายทะเล สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นกลุ่มชาวจีน จากการสัมภาษณ์ผู้อาวุโสในชุมชนท่านหนึ่งที่เล่าว่า หมู่บ้านนี้เกิดขึ้นมาเมื่อประมาณ 200 กว่าปีที่ผ่านมา ผู้ริเริ่มตั้งถิ่นฐานเป็นชาวจีนล่องเรือเข้ามา โดยมีหลักฐานจากการขุดพบ “ใบตม”² ที่ถูกฝังดินอยู่บริเวณโรงเรียนคูเต่าวิทยาในปัจจุบัน ตำแหน่งที่เริ่มตั้งถิ่นฐานจึงน่าจะอยู่ในบ้านคูเต่า ซึ่งในปัจจุบันคนทั่วไปเรียกกันติดปากว่า “บ้านจีน” ซึ่งตั้งอยู่ในหมู่ที่ 6 ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ในปัจจุบันเกี่ยวกับเรื่องนี้ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6 ได้อธิบายว่า การก่อตั้งชุมชนเริ่มต้นเมื่อมีชาวจีนกลุ่มหนึ่ง ล่องเรือสำเภามาจากประเทศจีนมายังทะเลสาบสงขลาผ่านลำคลองอู่ตะเภาและมาเทียบท่าที่บ้านจีนและได้ปักหลักตั้งถิ่นฐานที่นี่ (นายบ้าน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤศจิกายน 2552) ต่อมาชาวจีนกลุ่มนี้ได้แต่งงานกับคนมุสลิมในตำบลคูเต่าที่ย้ายเข้ามาจากจังหวัดพัทลุง โดยเปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนาอิสลามและมีลูกหลานที่เป็นมุสลิมสืบทอดกันมา ซึ่งตรงกับทำเลของ รั้วญี่เะ (สัมภาษณ์วันที่ 20 พฤศจิกายน 2552) ซึ่งมีเชื้อสายจีนที่ได้เล่าถึงการสืบเชื้อสายของตนว่า ทวดของตนได้เดินทางมาจากประเทศจีน โดยการล่องเรือสำเภามาและมาตั้งร้านค้าภายในชุมชนพร้อมทั้งติดต่อค้าขายกับภายนอก ด้วยการล่องเรือตามแนวลำคลองอู่ตะเภาไปหาซื้อสินค้าจากภายนอก บรรทุกสินค้าเต็มลำเรือครั้งละจำนวนมากจนบางที่ต้องพ่วงท้าย เพื่อนำสินค้าเข้ามาขายในชุมชน อีกทั้งยังอาศัยเรือแจวเพื่อนำสินค้าไปขายยังชุมชนใกล้เคียงตามลำคลองอู่ตะเภาจนถึงโคกเสม็ดชุน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหาดใหญ่ในปัจจุบัน คำบอกเล่านี้สอดคล้องกับงานวิจัยของสุลีมาน นฤมล (2547) จากข้อมูลดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มแรกที่เป็นชาวจีนและการประกอบอาชีพค้าขาย นอกจากนี้การดำรงชีพของชาวบ้านในสมัยก่อนยังต้องพึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้ที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์ในขณะนั้น กล่าวคือหลังจากที่ชาวจีนเข้ามาอาศัยในพื้นที่ได้ระยะหนึ่ง ต่อมาก็มีกลุ่มคนมุสลิมทยอยเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนเพิ่มขึ้น คนกลุ่มนี้ซึ่งคุ้นเคยกับการทำการเกษตรได้สังเกตเห็นว่าทรัพยากรบริเวณนี้อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การประกอบอาชีพประมงและทำนาจึงเข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตรและการประมง มุสลิมที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้เป็นคนแรกทราบชื่อนายหลี (ไม่ทราบนามสกุล) ซึ่งต่อมาได้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของชุมชนชายทะเล ในระยะแรกที่อพยพมาอยู่พื้นที่บริเวณนี้ยังเป็นป่าทึบและพื้นที่บริเวณนี้ด้านหนึ่งเป็นทุ่งนาซึ่งเหมาะแก่การทำนาและอีกด้านหนึ่งเป็นพื้นที่ป่าไม้ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนปลายของลำคลองอู่ตะเภาที่ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา ในขณะนั้นทรัพยากรจัดว่ามีความอุดมสมบูรณ์มากจึง

² ใบตม คือ เป็นอุปกรณ์ชนิดหนึ่งที่ใช้ในเรือสำเภา ทำหน้าที่รับลม

เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คนอพยพถิ่นฐานเข้ามายังพื้นที่นี้เพิ่มมากขึ้น จนต่อมาขยายตัวเป็นชุมชนขนาดใหญ่ (นายลี, สัมภาษณ์วันที่ 11 พฤศจิกายน 2552)

จากหลักฐานที่ปรากฏและข้อสันนิษฐานเบื้องต้นเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานในชุมชนชายทะเล จึงสามารถสรุปได้ว่าการเกิดขึ้นและขยายตัวของชุมชนชายทะเล เนื่องมาจากมีทรัพยากรในพื้นที่อุดมสมบูรณ์ทั้งปลาในลำคลองและในทะเลสาบ รวมทั้งที่ดินซึ่งเหมาะสำหรับการทำนาเป็นตัวดึงดูด ทรัพยากรเหล่านี้ถือเป็นทุนทางธรรมชาติ (Natural Capital) ที่มีค่าในฐานะทรัพย์สินสำหรับการดำรงชีพ (Livelihood Assets) ของชาวประมงและชาวนา จึงได้ก่อตั้งเป็นชุมชนชายทะเลอย่างจริงจังพร้อมกับได้จัดสร้างมัสยิดเพื่อเป็นแหล่งหลอมรวมจิตใจของชุมชน โดยเริ่มตั้งแต่สร้างอาคารขนาดเล็กแล้วพัฒนามาเป็นอาคารขนาดใหญ่ที่ทันสมัยในปัจจุบัน (ภาพประกอบ 6-8)

ภาพประกอบ 6 มัสยิดบ้านเหนือหลังใหม่

ภาพประกอบ 7 ด้านหน้าของมัสยิด

ภาพประกอบ 8 ศูนย์บริหารกิจการชุมชนที่อยู่ภายในมัสยิด

พลวัตของการดำรงชีพในชุมชนชายทะเล

“เมื่อก่อนบ้านเราเคยทำนา ปลูกข้าว เสร็จจากนั้นก็ไปหาปลาในทะเล แต่ทุกวันนี้เหลือแต่
ลงทะเลและประกอบอาชีพเสริมบ้างเล็กน้อยๆ”

(ก้อเล็ก, สัมภาษณ์วันที่ 9 พฤศจิกายน 2552)

เสียงสะท้อนข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงบางประการของการดำรงชีพของชาวประมงชุมชนชายทะเลและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นอย่างดี เนื่องด้วยในอดีตที่ผ่านมาไม่นาน ชุมชนชายทะเลมีทรัพยากรธรรมชาติจำพวกปลาที่อุดมสมบูรณ์ และมีการทำนาข้าวที่ได้ผลแต่เมื่อเวลาผ่านไปในช่วงไม่ถึงหนึ่งชั่วอายุคน การเปลี่ยนแปลงได้ปรากฏให้เห็นชัดเจนพอสมควร การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้สามารถทำความเข้าใจได้ด้วยการวิเคราะห์ถึงการผนวกรวมกับ โครงสร้างระบบเศรษฐกิจใหญ่ และระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอกซึ่งมีส่วนกระตุ้นให้เกิดการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของครัวเรือนชาวประมง ในส่วนนี้ผู้ศึกษาขอแบ่งการนำเสนอผลการศึกษาดำเนินการตามพัฒนาการของชุมชนเพื่อให้เห็นพลวัตของการดำรงชีพออกเป็น 3 ช่วงคือ ช่วงที่ 1 ก่อนปี พ.ศ. 2520 ซึ่งอาจจะเรียกว่า “ยุคแห่งการทำนาและการทำประมงแบบยังชีพ” ช่วงที่ 2 หลังปี พ.ศ.2520 ถือเป็น “ยุครุ่งเรืองแห่งการทำประมงในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด” และ ช่วงที่ 3 หลังปี พ.ศ. 2540 ถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็น “ช่วงนาถ่วงรุ่งเรืองแต่ทรัพยากรประมงร่อยหรอ”

จากลงพื้นที่เพื่อรวบรวมข้อมูลในชุมชนชายทะเล พบข้อมูลที่ได้จากการบอกเล่าของชาวบ้านว่า ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2520 การทำนาถือเป็นอาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ในชุมชน เนื่องจากพื้นที่โดยทั่วไปเป็นพื้นที่ราบลุ่มและมีลำคลองอุ้ตะเภาไหลผ่านไปยังทะเลสาบสงขลา และเป็นพื้นที่ที่อยู่ส่วนปลายของลำน้ำ ดินในพื้นที่มักจะมีตะกอนและอินทรีย์วัตถุทับถมมา จึงมีความอุดมสมบูรณ์และเหมาะสมแก่การทำนาข้าวอย่างยิ่ง นอกจากการทำนาแล้ว การที่ทำเลที่ตั้งของชุมชนอยู่ใกล้แหล่งน้ำที่สำคัญทั้งคลองอุ้ตะเภาและทะเลสาบสงขลา อาชีพการประมงจึงเป็นอาชีพที่มีผู้ทำมากเช่นกัน รองลงมาจากการทำนา ในสภาพการณ์เช่นนี้ทำให้ระบบการผลิตและระบบความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ชุมชนชายทะเลอันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนจึงมีความเชื่อมโยงกัน โดยสะท้อนผ่านพัฒนาการของการทำนาข้าวและการประมงซึ่งได้ดำเนินไปควบคู่กัน โดยมีการปรับยุทธวิธีการดำรงชีพภายใต้เงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาประเทศที่รุกเข้ามายังชุมชนด้วย ลักษณะสำคัญของการดำรงชีพในช่วงนี้ คือ การผลิตที่มุ่งเพื่อยังชีพเป็นหลัก ขนาดของการผลิตส่วนใหญ่จำกัดอยู่เพียงพื้นที่ขนาดเล็กและการใช้แรงงานภายในครัวเรือนเท่านั้น โดยเน้นเพื่อสนองการบริโภคเป็นหลัก แต่ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มขึ้นขนาดการผลิตได้ขยายตัวขึ้นเช่นเดียวกัน โดยมีเป้าหมายเพื่อการแลกเปลี่ยนมากขึ้น วิถีของการผลิตจึงเปลี่ยนตามไปด้วย ส่งผลให้วิถีชีวิตโดยรวมของคนในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงตามมา ผู้วิจัยจึงขออธิบายสภาพการดำรงชีพในแต่ละช่วงเวลาต่างๆ ควบคู่กันไปตามที่กล่าวแล้วข้างต้น ดังต่อไปนี้

ช่วงที่ 1 ก่อนปี พ.ศ. 2520: ยุคแห่งการทำนาและการทำประมงแบบยังชีพ

ในช่วงเวลาดังกล่าว การผลิตในชุมชนชายทะเลยังเป็นแบบยังชีพเป็นหลัก การที่พื้นที่ตั้งของชุมชนและโดยรอบอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติถือเป็นทุนประการสำคัญที่ชาวบ้านส่วนใหญ่สามารถนำมาใช้อย่างไม่เคียดร้อน ทั้งนี้เพราะวิถีชีวิตส่วนใหญ่พึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติอย่างแนบแน่น จึงทำให้ระบบการผลิตของครัวเรือนในช่วงนี้ส่วนใหญ่มีลักษณะที่หลากหลายของกิจกรรมน้อย กล่าวคือ มีการทำนาและทำประมงเป็นตัวหลัก ส่วนกิจกรรมอื่นๆที่เป็นอาชีพเสริม มีจำกัดเฉพาะเพียงในครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจปานกลางและดีเท่านั้น เพราะสมาชิกในครัวเรือนเหล่านี้มีโอกาสในการเรียนรู้และลงทุนทำอาชีพเสริมได้ ดีกว่ากิจกรรมที่ทำเป็นอาชีพเสริมที่พบได้แก่การปลูกอ้อย การทำสวนส้ม การเลี้ยงปลา การเป็นแรงงานในภาคประมง การรับจ้างมาคัดหรือซ่อมแซมกัก การค้าปลา และการทำถั่วปากอ้า ด้วยภาวะที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติสูงทำให้สภาพของการดำรงชีพในช่วงนี้ถูกจำกัดอยู่ภายใต้เงื่อนไข

ของบริบทของความเปราะบาง (Vulnerability) โดยเฉพาะอย่างยิ่งความผันแปรของฤดูกาล (Seasonality) ซึ่งมีผลต่อความสามารถและความเข้มข้นในการผลิต อันส่งผลต่อไปยังการจำกัดขนาดหรือกำลังการผลิตและผลิตภาพ (Productivity) ของแต่ละครัวเรือน นอกจากนี้วิถีการดำรงชีพของชุมชนชายทะเลในช่วงนี้ยังได้สะท้อนถึงระบบภูมิปัญญาและวิถีชีวิตที่สอดคล้องและผูกพันกับธรรมชาติอย่างเหนียวแน่น ตัวอย่างเช่น ครัวเรือนชาวประมงส่วนใหญ่มีการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพให้หลากหลายตามฤดูกาล โดยในช่วงเดือนกันยายนถึงเดือนมกราคม ซึ่งเป็นช่วงที่ตรงกับฤดูมรสุม มีน้ำจืดมาก กิจกรรมที่เด่นคือการทำนา ซึ่งเริ่มด้วยการไถนา เมื่อไถเสร็จก็หว่านกล้าแล้วทำการปักดำต่อ ในขณะที่กิจกรรมประมงต้องหยุดลงอย่างสิ้นเชิงในช่วงฤดูกลนี้ หลังจากฤดูมรสุมผ่านไปก็เป็นช่วงของการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากนาซึ่งอยู่ในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม ในขณะที่ช่วงนี้เป็นช่วงที่ฝนทิ้งช่วงพื้นที่คลองและทะเลสาบมักจะถูกรุกด้วยน้ำเค็ม หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำทะเลหนุน” ลักษณะของกิจกรรมของการดำรงชีพก็จะเปลี่ยนแปลงไปเน้นการประมงควบคู่ไปด้วย การออกทะเลช่วงนี้เป็นสิ่งที่ชาวประมงปรารถนาเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นช่วงที่มีสัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์อย่างยิ่ง

การทำนา: วิถีแบบยังชีพและภูมิปัญญา

ในช่วงนี้ครัวเรือนในชุมชนส่วนใหญ่มีพื้นที่ดินถือครองไม่มากนัก และเกือบทั้งหมดเป็นที่นา สำหรับคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างลำบาก การถือครองที่นาของแต่ละครอบครัวส่วนใหญ่ไม่ถึง 10 ไร่ แต่ถ้าครัวเรือนใดฐานะทางเศรษฐกิจดีก็จะมีพื้นที่นามากกว่านี้ ในขณะเดียวกันยังมีการแบ่งกันทำนาระหว่างกัน โดยไม่คิดค่าเช่าแต่อย่างใด หรือ ที่เรียกว่า “แบ่งกันกิน แบ่งกันใช้” ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเอื้ออาทรที่มีสูงระหว่างสมาชิกชุมชน เป้าหมายการผลิตส่วนใหญ่ใช้ในการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก โดยมีขั้นตอนของการผลิตที่สำคัญ อาทิ การไถ การหว่าน การปักดำ และการเก็บเกี่ยว โดยการอาศัยแรงงานจากครัวเรือนและญาติพี่น้องเป็นสำคัญ ลักษณะของเครื่องมือในช่วงนี้จึงได้แก่ จอบ ถหญ้า³ คราด ไม้ปัก มีดพร้า ที่มาของเครื่องมือเหล่านี้เกือบทั้งหมดและการเลือกใช้มักเกิดจากภูมิปัญญาที่สามารถแปรสภาพตามลักษณะของงานได้เป็นอย่างดี ฤดูกาลการทำนาในชุมชนนี้ เรียกว่า “นาปี” หรือ “นาหยามฝน” ซึ่งเป็นการทำนาที่ต้องอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว แม้จะอยู่ใกล้ลำคลองแต่ชาวบ้านไม่นิยมใช้น้ำจากลำคลองมาทำนา เพราะต้องใช้แรงงานในการ “พัดน้ำ” เข้าทุ่งนาจากลำคลองซึ่งไม่สะดวกและต้องใช้แรงงานมาก ดังนั้นการทำนาจึงจำกัดอยู่เพียงฤดูกาลเดียวในรอบปี ซึ่งชาวบ้านสามารถใช้ทุนทรัพยากร ทุนทาง

³ ถหญ้า คือ เครื่องมือชนิดหนึ่งมีลักษณะคล้ายจอบแต่ส่วนปลายยาวและแหลม

สังคม ความรู้ รวมทั้งประสบการณ์ในการทำนาเป็นทุนเดิมในการดำรงชีพโดยไม่ต้องพึ่งพาภายนอกอย่างไม่ลำบาก ลักษณะของการทำนาในชุมชนชายทะเลในอดีตสามารถแบ่งตามประเภทของพื้นที่ทำนาออกเป็น 2 ลักษณะด้วยกันคือ การทำนาดอนและการทำนาพรุ หรือ “นาโพธิ์” ในสำเนียงท้องถิ่น (นายนิ, สัมภาษณ์วันที่ 17 พฤศจิกายน 2552)

การทำนาดอน เป็นการทำนาในพื้นที่ที่ระดับพื้นนาสูง หรือ “พื้นที่ดอน” พื้นที่นาดอนเก็บน้ำได้ค่อนข้างน้อย มีระยะเวลาที่เหมาะสมในการปลูกข้าวสั้น ประมาณ 4 เดือน การปลูกจึงต้องใช้ข้าวพันธุ์เบาและใช้วิธีการทำแบบหว่านแห้ง ซึ่งสามารถหว่านโดยไม่ต้องทำเทือก⁴ การทำนาหว่านแห้งเป็นที่นิยมในชุมชนชายทะเล เนื่องจากพื้นที่โดยรวมของชุมชนชายทะเลสามารถรองรับน้ำฝนได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ เมื่อฝนเริ่มตกชวาจะเริ่มต้นในการ “ไถคะ” หลังจากนั้นจะทิ้งที่นาไว้เพื่อปล่อยให้หญ้าที่ไถตาย หรือเรียกว่า “การบ่ม” เพื่อให้หญ้า หรือ “ซัง” ย่อยสลายเป็นปุ๋ยของข้าว ซึ่งจะใช้เวลาประมาณหนึ่งเดือนกว่าๆ หลังจากนั้นเข้าขั้นตอนที่ 2 คือ ขั้น “ไถแปร” เพื่อต้องการให้ดินร่วน หลังจากไถแปรแล้ว จึงถึงขั้นตอนของการเตรียมนำพันธุ์ข้าวที่จะปลูกลงมาพรมน้ำหรือแช่น้ำประมาณ 2-3 วัน เมื่อเมล็ดข้าวเริ่มตั้งหน่ออ่อนๆ และมีสีขาวนวลก็จะนำมาหว่านในแปลงนา โดยจะใช้เมล็ดข้าวจำนวน 1 ถังต่อพื้นที่นา 1-2 ไร่ หลังจากนั้นจะทำการ “ไถกลับ” โดยปกติแล้วการทำนาดอนจะเริ่มทำในเดือนมิถุนายนถึงเดือนกรกฎาคม และช่วงดังกล่าวชวาสามารถที่จะประกอบอาชีพประมงควบคู่กันไปด้วย

การทำนาพรุเป็นการทำนาในพื้นที่ลุ่มที่มีน้ำขังเกือบตลอดปี พื้นที่นาพรุหรือ “นาโพธิ์” ในสำเนียงท้องถิ่น สามารถเก็บน้ำฝนได้ในปริมาณที่มาก เนื่องจากเป็นพื้นที่นาลึก (พรไทย ศิริสาธิตกิจ. 2552) ทำให้มีระยะเวลาที่สามารถปลูกข้าวได้ประมาณ 7-8 เดือนในแต่ละปี จึงนิยมใช้ “พันธุ์ข้าวหนัก” ซึ่งใช้ระยะเวลายาวที่จะให้ผลผลิตในการปลูก การทำนาพรุนิยมใช้วิธีการหว่านแบบทำตามด้วยการไถและ “ทำเทือก” ก่อนหว่านข้าวลงแปลงนา การทำนาวิธีนี้จะเริ่มทำในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายน ซึ่งเป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจาก ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ (นายบ้าน, คล, ละ, รุด, ดิน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤศจิกายน 2552) ซึ่งในช่วงดังกล่าวฝนเริ่มตก เมื่อพื้นที่นาได้รับน้ำฝนทำให้สามารถทำการไถได้ง่าย หลังจากไถแล้วจะทำเทือกโดยใช้คราด การไถนิยมใช้แรงงานจากวัวหรือควายลากเครื่องมือสำหรับการไถหรือเทือกแล้วแต่กรณี ขั้นตอนการทำนาหว่านตามจะเริ่มด้วยการไถคะตามด้วยการไถแปรและการทำเทือกซึ่งจะทำให้เกิดเป็นตม หรือ “น้ำตม” และจึงเตรียมหว่านเมล็ดข้าวที่เตรียมไว้ ในอัตรา 1 ถังต่อพื้นที่นาประมาณ 1-2 ไร่ แม้การทำนาหว่านตามมักจะ ได้ผลผลิตดีกว่านาดอน แต่ก็ไม่ได้รับความ

⁴ ทำเทือก คือ การทำให้เป็นโคลนตม

นิยมเท่าที่ควรในชุมชนแห่งนี้ เนื่องจากต้องผันน้ำเข้าแปลงนาจากคลองซึ่งอยู่ไกลจากพื้นที่นา จึงเป็นการไม่สะดวกในการทำนาประเภทนี้ในสมัยนั้นเพราะต้องใช้แรงงานเพิ่มขึ้นและขาดอุปกรณ์ทุนแรงที่คืออีกด้วย

ในส่วนของการทำงานดำ ซึ่งเป็นอีกวิธีหนึ่งของการทำนาที่นิยมทำ คนในชุมชนชายทะเลนิยมใช้กับครวเรือที่ทำนาหลายแปลงหรือประมาณ 10 ไร่ขึ้นไปเท่านั้น ในขณะที่วิธีการดำนา ชาวบ้านจะเพาะข้าวกล้าไว้ในแปลงเพาะกล้าซึ่งแยกออกจากแปลงนาที่จะดำ เพื่อให้ง่ายต่อการถอน “กล้า” ก่อนที่จะย้ายมาดำในแปลงนา วิธีการหว่านกล้าทำเหมือนกับการทำนาหว่าน แต่จะหว่านให้ต้นกล้าขึ้นหนาแน่น ส่วนพื้นที่นาจะมีการไถเทือกก่อนที่จะนำกล้าลงไปดำ หลังจากนั้นก็จะถอนกล้าที่หว่านตั้งไว้มาปักดำ โดยใช้ “ไม้ปักดำ” แทงหลุมนำไปก่อน จึงใส่ต้นกล้าลงไป ประมาณหลุมละ 3-4 กอ แต่ละหลุมให้มีระยะห่างกันประมาณ 1 ฟุต ถ้าในกรณีที่ดินที่เตรียมไว้เป็นตมหรือโคลนตมไม่จำเป็นต้องใช้ไม้ปักดำก็ได้ (นี่, สัมภาษณ์วันที่ 17 พฤศจิกายน 2552)

การที่สภาพสิ่งแวดล้อม ในช่วงนี้ยังมีได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ความเปราะบางที่เกี่ยวข้องกับฤดูกาลจึงไม่ค่อยส่งผลกระทบมากนักต่อการทำนาเมื่อเทียบกับปัจจุบัน จึงทำให้ได้ผลผลิตข้าวดี ช่วงประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมกราคมข้าวจะตั้งท้องและออกรวงเป็นสีทองเต็มทุ่งนา จนเรียกว่า “ทุ่งรวงทอง” (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤศจิกายน 2552; รุต, สัมภาษณ์วันที่ 19 พฤศจิกายน 2552) และจะเก็บเกี่ยวได้ในราวเดือนกุมภาพันธ์ อย่างไรก็ตามการเป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ติดกับทะเลสาบ ชาวนาอาจจะต้องเผชิญกับความเปราะบางอย่างมากในฤดูน้ำหลากซึ่งมักจะมีน้ำท่วมสร้างความเสียหายแก่การทำนา เนื่องจากไม่สามารถระบายน้ำได้ทัน ในขณะที่เดียวกันการประมงก็ต้องหยุดทำในช่วงนี้เพราะเป็นช่วงฤดูมรสุม ชาวประมงไม่สามารถออกทะเลได้ทำให้ส่วนใหญ่หันมาใช้เวลา “ลงนา” กันเกือบทั้งหมด ยกเว้นครวเรือที่ไม่มีพื้นที่ทำนาเป็นของตนเอง อาจจะถูก “ขอช่วย” หรือ “วาน” แรงงานในการทำนาบ้างซึ่งมักจะเกิดในช่วงของการดำนาและการเก็บเกี่ยวที่มีช่วงเวลาจำกัด

ในช่วงดังกล่าว ภายในชุมชนชายทะเลยังมีการแลกเปลี่ยนแรงงาน โดยใช้ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ (Kinship Relation) และความสัมพันธ์ต่างตอบแทน (Reciprocal Relation) เป็นหลัก อันสะท้อนถึงความพยายามอยู่ร่วมกันด้วยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งรูปแบบของการตอบแทนในการแลกเปลี่ยนแรงงานในขณะนั้น มิได้อยู่ในรูปของตัวเงินหรือวัตถุ แต่เป็นการตอบแทนในเรื่องของการเลี้ยงอาหาร การแบ่งปันผลผลิต และการหมุนเวียนแรงงานระหว่างกัน อันเป็นสัญญาณใจที่ฝ่ายที่เคยได้รับความช่วยเหลือพึงกระทำตอบแทนเมื่ออีกฝ่ายร้องขอและถือเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านแรงงานอีกทางหนึ่ง (рут, สัมภาษณ์วันที่ 19 พฤศจิกายน 2552) การแลกเปลี่ยนแรงงานจะปฏิบัติกันมากในขั้นตอนของการเก็บเกี่ยว เนื่องจาก

เหตุผลหลักๆ คือ ในฤดูของการเก็บเกี่ยว ข้าวในนาทั้งหมดมักจะสุกในเวลาไล่เลี่ยกัน และมักจะตรงกับช่วงต้นของฤดูมรสุมซึ่งมีโอกาที่จะเกิดน้ำท่วมได้ ในสภาพเช่นนี้จึงมีความเสี่ยงสูงถ้าชาวนาเก็บเกี่ยวไม่ทันจะทำให้เกิดความเสียหายต่อผลผลิต คราวเรือนที่มีพื้นที่ทำนาบ่อยอาจจะไม่จำเป็นต้องขอความช่วยเหลือ เนื่องจากสามารถอาศัยแรงงานในครัวเรือนได้เพียงพอ แต่ถ้าคราวเรือนใดที่ทำนาหลายไร่ต้องเก็บเกี่ยวหลายวันอาจจะต้องอาศัยแรงงานประเภทนี้มาช่วยเก็บบ้างเป็นบางครั้ง โดยเฉพาะในช่วงปลายฤดูเก็บเกี่ยวที่ต้องรีบเก็บก่อนที่ผลผลิตจะเสียหาย นอกเหนือจากการทำนาแล้วอาชีพประมงในชุมชนชายทะเลก็เริ่มมีพัฒนาการในการดำรงชีพอย่างต่อเนื่องซึ่งจะกล่าวต่อมา

การทำประมง: ยุคของการใช้เรือใบ เรือแจว

พัฒนาการของการทำประมงในพื้นที่นี้ เริ่มตั้งแต่การใช้เรือใบเป็นหลัก และต่อมาได้เปลี่ยนมาเป็นเรือแจวซึ่งมีขนาดเล็กและต้นทุนต่ำกว่า วัตถุประสงค์ของการทำประมงในช่วงนี้เป็นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเพียงอย่างเดียว แม้ครัวเรือนส่วนใหญ่มีฐานะค่อนข้างยากจน แต่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคในการหาปลาที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์ตามแหล่งน้ำธรรมชาติ โดยใช้เครื่องมือง่ายๆที่ไม่แตกต่างกันมากนักระหว่างครัวเรือน

ในช่วงนี้ การทำประมงถูกจำกัดด้วยฤดูกาลและประสบการณ์ของชาวประมง เนื่องจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีไม่มีบทบาทมากนัก ชาวประมงส่วนใหญ่ใช้เรือใบและเรือแจวในการออกหาปลาทั้งในทะเลและในคลอง การทำประมงในคลองจะมีลักษณะที่คล้ายกับการทำประมงในทะเลแต่ต่างกันในเครื่องมือบางชนิดและระยะเวลาที่ออกหาปลา ซึ่งการทำประมงในคลองจะใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำอย่างง่ายที่สามารถผลิตขึ้นเอง เช่น ไซ เบ็ด อวน และใช้เวลาในการหาปลารายวัน ในขณะที่การออกทะเลส่วนใหญ่จะนับรอบสัปดาห์ หรือ อาทิตย์ละหนึ่งครั้ง และใช้เวลานานกว่าจะกลับบ้านหนึ่งครั้ง โดยมักจะต้องใช้ระยะเวลาในการแล่นใบเป็นเวลา 2 วันกว่าจะถึงทะเลหรือเรียกอีกอย่างว่า “การแจวรอบนัด”

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยขอยกกรณีศึกษาเพื่อแสดงให้เห็นถึงยุทธวิธีของการดำรงชีพของครัวเรือนของชาวประมงในอดีต สามารถจะสรุปโดยสังเขปได้ดังต่อไปนี้

กรณีที่ 1 : นายก่อเล็ก

นายก่อเล็ก หรือ น้ำเล็ก ปัจจุบันอายุ 64 ปี จบการศึกษาด้านศาสนาแบบดั้งเดิมหรือปอเนาะ เนื่องจากคนในสมัยก่อนไม่ได้เรียนหนังสือในระบบมากนัก เพราะการศึกษาในระบบถูกจำกัดอยู่เพียงคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดี เนื่องจากการไปโรงเรียนแต่ละครั้งต้องต่อรองกับครู

สูงมากเพราะนักเรียนมีภาระในการช่วยเหลือพ่อแม่ทำงานด้วย การศึกษาของมุสลิมในสมัยนั้นก็ถูกจำกัดแค่พอเหมาะเพื่อให้รู้หลักการของศาสนาที่จะนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต น้ำเล็กเป็นคนชุมชนชายทะเลมาตั้งแต่กำเนิดและเป็นลูกหลานที่สืบเชื้อสายมาจากชาวจีน ในช่วงที่คนจีนอพยพหนีภัยสงครามในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 น้ำเล็กมีลูกทั้งหมด 6 คน ตอนนี้อยู่ๆ เรียนจบและทำงานกันหมดแล้ว แต่ก็ยังคงออกทะเลตามปกติเพราะผูกพันกับทะเลมาตั้งแต่เด็กจึงไม่สามารถที่จะหยุดอาชีพนี้ได้ อันเป็นการสะท้อนถึงความรู้สึกและผูกพันกับอาชีพนี้

น้ำเล็กได้สะท้อนความจริงจากประสบการณ์ในการดำรงชีพในช่วง 20-30 ปีที่ผ่านมาว่า คนในชุมชนชายทะเลอยู่กันอย่างมีความสุขมาก มีอาหารการกินเพียงพอ เพราะทำนาและหาปลาเอง อีกทั้งค่าครองชีพไม่สูงเหมือนเช่นปัจจุบัน ระบบเศรษฐกิจในอดีตใช้แบบยังชีพเป็นหลัก การใช้จ่ายไม่ฟุ่มเฟือย สิ่งที่มาได้ก็พอมีพอใช้ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดอุดมสมบูรณ์ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่าไม้ เป็นต้น น้ำเล็กเล่าให้ฟังว่า เขาใช้ประสบการณ์และการรับรู้จากการเล่าที่สืบทอดกันมาเป็นพื้นฐานในการทำมาหากิน เช่น การดูทิศทางของลม เป็นต้น เขาสาธยายว่า “ถ้าเป็นช่วงที่ลมดี หรือ ‘ลมสลัดัน’ เรือใบที่ใช้สามารถที่จะวิ่งเหมือนกับเรือที่มีเครื่องยนต์ ใช้เวลาแค่ชนิดเดียวก็ถึงหัวเขาแดง เมื่อถึงตอนย่ำรุ่งก็สาวกัก (อวนลอย) ขึ้นมา ถ้าช่วงไหนที่ลมไม่ดีหรือเรียกอีกอย่างว่า ‘ลมไม่เข้าแแต่้ม’ ในช่วงนี้พอวิ่งออกทะเลและวางกักเสร็จ ก็ต้องนำเรือไปหลบอยู่ที่บ้านหัวเขาแดง หลังจากนั้นไม่นานก็กลับมานำกักกลับบ้านได้ เนื่องจากปลามันมีมากเหลือเกิน” ซึ่งไม่เหมือนกับปัจจุบันที่ “ได้น้อยแต่ค่าใช้จ่ายมาก” คนในอดีตนั้นทำมาหากินโดยพึ่งพิงกับทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ เช่น การทำนาในช่วงของเดือนอ้ายจนถึงเดือน 3 ในช่วงเดียวกันก็เก็บผักหาและปลาตามทุ่งนาลำคลองและแหล่งน้ำบริเวณใกล้เคียงควบคู่กับการประมงในทะเล ซึ่งวิธีการทำประมงทะเลในสมัยก่อนนั้นค่อนข้างลำบาก การออกทะเลส่วนใหญ่จะไปเป็นกลุ่มโดยออกไปในช่วงตอนเย็นและกลับตอนเช้า หลังจากกลับจากทะเลก็ลงทำนาต่อ ในขณะที่อุปกรณ์สำหรับจับปลา เช่น กัก หรือ อวนลอย ต้องทำเองหรือ “ผูกเอง” ทรายของน้ำเล็กเป็นคนตีค้ำยและรับจ้างตีค้ำยในชุมชนหลังจากที่ตีเสร็จแล้วก็จะนำมาหิวแล้วมาผูกเป็นอวน จำนวนกักที่ใช้ส่วนมากใช้คนละ 2 ผืน หรือถ้าขยันก็สามารถใช้ 3-4 ผืน และเวลาผูกปลา⁵ “เหมือนกับตักน้ำใส่เรือ” “หรือตักปลาใส่เรือ” เนื่องจากในช่วงนั้นมีปลาจำนวนมากและไม่รู้ว่าเอาไปไหน ในขณะที่กำลังแจวอยู่นั้นบางครั้งพบกับฝูงกุ้ง “เราต้องสาวกักขึ้น” และต้องชักใบเรือวิ่งเพื่อไม่ให้กุ้งติดกัก “ช่วงนั้นเราไม่เอากุ้งเลยเพราะราคาถูกและไม่มิตลาดรองรับ” อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญได้เข้ามาในปี พ.ศ. 2515 เมื่อคนในชุมชนบางส่วนเริ่มปรับเปลี่ยนอุปกรณ์จาก “กักค้ำย” หัน

⁵ อุบลตา เป็นภาษาของชาวประมงหมายถึง สามารถจับปลาได้มาก

มาใช้ “กั๊ดโนลอน” ซึ่งนำเข้ามาจากญี่ปุ่นมากขึ้น ทำให้จับปลาได้มากขึ้น ซึ่งน้ำเล็กลือบายว่า “ถ้าเรานำกั๊ดไปวางแค่ปากแม่น้ำ ปลาที่ได้จะเป็นลำเรือ” โดยไม่ต้องออกทะเล แต่ในขณะที่เดียวกันเมื่อจับปลาได้ในปริมาณที่มากก็ต้องทิ้งปลาบางส่วนเพราะไม่มีตลาดรองรับ

บทเรียนที่สำคัญสำหรับให้คนรุ่นหลังได้ทำความเข้าใจที่จะเรียนรู้ในการที่จะอยู่กับปัจจุบันได้ดี คือ ต้องรู้จักใช้ทรัพยากรให้เหมาะสม น้ำเล็กลือบายว่า การทำมาหากินของคนรุ่นก่อนในช่วงการใช้เรือแจวนั้นทรัพยากรที่มีอยู่ถือว่าสมบูรณ์มาก ในขณะที่คนทำประมงมีจำนวนน้อยและเครื่องมือที่ใช้ไม่ทันสมัยเหมือนปัจจุบัน เขาได้ยกตัวอย่างให้เห็นชัดขึ้นว่า “ในอดีต เราจับเฉพาะปลาตัวใหญ่ เครื่องมือที่ใช้ทำการประมงเป็นกั๊ด 7-8 เซนติเมตร ซึ่งจะได้ปลาตัวใหญ่จริงๆ แต่ตอนนี้ชาวประมงปรับเปลี่ยนมาใช้กั๊ดที่มีความถี่ของตาน้อยลง เนื่องจากไม่สามารถจับปลาได้เหมือนในอดีต การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลให้จับปลาได้มากขึ้นแต่ขนาดของปลาที่จับได้มีขนาดน้อยลง” ประกอบกับตลาดปลาได้ขยายมากขึ้น คนบางคนจึงมุ่งจับปลาให้ได้จำนวนมากเพื่อนำไปขาย จนนานเข้าก็ส่งผลกระทบต่อปริมาณและขนาดของปลาที่จับได้ เมื่อมีการขยายตลาดและการนำเครื่องมือการจับปลาที่มีประสิทธิภาพขึ้น ส่งผลให้ชาวประมงคิดที่จะเปลี่ยนจากการใช้เรือแจวมารับมาใช้เรือหางยาวติดตั้งเครื่องยนต์ เมื่อมีการใช้เรือหางยาว การดำรงชีพก็เปลี่ยนแปลงไป แม้รายได้จากการประมงเพิ่มขึ้นแต่ชาวประมงกลับต้องรับภาระเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกันทั้งค่าน้ำมันและอุปกรณ์ทางการประมง ในขณะเดียวกันยังชักนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในการใช้ชีวิตโดยทั่วไปและการปรับตัวในการทำมาหากินอีกด้วย ชาวประมงบางส่วนได้ปรับตัวด้วยการใช้เรือหางยาววิ่งเรือรับจ้างจากชุมชนชายทะเลถึงตัวเมืองหาดใหญ่ ทำให้เกิดช่องทางการทำมาหากินใหม่เพื่อเพิ่มรายได้เสริมแก่คนเหล่านี้

กรณีที่ 2 : นายลี

นายลี ปัจจุบันอายุ 57 ปี เป็นคนชุมชนชายทะเลมาตั้งแต่กำเนิด จบการศึกษาจากโรงเรียนสอนศาสนาอิสลามหรือปอเนาะ นายลือบายถึงชุมชนชายทะเลตั้งแต่เขายังเด็กๆ ว่า เดิมชุมชนแห่งนี้มีมัสยิดหลังเดียว มีครัวเรือนประมาณ 100 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ทำประมงและทำนาควบคู่กันไปผลัดเปลี่ยนตามฤดูกาล ในช่วงแรกของการออกทะเลเป็นการใช้เรือใบและเรือแจว ซึ่งยุคเรือใบนั้นผ่านไปประมาณเกือบ 50 ปีแล้ว ในช่วงนี้ตนทำมาหากินในทะเลเป็นหลัก ทั้งการหาปลาและการแจวเรือไปขายอ้อยที่สงขลา ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวการตัดอ้อยจะตรงกับช่วงของ “น้ำแห้งพะ” (ช่วงน้ำท่วม) ระหว่างเดือนยี่และเดือนสาม ทำให้สามารถแจวตามน้ำไปได้ ส่วนใหญ่แล้วการแจวเรือจะมีลักษณะในการตามกันไปหรือไปเป็นกลุ่ม เช่น กลุ่มหนึ่งขายปลา กลุ่มหนึ่งขายข้าว และอีกกลุ่มหนึ่งขายอ้อย ตอนกลับจะเป็นช่วงลมนอกก็ต้องชักใบเรือขึ้น กระแสลมจะทำให้เรือวิ่ง

เร็วมากเท่ากับเครื่องเรือคอลเลอร์⁶ การประมงในช่วงนี้ใช้แรงงานจากครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากครัวเรือนของชาวประมงมีลูกมากจึงไม่ขาดแคลนแรงงานมากนัก ในขณะที่เดียวกันแรงงานเหล่านี้ก็สามารถเป็นแรงงานในอาชีพการทำนาอีกทางหนึ่งเช่นเดียวกัน แต่ในปัจจุบันแรงงานเหล่านี้เริ่มลดลง เนื่องจากคนในชุมชนหรือแรงงานส่วนใหญ่ได้รับการศึกษามากขึ้น เมื่อจบการศึกษามักจะหางานทำนอกชุมชนจึงไม่กลับมาทำประมงอีกต่อไป เหลือไว้เฉพาะแรงงานที่มีอายุมาก ซึ่งบางครั้งก็ไม่สามารถที่จะทำประมงได้อย่างในอดีต เนื่องจากสภาพร่างกายไม่เอื้ออำนวย

เรือแจวที่ใช้ทำประมงได้มาจากการขุดจากต้นไม้ เช่น ต้นตะเคียน จากนั้นก็ใช้ไฟเผาให้ไม้ที่ขุดแยกออกจากกันเพื่อให้ตัวเรือกว้างขึ้นแล้วจึงใส่กระดูกงู ใช้ระยะเวลาในการขุดกว่า 3-4 เดือน และนำลงสู่ลำคลองเพื่อทดลองว่าเรื่อนั้นมีรอยรั่วหรือไม่ ถ้าไม่มีก็สามารถใช้ได้เลย ถ้ามีรูรั่วก็จะใช้ “น้ำมันชัน” อุดรูรั่วได้เป็นอย่างดี นายลือธิบายถึงการออกทะเลในอดีตว่าใช้ประสบการณ์ในการดูดาวเป็นหลัก ซึ่งจะง่ายในการออกทะเล ทำให้ไม่หลงทิศทางการเดินทางในการเดินเรือสำหรับวิธีการออกทะเลนั้นใช้วิธีการล่องเรือใบหรือการแจวเรือออกไปผ่านคลองอู่ตะเภา ปากบางหัวแหลมบังลุง ไปถึงระหว่างเกาะยอหรือสะพานเปรมในปัจจุบันแล้วมุ่งไปยังสงขลา ส่วนใหญ่แล้วนายลือจะใช้เวลาในช่วงกลางคืนในการหาปลา เนื่องจากช่วงกลางวันต้องทำนา นอกจากนี้นายลือยังอธิบายถึงทักษะในการหาปลาที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกว่า ในขณะที่แจวเรือออกทะเลนั้น ต้องใช้ประสบการณ์ในการฟังเสียงปลาหรือลักษณะของปลาเด่น เช่น ปลากระบอก เสียงจะดัง “คึก คึก คึก” ถ้าเสียงดังถี่ขึ้นแสดงว่า มีปลามากพอสมควรหลังจากนั้นก็ใช้กั้ววางลงไป ตอนสาวกั้วขึ้นเกือบ “เป็นลม” เพราะได้ปลามากจนต้อง “สะบัดทิ้ง” บางส่วนหรือบางครั้งถ้าเอามากเกินความจำเป็นก็จะทำให้ “เรือล่มได้”

เครื่องมือหาปลาชนิดหลักที่ใช้คือกั้ว (อวนลอย) ซึ่งเมื่อก่อนก็ต้องทำเองโดยการนำด้ายมามัด (ผูก) ซึ่งใช้เวลาเกือบเดือนกว่าจะได้แต่ละผืน และกั้วที่ใช้มีลักษณะของตาที่ห่างถ้าเทียบกับปัจจุบันก็ประมาณ 9-10 เซนติเมตร เนื่องจากปลาในอดีตตัวใหญ่ ซึ่งเขาเห็นว่า “ตัวใหญ่เท่าเขาก็มี” จึงไม่นิยมจับปลาตัวเล็ก ส่วนตลาดปลาในอดีตนั้น ส่วนใหญ่แล้วเป็นตลาดที่ติดกับคลองอู่ตะเภาหรือเป็นตลาดที่มีคลองผ่าน เช่น ตลาดนัดชุมชน ตลาดนัดปากบาง ตลาดบางภูมิ ตลาดบางกล้าและตลาดนัดคคยง การไปตลาดมักจะเรียกว่า “การแจวรอบนัด” บางครั้งมีตลาดที่ไหนก็ไปขายที่นั่นซึ่งไม่มีระบบการกำหนดเหมือนปัจจุบัน บางครั้งแจวไปสว่างที่ไหนก็ขายที่นั่นลักษณะเหมือนการเปิดท้าย เกือบทุกครัวเรือนมักจะปฏิบัติลักษณะเดียวกัน ซึ่งใช้เวลา 2-3 ชั่วโมงหลังจากที่ขายหมดก็กลับบ้าน ทุกวันนี้พอมือเครื่องยนต์ใช้เวลาเพียง 15-30 นาที เดินทางจากเกาะยอ

⁶ คอลเลอร์ คือ เครื่องยนต์ที่นำเข้ามาจากประเทศอเมริกา มีขนาด 4 แรงม้า

ก็ถึงบ้านแล้ว เนื่องจากเครื่องยนต์เหล่านี้มีแรงม้าค่อนข้างสูง อย่างไรก็ตาม เขาได้ตั้งข้อสังเกตว่า เมื่อเรือหาลาเริ่มหันมาใช้เครื่องยนต์สามารถย่นระยะเวลาในการทำประมง แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้จับปลาได้รวดเร็วขึ้นก็อปกับเครื่องมือมีประสิทธิภาพมากขึ้น ทรัพยากรสัตว์น้ำจึงลดลงอย่างรวดเร็ว

กรณีที่ 3 : นายนิ

นายนิ ปัจจุบันอายุ 69 ปี มีลูกทั้งหมด 7 คน นายนิเล่าให้ฟังว่า การดำรงชีพในอดีตนั้นมีความสุขมาก เนื่องจากในชุมชนชายทะเลมีทางเลือกหลายอย่าง ทั้งการปลูกข้าว ปลูกอ้อย และออกทะเลพร้อมๆกัน “เราทำทุกอย่างในเวลาเดียวกัน” จึงสามารถพึ่งตนเองได้สูง ดังที่เขาได้อธิบายว่า “ข้าวก็ไม่ต้องซื้อ เพราะปลูกเอง ผักก็ไม่ต้องซื้อเพราะมีอยู่ข้างบ้าน ปลาก็ไม่ต้องซื้อ เพราะเราออกทะเล” คำอธิบายนี้แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างการดำรงชีพกับทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัว นอกจากนี้เขายังอธิบายเพิ่มเติมในส่วนของการทำประมงว่า “คนในอดีตไม่มีเครื่องมืออย่างเช่นคนในปัจจุบัน” เพราะในปัจจุบันนี้เครื่องมือการประมงมีพร้อมหลายอย่าง และเรือที่ใช้หาลาในปัจจุบันมีเครื่องยนต์ประกอบแต่กลับหาลาได้น้อยเพราะขาดแคลนปลา นายนิอธิบายถึงการใช้ชีวิตในอดีตในช่วงของการใช้เรือแจวว่า การใช้เรือแจวว่าชาวบ้านแจวเรือไปถึงสงขลาโดยบรรทุกอ้อยเต็มลำเรือ เพราะเมื่อก่อนนั้นชาวบ้านปลูกอ้อยในปริมาณที่พอมีเหลือขายบ้างในบางโอกาส การออกทะเลในช่วงนั้นต้องดูเรื่องของลมเป็นหลัก ซึ่งส่วนใหญ่แล้วคริวเรือประมงจะออกหาลา เมื่อคลื่นลมสงบ อย่างเช่นในช่วงตี 3 ของแต่ละวัน หรือบางครั้งเรืออาจจะไม่จำกัดเวลาดังข้างต้น ลักษณะของการแจวนิยมใช้ “แจวสองดอก” คือ การแจวดอกหัวและการแจวดอกท้าย ใช้แรงงานจำนวน 2 คน การแจวเรือมักต้องใช้เวลามาก บางทีใช้เวลา 1-2 คืน กว่าจะขายอ้อยหมดถึงจะกลับบ้าน การออกทะเลแต่ละครั้งมักจะเจอฝูงปลาและจับได้จำนวนมาก อย่างที่เขาได้กล่าวว่า “ลากมาเป็นย่าน” เพราะปลาจะมาเหมือนกับลมเสียงดังมาก โดยเฉพาะปลากะบอก “ครั้งหนึ่งเคยถูกปลา ซึ่งมีปริมาณมากนำมาใส่ในเรือไม่ได้เพราะกลัวเรือจะจม ... พอกลับมาถึงบ้านภรรยาถึงกับร้องไห้” เพราะไม่รู้ว่าจะนำไปขายที่ไหน เนื่องจากในช่วงนั้นไม่มีน้ำแข็ง “กุ้งก็มีจำนวนมากเช่นเดียวกันซึ่งเรียกว่ามันกินส่วนหรือกินความจำเป็นเลยก็ว่าได้” นายนิกล่าว

นอกจากนี้ นายนิยังได้อธิบายเครื่องมือที่ใช้จับปลาในช่วงของการใช้เรือแจวว่า ในการแจวมียั้งแจว 1 ดอก แจว 2 ดอก และแจว 3 ดอก นั่นคือแจวหัว 2 ดอก และแจวท้าย 1 ดอก ซึ่งในการออกทะเลแต่ละครั้งต้องไปคู่กัน 2 คน เพื่อช่วยกันแจว อุปกรณ์ที่ใช้ในคลองและในทะเลส่วนใหญ่จะไม่ค่อยแตกต่างกันคือ นิยมการใช้กั๊ด หรือ อวนลอย กั๊ดส่วนใหญ่ทำมาจากด้าย โดยกั๊ดที่ทำมาจากด้ายนั้นต้องข้อมโซ่เปิดเอาเฉพาะโซ่ขาวของมันแล้วนำมาลูปกับกั๊ดที่ทำตั้งไว้

หลังจากนั้นก็คุ้ม เนื่องจากถ้ามีทำเช่นนี้เส้นด้ายก็จะพองตัว ใช้การย้อมหนึ่งครั้งต่อหนึ่งสัปดาห์ การย้อมจะช่วยยืดระยะเวลาใช้งานได้ประมาณ 1 ปีเป็นอย่างน้อย เพราะในอดีตไม่มีกัสดำเร็จรูปเหมือนปัจจุบัน กัสดำใช้จึงมักจะต้องทำเอง คนในอดีตนั้นไม่นิยมใส่ “ตีน”⁷ เพราะไม่จำเป็น เนื่องจากมีปริมาณปลามาก ถ้าใส่ตีนกัสดำเข้าไปจะทำให้ได้ปลาในปริมาณที่มากกว่านี้อีก “เมื่อเทียบกับเครื่องมือในสมัยนี้มันเปลี่ยนไปทันสมัยขึ้น กัสนั้นมีหลายขนาดขึ้น เนื่องจากถูกจำกัดด้วยชนิดของปลาและจำนวนของปลาเช่นเดียวกัน

กรณีที่ 4 : นายหมื่น

นายหมื่น อายุ 55 ปี จบการศึกษาด้านศาสนาจากปอเนาะ เนื่องจากเป็นคนชุมชนชายทะเลมาตั้งแต่กำเนิด นายหมื่นอธิบายว่า ในช่วงประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา ทะเลสาบสงขลาถือว่าอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรทางทะเล ทั้งปลาและกุ้งหลากหลายชนิด เช่น ปลากันหลาว ปลาโคป ปลาฉลาม กุ้งหางแดง ฯลฯ การออกทะเลส่วนใหญ่จะอาศัยประสบการณ์เป็นหลัก อันได้แก่ ประสบการณ์ในการดูดาวเพื่อดูทิศทาง ประสบการณ์ในการใช้เครื่องมือในการทำประมง เป็นต้น การดำรงชีพในอดีตก่อนที่จะมีเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาในชุมชน คราวเรือส่วนใหญ่นิยมใช้เรือแจวในการประกอบอาชีพประมง การแจวประกอบไปด้วย 2 ส่วนด้วยกัน คือ การแจวหัว การแจวท้ายควบคู่กันไป โดยใช้คนแจว 2 คน แต่บางครั้งคนแจวอาจจะเพิ่มเป็น 3 คนก็ได้ ขึ้นอยู่กับสภาพของอากาศในขณะนั้น เพราะถ้าเป็นในช่วงฤดูมรสุมจะออกหาปลาไม่ค่อยได้ เพราะใช้เรือลำเล็ก โดยปกติชาวประมงจะเริ่มออกไปหาปลาตั้งแต่ตอนเย็น เนื่องจากถ้าไปช่วงตอนค่ำจะมองทางไม่เห็นต้องอาศัยดวงดาวต่างๆ เป็นตัวนำทาง เรือแจวที่ใช้นิยมขุดมาจากต้นไม้ที่ใหญ่ๆ โดยเฉพาะต้นตะเคียน ในขณะนั้นพบมากในพื้นที่ชายทะเลและบริเวณใกล้เคียงในพื้นที่ตำบลคูเต่า

ในตอนที่ นายหมื่นเรียนรู้การทำประมงด้วยการติดตามพ่อไปออกทะเลบ่อยๆ และสืบทอดวิชาความรู้ รวมถึงเทคนิควิธีการต่างๆ ในการทำอุปกรณ์และการประมง ในช่วงแรกๆ เครื่องมือประมงที่ใช้ส่วนใหญ่คือ กัด (อวน) คนในชุมชนทุกครัวเรือนใช้กัสดำลักษณะเดียวกันทั้งหมดคือ “กัสดำย” ที่ทำขึ้นมาเอง โดยซื้อด้ายมาจากฝั่งบ้านหัวเขาแดงบ้าง ซื้อมาจากตลาดคลองขวางในอำเภอเมืองสงขลาในปัจจุบันบ้าง การทำกัสดำจะใช้ด้ายในการมัด ซึ่งบางครัวเรือนมีเครื่องปั่นด้ายเป็นของตัวเอง หรือถ้าครัวเรือนใดที่ไม่มีเครื่องปั่นด้ายก็จะไปจ้างเพื่อนบ้านช่วยกันทำ ซึ่งในช่วงนั้นจะไม่คิดค่าแรงเป็นตัวเงิน แต่อาศัยการขอช่วย โดยให้ผลตอบแทน

⁷ ตีน ในภาษาถิ่น หมายถึง ทุนของกัสดำทำหน้าที่ถ่วงกัสดำให้จม

ด้วยการช่วยคืนแรงงานในยามอื่นหรือให้ปลาเล็กๆน้อยๆ ที่ได้มา เมื่อนำกักตุนมาแล้ว หลังจากนั้นก็นำไปขวามาสูบ เพื่อให้กักมีความเหนียวและมีความคงทนยิ่งขึ้น แล้วนำไปต้มไว้ซักกระยะหนึ่ง และนำมาผึ่งแดดให้แห้ง หลังจากนั้นก็นำไปใช้ประโยชน์ได้ แต่จะใช้ระยะเวลาในการมาดประมาณเกือบเดือนกว่าจะเสร็จ

ในช่วงที่กำลังเตรียมเครื่องมือประมงมักจะทำนาไปด้วยพร้อมๆกัน โดยการทำนาส่วนมีทั้งการทำนาดอนและนาพรุ พอถึงช่วงฤดูมรสุมก็จะเตรียมตัวในการไถนา เพราะช่วงนั้นไม่สามารถออกทะเลได้ไม่เหมือนช่วงปัจจุบันนี้ “มันไม่เป็นไปตามฤดูกาล” เขากล่าวเน้นว่า “ช่วงของน้ำเค็มไม่มีปลา ช่วงของน้ำจืดน้ำก็ท่วม” ซึ่งในอดีตในชาวบ้านที่นี้จะมีความสุขมาก เนื่องจากเป็นฤดูแห่งการเก็บเกี่ยวข้าว ในขณะที่เดียวกันก็เป็นช่วงที่น้ำเค็มเข้าทะเลสาบ ซึ่งถือเป็นช่วงที่ชาวประมงมีความสุข เพราะลมนอกจะพัดกระแสน้ำจากอ่าวไทยเข้ามายังทะเลสาบสงขลาและพัดเอาปลาตัวเล็กๆ เข้ามาพักตัวอยู่ในทะเลสาบปลาจึงมีอย่างอุดมสมบูรณ์ ในขณะที่มีข้าวไว้รับประทานซึ่งถือว่ายังชีพโดยไม่ลำบาก “เนื่องจากอาหารไม่ต้องซื้อ” “ถ้าอยากกินปลาก็ออกทะเล”

ในช่วงที่ใช้เรือแจว ทรัพยากรสัตว์น้ำมีอยู่สมบูรณ์มาก เขาอธิบายว่า “เราสามารถจับปลาได้เป็นลำเรือ บางครั้งต้องแจวเรือถึงสองรอบกว่าจะหมด” ด้วยวิธีการหาปลาที่ใช้คือ “การปักกัก” โดยใช้ไม้ไผ่ 2 ลำปักและตั้งกักให้เป็นแนวตรงขวางทางเดินของปลา ใช้ระยะเวลาเพียงสั้นๆ ก็ได้ปลาเพียงพอแล้ว “บางครั้งเมื่อปักกัก นั่งสูบบุหรี่ไม่ทันหมดมวนก็ต้องกลับเพราะปลาติดกันจนอยู่ไม่ได้” เขากล่าวย้ำ “บ้างต้องแจวเรือหนีปลา โดยเฉพาะปลาระบอบที่มา (เป็นฝูงใหญ่) เหมือนพายุ” ซึ่งถ้าคนเพิ่งออกเรือเป็นครั้งแรกจะคิดว่าพายุมา “แต่มันคือฝูงปลาระบอบที่ว่ายตามร่องน้ำ ... ถ้าเราวางกักไว้ตรงนั้นก็ต้องรีบสาวกักขึ้น” เขาอธิบายเพิ่มเติมเพราะปลาระบอบไม่เป็นที่ต้องการ เนื่องจากช่วงนั้นไม่มีราคาและไม่ค่อยมีตลาดในการรองรับเหมือนปัจจุบัน ซึ่งต่างจากในปัจจุบันมากที่ปลาระบอบหายากมากหรือแทบที่จะไม่มีเหลือ ในขณะที่ความต้องการทางด้านตลาดมากขึ้นแต่ทรัพยากรปลานั้นลดลง

วัตถุประสงค์ของการทำประมงในอดีตแทบจะไม่มีชาวประมงคนใดทำประมงเพื่อขายเพราะตลาดอยู่ไกลมาก ตลาดที่สำคัญในอดีตได้แก่ ตลาดคลองขวาง ตลาดปากบางภูมิ หรือตลาดคุดยง ปัจจุบันตลาดเหล่านี้ก็ยังมีอยู่ แต่ชาวประมงส่วนใหญ่ไม่นิยมไป เนื่องจากตลาดขนาดใหญ่ได้รับความนิยมมากกว่าและขายได้ราคากว่าเป็นเท่าตัว ในขณะที่ปัจจุบันวัตถุประสงค์ของการทำประมงเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด โดยมุ่งเพื่อขายเป็นหลัก จึงมีการนำเครื่องมือใหม่ๆ มาใช้ เช่น การนำเรือที่ติดเครื่องยนต์และกักที่เป็นกักในลอน เข้ามายังชุมชนชาวประมงได้ปรับเปลี่ยนค่านิยมและวิถีคิดโดยที่ตลาดได้เข้ามามีบทบาทสำคัญ คนส่วนใหญ่เปลี่ยนวัตถุประสงค์การผลิตจากการผลิตเพื่อบริโภคในครอบครัวมาเป็นการทำประมงเพื่อขาย จึงทำให้ครัวเรือนต้อง

ปรับเปลี่ยนเครื่องมือที่เป็นกีดตาดียิ่งขึ้นเพื่อจับสัตว์น้ำในปริมาณที่มากขึ้น อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สัตว์น้ำมีปริมาณลดลงอย่างเห็นได้ชัดเจนในปัจจุบันนี้

จากกรณีศึกษาที่ยกมาทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า การทำนาและประมงในช่วงประมาณ 30 ปีที่ผ่านมาและย้อนหลังไป แทบจะไม่มีต้นทุนที่เป็นตัวเงินในการผลิตเพราะการทำนาและประมงส่วนใหญ่ใช้แรงงานในครัวเรือน รวมทั้งขอความช่วยเหลือจากเครือญาติและคนในชุมชนในลักษณะของการแลกเปลี่ยนแรงงาน ใช้เครื่องมืออุปกรณ์ที่ผลิตขึ้นมาเอง การจัดเวลาพิจารณาความเหมาะสมของฤดูกาล ซึ่งสัมพันธ์กับการทำนาและการทำประมงในการดำรงชีพ อาจกล่าวได้ว่าการดำรงชีพของชาวชุมชนชายทะเลอาศัยทรัพยากรประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ ทั้งในครัวเรือนและชุมชนเป็นหลักในการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็น ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรกายภาพ ทรัพยากรทางสังคมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยพยายามปรับให้สัมพันธ์กับความเปราะบาง (Vulnerability Context) ของฤดูกาล (Seasonality) หรือภาวะที่เกิดผลกระทบอย่างทันทีทันใดและรุนแรง (Shocks) ซึ่งอาจส่งผลเสียหายต่อการดำรงชีพ เช่น ภัยธรรมชาติที่เกิดจากการรุกของน้ำเค็มที่ทำให้พื้นที่นาเสียหาย เป็นต้น ควบคู่กับภาวะแนวโน้ม (Trends) ของการเคลื่อนไหวของปัจจัยอื่นๆ โดยเฉพาะตลาดที่มีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีพ (Livelihoods Strategies) ของคนในชุมชนชายทะเล จะเห็นได้จากเมื่อสามารถเข้าถึงตลาดมากขึ้น การเปลี่ยนผ่านจากการผลิตเพื่อยังชีพจึงเกิดตามมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ส่งผลให้เกิดการปรับตัวในการดำรงชีพเข้าสู่ยุคตลาด ซึ่งจะกล่าวในลำดับต่อไป

การปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาด

ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2515 จนถึงปี 2520 ถือเป็นช่วงที่สำคัญและเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านของการดำรงชีพในชุมชนชายทะเล จากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพหรือจากการผลิตแบบยังชีพ (Subsistence Economy) ไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (Market Economy) เนื่องจากการขยายอิทธิพลของตลาดที่เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น ส่งผลให้ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่มีอาชีพทำนาควบคู่กับอาชีพประมงต้องปรับตัวตาม อันนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอก โดยที่ชุมชนมีการเรียนรู้และปฏิสัมพันธ์กับตลาดยิ่งขึ้น ซึ่งปรากฏออกมาให้เห็นในรูปของการเกิดตลาดนัดชุมชน การเกิดขึ้นของเรือวิ่งรับ-ส่งผู้โดยสารระหว่างชุมชนกับโคกหมี่ดชุมชนหรือหาดใหญ่ในปัจจุบันและการสร้างถนนของรัฐ โดยความร่วมมือจากชาวบ้านเพื่อใช้ในการคมนาคมทางบกแทนทางเรือ

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนชายทะเลสามารถติดต่อกับภายนอกและชุมชนใกล้เคียงได้สะดวกขึ้น อาทิเช่น ติดต่อศูนย์กลางทางการค้าเมืองหาดใหญ่ เมืองสงขลา

บางกล้า หรือแม่กระทั่งละแวกลุ่มน้ำทะเลสาบด้วยกันซึ่งเป็นตลาดเล็กๆ เช่น ตลาดปากบาง ตลาดบางภูมิ ตลาดคดยาง ซึ่งตลาดเหล่านี้มีลำคลองตัดผ่าน สามารถขนส่งสินค้าได้สะดวกอีกทางหนึ่งด้วย แม้ในอดีตจะมีเรือแล่นผ่านแต่ส่วนใหญ่จะเป็นเรือแจวเท่านั้น อย่างไรก็ตามในปีพ.ศ. 2509 ได้เริ่มมีรถยนต์และเรือหางยาวของคนในหมู่บ้านบริการรับส่งผู้โดยสาร โดยลงเรือที่หัวแหลมโพธิ์และไปขึ้นเรือที่อำเภอหาดใหญ่ (สุณีย์ บุญกำเนิด, 2541) แต่ต่อมาการเดินทางโดยทางเรือได้หยุดให้บริการเพราะเริ่มมีถนนที่จะใช้ติดต่อกับชุมชนภายนอกได้สะดวกกว่า ในระยะแรกๆ การสร้างถนนในหมู่บ้านใช้แรงงานของคนในหมู่บ้านเป็นหลัก ชาวบ้านใช้วิธีการขุดดินจากริมคันนา นำมาถมสร้างถนนเป็นลักษณะคันดิน กว้างประมาณ 1.5 เมตร เพื่อใช้เป็นทางให้คนเดินแรงงานส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่ได้ค่าแรงวันละ 50 บาท สภาพของถนนในช่วงนี้รถยนต์ยังผ่านไม่ได้ การเดินทางใช้รถจักรยาน ในการคมนาคม ต่อมารัฐได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชุมชนมากขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2518 ในสมัยที่หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมทย์เป็นนายกรัฐมนตรี ทุกหมู่บ้านได้รับงบประมาณในการทำถนนผ่านโครงการ “เงินผันสู่ชนบท” ทำให้มีถนนที่สะดวกขึ้นสำหรับติดต่อกับภายนอก เมื่อถนนหนทางสะดวกขึ้นจึงเริ่มมีการบริการด้วยรถจักรยานยนต์เพิ่มจำนวนขึ้น เนื่องจากมีรายได้ดีประกอบกับความต้องการของคนในชุมชนเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ต่อมาอีกประมาณ 2 ปี ได้เริ่มมีรถกระบะรับจ้าง โดยในช่วงแรกมีวัตถุประสงค์เพื่อขนสินค้าทางการเกษตรเพียงอย่างเดียว ในขณะที่เดียวกันคนในชุมชนในช่วงนี้ส่วนใหญ่เริ่มมีการ “หันหน้าบ้านออกสู่ถนน” มากขึ้นเพื่อเชื่อมการติดต่อกับภายนอก ทั้งระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงและกับชุมชนอื่นๆ ที่อยู่รอบๆ พื้นที่ชุมชนชายทะเล ทำให้ชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งอยู่ใกล้ลำคลองอยู่เกาะที่เคย “หันประตูบ้านลงสู่คลอง” ก็เปลี่ยนหน้าบ้านตนเองออกสู่ถนนหรือ “พลิกหน้า พลิกหลัง” และเริ่มมีการออกมาทำงานนอกชุมชนของคนวัยหนุ่มสาว ในขณะเดียวกันคนภายนอกเริ่มเข้ามาสู่หมู่บ้านเพื่อตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพ (นายบ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤศจิกายน 2552) นอกจากนี้ การที่ชุมชนชายทะเลสามารถติดต่อกับภายนอกเช่นนี้ยังเป็นการเปิดพื้นที่ทางการค้าเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน เนื่องจากชุมชนนี้เปรียบเสมือนเมืองศูนย์กลางทางการคมนาคมขนส่งและการแลกเปลี่ยนสินค้าทางการเกษตร เช่น การแลกเปลี่ยนข้าวและการแลกเปลี่ยนปลาหลากหลายชนิด ระหว่างเมืองกับชุมชนใกล้เคียง ก่อเกิดเป็นวัฒนธรรม “เกลอนา เกลอเล” ภายในชุมชน (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤศจิกายน 2552)

ในช่วงเวลาดังกล่าว การผลิตเพื่อการค้าได้เริ่มขึ้นอย่างจริงจังและขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับ คราวเรือเริ่มมีการปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาดมีการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยใช้เงินเป็นสื่อกลางอย่างชัดเจน ในขณะที่การทำนาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงโดยที่เทคโนโลยีสมัยใหม่เริ่มเข้ามามี

บทบาทสำคัญ แม้การผลิตแบบดั้งเดิมจะยังคงอยู่แต่ก็ถูกจำกัดอยู่ในครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างยากจน ในช่วงนี้การทำนาและการประมงยังถือว่าเป็นอาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ และแรงงานการทำนาและการทำประมงในยุคของการเปลี่ยนผ่านยังคงอาศัยแรงงานของครัวเรือนและเครือข่าย วัฒนธรรมการวานและการขอช่วยยังนิยมอยู่เช่นเดียวกับในยุคก่อน และยังไม่มียุทธศาสตร์จ้างแรงงานเกิดขึ้นชัดเจน

ช่วงที่ 2 หลังปี พ.ศ. 2520: ยุครุ่งเรืองแห่งการทำประมงในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด

ในช่วงหลังปี พ.ศ.2520 ผลพวงจากการสร้างถนนภายใต้ “นโยบายเงินผันสู่ชนบท” ของรัฐบาลที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี ทำให้การคมนาคมสะดวกมากขึ้น และเอื้อต่อการนำเครื่องมือสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการดำรงชีพและได้มีนายทุนคนหนึ่ง ซึ่งรู้จักกันในนามเจ้าแก๊วโสบ เริ่มนำเครื่องยนต์ของเรือหางยาวเข้ามาภายใต้เป็นคนแรกในชุมชน หลังจากนั้นมีคนในชุมชนหันมาใช้เรือประมงติดเครื่องยนต์แทนเรือแจวมากขึ้นทำให้ประสิทธิภาพของการทำประมงเพิ่มขึ้นอย่างมาก อันส่งผลให้เปลี่ยนวัตถุประสงค์ของการผลิตทางการประมงจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเชิงการค้าอย่างชัดเจน จากการสัมภาษณ์นายลี ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า

“ตอนนั้นถนนหนทางค่อนข้างลำบาก เป็นถนนแดง⁸ อยู่ ซึ่งแตกต่างจากตอนนี้ ... มีเจ้าแก๊วคนหนึ่ง ชื่อว่า โสบ ตอนนั้นเขาตายไปประมาณ 20 ปีได้แล้ว เจ้าแก๊วโสบ เขาเป็นคนหัวการค้า และเป็นเจ้าแก๊วคนแรกในชุมชนที่เอาเครื่องเรือมาขาย ... เขาเรียกว่า เครื่องคอลเลอร์ คนภายในชุมชนก็แห่กันไปซื้อ”
(นายลี: สัมภาษณ์วันที่ 11 พฤศจิกายน 2552)

การเข้ามาของเครื่องยนต์สำหรับติดเรือในชุมชนนี้ ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการผลิตเพื่อค้าขาย นับตั้งแต่นั้นมาการประมงในชุมชนนี้เริ่มมีปฏิสัมพันธ์กับตลาดอย่างเข้มข้นขึ้น จึงส่งผลให้ชาวบ้านทำการจับสัตว์น้ำให้ได้ปริมาณเพิ่มขึ้นตามความต้องการของตลาด ในขณะที่เดียวกันบริเวณรอบๆ ทะเลสาบสงขลาได้มีการสร้างโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ขึ้นหลายโรงงานทำให้มีการปล่อยของเสียลงในแหล่งน้ำโดยเฉพาะทะเลสาบ นอกจากนี้

⁸ ถนนแดง หมายถึง ถนนลูกรัง

การเติบโตของเมืองสงขลา และการเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในช่วงนี้ได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทะเลสาบสงขลาอย่างน่าเป็นห่วง ไม่ว่าจะเป็นน้ำเสียที่เกิดจากการปล่อยของชุมชนเมือง โรงงานอุตสาหกรรม ร้านอาหาร การทำการเกษตรแบบใช้สารเคมีและการเปิดพื้นที่ทำการเกษตรแผนใหม่ในบริเวณโดยรอบ ทำให้น้ำในทะเลสาบสงขลาเกิดมลภาวะ อีกทั้งเกิดการตื่นเงินของทะเลสาบสงขลาอันเนื่องมาจากตะกอนดินที่ไหลมาจากการเปิดพื้นที่เหนือคลองต่างๆ ที่ไหลลงสู่ทะเลสาบ จากการสำรวจพบว่า มีโรงงานจำนวนมากตั้งอยู่ในพื้นที่โดยรอบทะเลสาบสงขลา ทั้งโรงงานอุตสาหกรรมปลากระป๋อง โรงงานแปรรูปอาหาร โรงงานแปรรูปยางพารา ฯลฯ อีกทั้งยังมีแนวโน้มว่าจะเพิ่มจำนวนขึ้นอีก โดยที่ชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรมเหล่านี้มักจะปล่อยน้ำทิ้งลงสู่ทะเลสาบสงขลาปริมาณมากในแต่ละวัน น้ำเสียที่ปล่อยลงสู่ทะเลสาบสงขลาส่งผลเชื่อมโยงให้สัตว์น้ำมีปริมาณลดลง การลดลงของปริมาณสัตว์น้ำดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการค้ารังสีของชาวประมงอย่างมาก (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548)

หลังจากที่มีการนำเครื่องยนต์สำหรับติดตั้งในเรือเข้ามายังชุมชนเป็นครั้งแรก ชาวประมงเริ่มยอมรับและปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการดำรงชีพโดยระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ชาวประมงส่วนใหญ่ในชุมชนจึงเปลี่ยนจากเรือแจวมาเป็นเรือที่ใช้เครื่องยนต์ อีกทั้งยังมีการพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ในการประมงเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ผลกระทบจากการพัฒนาดังกล่าวนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและความร่อยหรอของทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างรวดเร็วในเวลาต่อมา การที่ชาวประมงต้องปรับตัวและปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพเพิ่มขึ้นนี้มีเงื่อนไขประการสำคัญ คือ ปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีที่รับเข้ามาและวิถีชีวิตที่ต้องปฏิสัมพันธ์กับตลาดอย่างมาก จะเห็นได้จากการสัมภาษณ์ผู้ที่เลือกเป็นกรณีศึกษา ซึ่งสามารถสรุปได้พอสังเขปดังต่อไปนี้

กรณีที่ 1 : นายเจด

นายเจด อายุ 57 ปี จบการศึกษาชั้น ป.4 ทำอาชีพประมงเป็นหลัก มีลูกทั้งหมด 3 คน คนแรกทำงานร้านเฟอร์นิเจอร์อยู่ในตัวเมืองหาดใหญ่ คนที่สองไม่ได้เรียนหนังสือ และตอนนี้ประกอบอาชีพประมงพร้อมๆกับการมีกิจการเล็กๆเป็นของตัวเอง คือ การซ่อมรถจักรยานยนต์และคนที่สามกำลังเรียนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนสอนศาสนาอิสลามแห่งหนึ่ง

นายเจดกล่าวว่า รายได้จากการทำประมงในปัจจุบันไม่แน่นอน บางวันได้มาก บางวันได้น้อย “พอจ่ายค่าน้ำมันเท่านั้น” แต่ก็ยังทำประมงเพราะ “ผูกพันกับทะเลมาตั้งแต่เด็กๆ” การออกทะเลครั้งแรกเมื่ออายุประมาณ 13 ปี โดยการตามพ่อแม่ซึ่งทำอาชีพประมง เนื่องจากตอน

นั่นการเรียนหนังสือยังไม่ได้รับความสนใจมากนัก คราวเรือส่วนใหญ่สนใจในเรื่องของการทำมาหากินเป็นสำคัญ การทำประมงในสมัยนั้นทำได้ง่าย ผ่านการเรียนรู้และการสั่งสมประสบการณ์ที่ตามคู่มือผู้ใหญ่มาตั้งแต่เด็กๆ จึงไม่ต้องใช้วุฒิการศึกษามาเป็นเงื่อนไขในการกำหนดรายได้ ซึ่งในอดีตการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ถือว่าสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

นายเฉดอธิบายถึงการออกทะเลในช่วงนั้นว่า ใช้เรือแจวเป็นหลัก และเครื่องมือที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นกั๊ดซึ่งบางส่วนผลิตขึ้นมาเอง บางส่วนก็ซื้อตามท้องตลาด แต่ตลาดตอนนั้นไม่ได้มีมาก “ช่วงที่มีเถ้าแก่นำกั๊ดมาขายครั้งแรก ทำให้คนสนใจและซื้อกันเกือบทุกครัวเรือน” นายเฉดกล่าว การเข้าถึงตลาดได้ชักนำไปสู่การผลิตเพื่อขาย เมื่อเริ่มมีถนนตัดเข้าหมู่บ้านในปี 2518 ในช่วงนโยบายเงินผันสู่ชนบท การสัญจรทางเรือได้ล้มเลิกไปเกือบจะสิ้นเชิง คนส่วนใหญ่จึงเริ่มที่จะสัญจรโดยใช้รถและความนิยมเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่งผลให้สามารถไปหาซื้อเครื่องมือประมงจากตลาดได้ไม่ยากนัก การทำกั๊ดด้ายที่เป็นภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นเริ่มที่จะถูกลืม เมื่อมีการนำกั๊ดในลอนเข้ามาแทนที่ ในขณะที่เดียวกันการเปลี่ยนแปลงขนาดของเรือจากที่เคยแจวลำเล็กก็เปลี่ยนเป็นลำใหญ่ขึ้นขนาดความยาว 10 กว่าเมตร และติดเครื่องยนต์ คือเครื่องคอลเลอร์ 4 แรงม้า เป็นยี่ห้อของอเมริกาหรือเรียกอีกอย่างว่า “เครื่องแดง” เพราะมีลักษณะเป็นสีแดงพาดขาว ในช่วงประมาณ 4-5 ปีแรกที่เริ่มใช้เรือติดเครื่องยนต์นี้ยังมีปลาสมบรูณ์อยู่เพราะมีครัวเรือนชาวประมงในชุมชนชายทะเลค่อนข้างน้อย “มีแต่ป่าไม้และมีบ้านไม่กี่หลัง” เขาเปรียบเทียบกับช่วงนี้ว่า “บ้านผุดขึ้นเหมือนกับดอกเห็ด หันไปทางไหนก็มีแต่บ้านของคนทั้งนั้น ทั้งบ้านเล็ก บ้านใหญ่ บ้านปูนและบ้านไม้” การที่มีคนทำประมงน้อยในช่วงแรกๆ ของการใช้เรือติดเครื่องยนต์ แต่ทรัพยากรยังมีมากและปลามีราคาสูงขึ้นเพราะมีตลาดภายนอกชุมชน อาจจะเป็นเหตุจูงใจทำให้คนจากนอกชุมชนอพยพเข้ามาในชุมชนเพิ่มมากขึ้น จนในปัจจุบันเขากล่าวว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงเยอะมาก “วิถีชีวิตชนบทหรือคนบ้านๆ ไม่เหลือด้วยซ้ำ อาชีพส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานมากกว่าเป็นนายของตัวเอง” ซึ่งเมื่อเทียบกับอดีตอาชีพที่มีไม่กี่อาชีพและส่วนใหญ่ล้วนผูกพันกับธรรมชาติทั้งสิ้น เช่น การทำนา การทำสวน การทำประมงและผันแปรตามฤดูกาลเป็นหลัก

นายเฉดอธิบายถึงวิธีการทำประมงให้ฟังว่า เมื่อก่อนตอนที่มือเครื่องมือเข้ามาใหม่ๆ เขาใช้กั๊ดขนาดความถี่ของตาประมาณ 6 เซนติเมตร สามารถจับทั้งปลากระบอก ปลากระเบน ปลากระตี่ลิงในปริมาณมาก และถ้าเป็นในช่วงของน้ำจืดได้ปลาคางคิ๊ะ โดยกล่าวว่า “กั๊ดที่ใช้ก็ใช้ได้ทั้งการจับสัตว์น้ำเค็มและสัตว์น้ำจืด... และปลาที่จับได้ในปริมาณที่มากคือปลาคางคิ๊ะและปลาหัวอ่อน ซึ่งปลา 2 ชนิดนี้อยู่ได้ทั้งน้ำเค็มและน้ำจืด” “เราจะจับปลาคางคิ๊ะและปลาหัว

อ่อนอย่างเดียว ได้ทำไหร่เอาเท่านั้นและจะไม่ทำลาย ‘ริสกี’⁹ของเราเด็ดขาด เพราะพระเจ้าให้เหมือนกัน เราจะไม่เบียดเบียนผู้อื่นเพราะมันเป็นบาปที่คิดตัวของเราในวันข้างหน้า” ข้อความข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยยึดกรอบของศาสนาในการดำรงชีพ อย่างไรก็ตามการเข้ามาของเรือติดเครื่องยนต์ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ความสะดวกรวดเร็วประกอบกับราคาปลาที่ดีขึ้น ทำให้ชาวประมงเพิ่มความถี่ในการไปหาปลามากขึ้น อีกทั้งยังใช้วนที่มีขนาดตาเล็กลงด้วย นอกจากนี้นายเจดียงได้ตั้งข้อสังเกตถึงการเปลี่ยนแปลงในการทำมาหากินและการใช้ทรัพยากรว่า ในช่วงที่มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในการทำประมงเท่านั้น การทำนาที่ต้องพึ่งเทคโนโลยีเช่นเดียวกัน จากที่เคยใช้แรงงานควายในการไถนา ก็เปลี่ยนมาใช้รถไถเดินตามหรือควายเหล็กกันมากขึ้น ในระยะแรกของการเปลี่ยนแปลงนี้ถือว่าชาวนานั้นได้กำไร 2 ต่อ คือนาข้าวได้กำไรส่วนการประมงก็ตั้งตัวได้ ชาวประมงในช่วงนั้นปรับตัวเข้ากับเทคโนโลยีได้พอสมควร อย่างไรก็ตามได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เชื่อมโยงและส่งผลกระทบต่อตามมาด้วย กล่าวคือ ในขณะที่เงินเข้ามามีความสำคัญมากขึ้นในการใช้จ่ายมีส่วนทำให้ “การวาน” หรือการขอช่วยแรงงานเปลี่ยนไปจากระบบเดิม ไปเป็นการจ่ายค่าตอบแทนกันด้วยค่าจ้าง ต่อมาได้เกิดการเปลี่ยนค่านิยมครั้งสำคัญมากหลังจากปี พ.ศ. 2538 เมื่อเริ่มมีการทำนาถุ้งและยังมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น เมื่อครัวเรือนส่วนใหญ่หันมาเอาดีด้านการทำนาถุ้ง โดยการเปลี่ยนที่นามาเป็นบ่อถุ้ง ผลตอบแทนที่ได้ดีมากในระยะแรกๆ ซึ่งเห็นได้จากบ้านแต่ละหลังสร้างใหญ่โตและมีรถกระบะเกือบทุกครัวเรือน อย่างไรก็ตามในขณะที่ชาวประมงหันมาเอาดีทางการเลี้ยงกุ้งกันมากขึ้น อาชีพประมงได้กลายเป็นอาชีพรองไปต่างๆ ที่ได้มีการปรับมาใช้เครื่องมือประมงที่ทันสมัยเช่นกันด้วยการนำไซตุ้มมาใช้ในทะเลสาบจำนวนมากและมีการวางโปงวางเพิ่มขึ้นด้วย อันสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการทำประมงอย่างเข้มข้นขึ้น ซึ่งส่งผลต่อมาให้ปริมาณปลาในแหล่งน้ำลดน้อยลงอย่างน่าเป็นห่วงด้วย

กรณีที่ 2 : นายหลิม

นายหลิม อายุ 50 ปี มีอาชีพทำประมงเป็นหลัก ไม่มีอาชีพเสริม จบการศึกษาระดับ ป. 4 มีลูกทั้งหมด 7 คน ปัจจุบันบรรดาลูกๆ เกือบทั้งหมดทำงานกันหมดแล้ว ส่วนใหญ่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เหลือเพียงคนเดียวที่กำลังศึกษาอยู่ นายหลิมเป็นคนชุมชนชายทะเลมาตั้งแต่กำเนิดและวิถีชีวิตส่วนใหญ่ผูกพันอยู่กับอาชีพทำการประมงมาตั้งแต่เด็ก เขามีมุมมองว่า “อาชีพประมงเป็นอาชีพที่อิสระและไม่ต้องไปทำงานที่อื่นอีก ทั้งยังเป็นเจ้านายของตัวเอง”

⁹ริสกี คือ ภัยอันตราย

นายหลิมอธิบายให้ฟังว่า เขาเริ่มออกทะเลตอนอายุ 15 ปี โดยการติดตามพ่อแม่ไปหาปลาด้วยการใช้เรือแจว สมาชิกในครอบครัวทุกคนล้วนประกอบอาชีพทำการประมงทั้งสิ้น เพราะในช่วงนั้นทรัพยากรสัตว์น้ำยังถือว่ามีความสมบูรณ์เป็นอย่างมากและมีเพียงพอสำหรับทุกคน อีกทั้งจำนวนคนที่หาปลามีค่อนข้างน้อย บวกกับราคาปลาถูกมากเมื่อเปรียบเทียบกับปัจจุบัน เขาตั้งข้อสังเกตว่า วิถีชีวิตรวมทั้งวิธีการทำประมงเริ่มเปลี่ยนไป เมื่อตลาดและเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามามีบทบาทสำคัญ โดยเริ่มจากการที่ชาวประมงหันมาใช้กั๊ดในลอนมากขึ้น ต่อมา มีการเปลี่ยนแปลงอีกครั้ง เมื่อชาวบ้านเปลี่ยนมาใช้กั๊ดเอ็นซึ่งคงทนกว่ากั๊ดในลอน ประกอบกับการจัดหาซื้อในช่วงนั้นค่อนข้างสะดวก เนื่องจากมีถนนหนทางที่สะดวกขึ้นและสามารถที่จะเข้าถึงอุปกรณ์เหล่านั้นง่ายยิ่งขึ้นตามไปด้วย ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีการเปลี่ยนมาใช้เครื่องยนต์กับเรือแทนการแจว และเครื่องยนต์ก็ได้มีการพัฒนาเช่นกัน จากขนาด 4 แรงม้าเปลี่ยนเป็นขนาด 7 แรงม้า และ 10 แรงม้า ตามลำดับ มีผลให้ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้เพิ่มขึ้นตามไปด้วย จากที่เคยจับได้ครั้งละ 50 กิโลกรัมมาเป็น 100 กิโลกรัมในเวลาไม่ถึงครึ่งวัน ประกอบกับราคาปลาเพิ่มมากขึ้นจากการที่เข้าถึงตลาดมากขึ้น ทำให้เกิดการแข่งขันกันสูงมากในการทำประมงและชาวประมงมีค่านิยมที่เปลี่ยนไป เขาสะท้อนมุมมองนี้ว่า “เครื่องใครแรงกว่าคนนั้นจะได้ปลาก่อนและมากกว่า” แต่เมื่อเวลาผ่านไป ปริมาณของปลาที่หาได้แต่ละครั้งก็ยิ่งน้อยเมื่อเทียบกับอดีตแต่ราคาปลาค่อนข้างสูง

นายหลิมได้ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ปัจจุบันนี้มีคนลงทะเลมาก ในขณะเดียวกัน เครื่องมือที่ใช้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีหลากหลายประเภทขึ้น จากเดิมที่เครื่องมือถูกจำกัดอยู่แค่กั๊ดอย่างเดียว ในปัจจุบันนี้เครื่องมือสามารถแปรเปลี่ยนตามฤดูกาล ทำให้สามารถจับสัตว์น้ำได้มาก สัตว์น้ำจึงเหลือไม่เพียงพอกับชาวประมงที่ลงไปใช้ทะเลอย่างเข้มข้น นอกจากนี้การใช้ชีวิตและค่านิยมในการทำมาหากินของชาวประมงก็เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน ชาวประมงส่วนใหญ่เกิดความโลภมากขึ้น การเกิดขึ้นของเรืออวนรุนที่ส่งผลกระทบต่อตรงต่อจำนวนสัตว์น้ำในทะเลสาบสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นอย่างดี และเป็นตัวเร่งให้สัตว์น้ำลดลงอย่างมาก จนบางชนิดเชื่อว่าสูญพันธุ์ไปแล้ว ในส่วนของการขยายตลาดก็มีผลเช่นกัน นายหลิมกล่าว “ยิ่งตลาดต้องการปลามากขึ้นเท่าไร ปลาในทะเลสาบก็ยิ่งลดน้อยลงไปเท่านั้น” จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวประมงต้องปรับเครื่องมือให้ตรงกับฤดูกาลและชนิดของสัตว์น้ำ

กรณีที่ 3 : นายดิน

นายดิน อายุ 50 ปี จบการศึกษาชั้น ป. 4 หลังจบการศึกษาได้มาช่วยเหลือทางบ้านทำประมง นายดินมีลูกทั้งหมด 13 คน โดยที่คนแรกตอนนี้ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมแห่งหนึ่งในจังหวัดสงขลา และอีก 12 คนกำลังเรียนหนังสือ นายดินเป็นคนดั้งเดิมของชุมชนชายทะเล

เนื่องจากเกิดที่นี้ ส่วนใหญ่ใช้เวลาในการออกทะเลและรับจ้างซ่อมแซมอวน เนื่องจากต้องนำเงินมาจุนเจือครอบครัวเพราะมีภาระมากในการเลี้ยงลูกทั้ง 13 คน

นายดินอธิบายถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในอดีตว่า “ในทะเลมีปลาในหม้อมีข้าว” แต่ปัจจุบันนี้ “ในทะเลไม่มีปลา ในขณะที่ในหม้อไม่มีข้าว” จากคำกล่าวข้างต้นชี้ให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อการค้าประมงเป็นอย่างดี ในขณะที่การค้าประมงและวิถีชีวิตในอดีตมีฐานการผลิตส่วนใหญ่มาจากทรัพยากรธรรมชาติ เพราะในช่วงนั้นเทคโนโลยียังไม่ทันสมัยอย่างเช่นปัจจุบัน ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง นายดินเชื่อว่าการพัฒนาเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีสาเหตุสำคัญเกิดขึ้นจากการพัฒนาของรัฐที่เข้ามาทำถนน จึงเอื้อต่อการเข้ามาของเจ้าแก้มในชุมชน เจ้าแก้มเหล่านี้นำเครื่องมือการประมงใหม่ๆ มาขายในชุมชนซึ่งได้ผลเป็นอย่างดี เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมหันไปใช้เพิ่มขึ้นจนทุกวันนี้วัสดุประมงของการประมงก็เปลี่ยนไปด้วย “การจับปลาของครัวเรือนไม่ได้ไว้เพื่อบริโภค (อีกต่อไป) แต่ไว้สำหรับขายมากกว่า” เขาประมาณการว่า สัตว์น้ำที่หาได้ทั้งหมดในปัจจุบันใช้รับประทานในครัวเรือนเพียงประมาณ 1% เท่านั้น เพราะฉะนั้นตลาดจึงมีความสำคัญมากซึ่งแตกต่างกับในอดีตที่ตลาดไม่ค่อยสำคัญเนื่องจาก “(ในอดีต) การทำประมงเพื่อใช้ในครัวเรือนอย่างเดียว ส่วนที่เหลือก็แลกเปลี่ยนบ้างและก็นำไปขาย” การขายมิใช่เป็นวัสดุประมงหลักในการทำประมงในช่วงนั้นเพราะตลาดมีไม่มากและขายได้เฉพาะตลาดใกล้ๆ เท่านั้น นอกจากนี้ในปัจจุบันนี้เครื่องยนต์ของเรือและเครื่องมือจับปลาทันสมัยขึ้น การออกทำการประมงทุกวันนี้ส่วนใหญ่ต้องไป “จองพื้นที่” แต่คนในอดีตไม่ได้เป็นเช่นนั้นจะออกทะเลตอนไหนก็ได้ เนื่องจากทรัพยากรในทะเลสมบูรณ์ เขาสาธยายเพิ่มเติมว่า “ปัจจุบันนี้ ถึงแม้จะจับเรือวนรอบเกาะยอ บางครั้งยังได้ปลาไม่ถึง 10 กิโลกรัมด้วยซ้ำไป” จึงทำให้ครัวเรือนชาวประมงส่วนใหญ่ต้องปรับยุทธวิธีโดยการใช้เครื่องมือหรืออวนที่มีความถี่มากขึ้น การเลือกใช้เครื่องมือแยกตามชนิดของปลามากขึ้น เช่น กัดปลากระบอก กัดปลาหางโตะ หรือมีแม่กระทั่งกัดกุ้ง ซึ่งแต่ละชนิดมีความถี่ของตาที่ไม่เท่ากัน

การนำเข้าเทคโนโลยีและตลาดเข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตยังทำให้ครอบครัวของนายดินต้องปรับตัวมากขึ้น เนื่องจากมีลูกเยอะทำให้เงินส่วนใหญ่ที่หามาได้ก็หมดไปกับค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและการศึกษาของลูก เพราะต้องการให้ลูกนั้นเรียนให้สูงที่สุดเท่าที่จะทำได้ อีกทั้งรายได้จากการประมงมีความไม่แน่นอนสูง ซึ่งเขาเล่าให้ฟังว่า “ส่วนใหญ่ตกประมาณ 15,000 บาทต่อเดือน แต่ก็ไม่แน่นอน ... บางเดือนได้มากกว่านี้ แต่บางเดือนไม่ได้เลย” ซึ่งถือว่าค่อนข้างต่ำ สำหรับครอบครัวขนาดใหญ่ แต่เขาไม่มีทางเลือกต้องพยายามหาปลาให้ได้มาก แม้จะรู้ว่ายิ่งทำมากทรัพยากรยิ่งร่อยหรอ นายดินสะท้อนถึงสภาพในปัจจุบันว่า “ทุกวันนี้เรารู้ตัวเอง

ว่าเราเปรียบเสมือนคนโลก ใช้ทรัพยากรจนเกือบหมด แต่สิ่งหนึ่งที่เราคิดอยู่เสมอคือ ทรัพยากรทุกอย่างต้องใช้ให้คุ้มค่าที่สุด” ทุกวันนี้นายดินสอนลูกให้รักทะเลและดูแลทรัพยากรและใช้อย่างคุ้มค่าที่สุด เขามองว่าการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยอาจจะไม่ใช่สิ่งที่ฟุ่มเฟือยอีกต่อไปแต่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเขา

จากกรณีศึกษาที่นำมาเสนอทั้ง 3 กรณี อาจจะกล่าวโดยสรุปได้ว่า ในช่วงหลังปี 2520 การทำประมงถือว่าอยู่ในช่วงรุ่งเรืองซึ่งส่งผลให้ครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีและอุปกรณ์การประมงสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งเข้าถึงทรัพยากรทางการประมงได้มากกว่าครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างลำบาก ถนนหนทางที่สะดวกทำให้เข้าถึงตลาดได้ง่าย ผลจากการใช้เรือติดเครื่องยนต์ เครื่องมือประมงสมัยใหม่และการเข้าสู่ระบบตลาดอย่างกว้างขวางทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้น ปริมาณปลาที่มีอยู่และหาได้ในทะเลสาบจึงลดลงอย่างเห็นได้ชัด จนบางชนิดหาไม่พบหรือเกือบหาไม่ได้เลย จนเชื่อว่าได้สูญพันธุ์ไปแล้ว จากการสอบถามแกนนำชาวประมงหลายท่านถึงชนิดของสัตว์น้ำที่พบหลังจากปี พ.ศ. 2520 ดังตาราง 1 พบว่า

ตาราง 1 ชนิดของสัตว์น้ำที่พบก่อนและหลังปี พ.ศ. 2520

ก่อนปี พ.ศ. 2520	หลังปี พ.ศ. 2520
ปลาอีคูต	✱
ปลาทองเทียว	✓
ปลานาค	✱
ปลาหมึก	✓
ปลากันหลาว	✓
ปลาโคประดง	✱
ปลาโคป(มัน)	✓
ปลาโคป(แป้ง)	✱
ปลาทราย	✱
ปลากระบอก	✓

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ก่อนปี พ.ศ. 2520	หลังปี พ.ศ. 2520
ปลาหัวอ่อน	✓
ปลาคางโตะ	✓
ปลาฉลาม	✱
ปลากดขี้ลิง	✓
ปลาติบง	✱
ปลาชี่ตัง	✓
ปลาสำลี	✓
ปลาผีหลัง	✓
ปลาเหยียง	✱
ปลาขอม่วง	✱
ปลาช่างกุล	✱
ปลาหึ่งเว่ยเซื้อ	✱
ปลากระเบน	✓
ปลาชี่แกะ	✓
ปูม้า	✓
ปูดำ	✓
กั้ง	✓
กุ้งหางแดง	✓
กุ้งหัวมัน	✓
กุ้งเชบ้วย	✓
กุ้งหัวแข็ง	✓
รวม	31 ชนิด

หมายเหตุ ✓ หมายถึง ยังพบอยู่ ✱ หมายถึง ไม่พบแล้ว

ที่มา: ลี (นามสมมติ), สัมภาษณ์ 2552

จากตาราง 1 แสดงให้เห็นว่าปริมาณสัตว์น้ำ ก่อนปี พ.ศ. 2520 ที่ชาวประมงจับได้ มีอยู่ถึง 31 ชนิด แต่ในทางกลับกันหลังปี พ.ศ. 2520 พบว่าปริมาณสัตว์น้ำนั้นลดลงเหลือเพียง 11 ชนิด เหตุผลประการสำคัญคือ การจับปลาในปริมาณที่ล้นเกิน (Overfishing) หรือ “ใช้ทะเลแบบล้นเกิน” ในสำนวนท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับรายงานใน โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง (2549) ที่รายงานว่า ปัญหาการลดลงของสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลามีสาเหตุมาจากการที่ประชากรประมงลงไปใช้ทะเลมากเกินไป โดยปราศจากการควบคุมเขต ชนิดของเครื่องมือ และปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ ในขณะเดียวกันได้มีการพัฒนาเครื่องมือบางชนิดที่มีศักยภาพทำลายความสมบูรณ์ของสัตว์น้ำและระบบนิเวศของทะเลมากขึ้น ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศไม่ว่าจะเป็นน้ำเสียที่กล่าวมาข้างต้น การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตที่พึ่งพิงกับระบบตลาดเป็นหลักส่งผลให้ทรัพยากรเริ่มร่อยหรอ ในขณะเดียวกันยังส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนที่ลดลงและหายไปในที่สุดด้วย

เมื่อชาวประมงยอมรับการใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพขึ้น ผนวกกับตลาดที่เข้ามาบีบคั้นในชีวิตประจำวันมากขึ้น ส่งผลต่อการดำรงชีพทำให้ชาวประมงเหล่านี้ต้องปรับยุทธวิธีในการผลิตที่มุ่งเพื่อขายมากขึ้น ในขณะเดียวกันหนุุนให้เกิดความโลภในการเก็บเกี่ยวทรัพยากรสัตว์น้ำ ในทำนองเดียวกันอาชีพการทำนาต้องปฏิสัมพันธ์กับตลาดอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยง แต่ด้วยเงื่อนไขการผลิตบางประการที่ต่างกันผลกระทบที่เกิดขึ้นจึงต่างกัน ในบางมิติดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

การเข้ามาของรถไถเดินตามกับการทำนาเพื่อขาย

ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2520 โดยเฉพาะช่วงก่อนที่จะมีการทำนากุ้งกันอย่างกว้างขวาง การทำนายังดำเนินไปควบคู่กับการทำประมงในฐานะเป็นอาชีพหลักของครัวเรือนส่วนใหญ่ในชุมชนชายทะเล แต่ได้มีการปรับยุทธวิธีและวัตถุประสงค์ในการผลิตจากการทำนาเพื่อยังชีพเป็นการทำนาเพื่อขายเพราะเงื่อนไขของการทำนาเปลี่ยนไป ทั้งนี้หลังจากที่นายทุนเข้ามาบีบคั้นในชุมชนและมีการคมนาคมที่สะดวกขึ้น มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ส่งเสริมให้เกิดการผลิตอย่างเข้มข้นขึ้น โดยในระยะแรกของช่วงนี้เริ่มมีการใช้ “รถไถเดินตาม” หรือ “รถแทรกเตอร์เล็ก” ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “คูโบต้า”¹⁰ ตามยี่ห้อของเครื่องยนต์ที่ใช้ในการขับเคลื่อน (นี้, สัมภาษณ์วันที่ 17 พฤศจิกายน 2552) แม้ในตอนเริ่มต้นจะไม่ค่อยได้รับความนิยมเท่าที่ควร ต่อมาชาวบ้านเริ่มให้ความสนใจมากขึ้น เนื่องจากช่วยย่นระยะเวลาของและผ่อนแรงในการไถนา

¹⁰ คูโบต้าคือ รถไถน่านำเข้าจากญี่ปุ่น

ได้มากอีกทั้งยังสะดวกสบายขึ้นด้วย เมื่อสามารถลดเวลาที่ใช้ในการไถนาทำให้มีแรงงานผู้ชายซึ่งมีบทบาทหลักในการไถนามีเวลาในการทำประมงมากขึ้น ประกอบกับเครื่องยนต์ของรถไถเดินตามนี้ยังสามารถดัดแปลงมาใช้ประโยชน์ได้หลายทาง เช่น การดัดแปลงเป็นเครื่องสูบน้ำเข้านาทำให้ชาวบ้านสามารถเพิ่มความเข้มข้นในการผลิต รวมทั้งเพิ่มผลผลิตข้าวต่อพื้นที่จึงมีข้าวเหลือส่งขายให้กับตลาดมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันกลับส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมการขอความช่วยเหลือและการวานในด้านแรงงานให้เปลี่ยนไปด้วย จะเห็นได้จากการใช้แรงงานวัว ควาย ในการทำนาค่อยๆ ลดน้อยลงและหายไปในที่สุด การที่ปัจจัยหลักเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปได้ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน รวมถึงวิธีการผลิตและรายได้ของเกษตรกรอย่างชัดเจน ซึ่งพบได้ไม่เฉพาะในพื้นที่นี้เท่านั้น (พรไทย ศิริสาธิตกิจ, 2552) โดยปรากฏเด่นชัดจากการที่พื้นที่ในการทำนากายเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มผู้ที่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงได้เร็ว มักจะทำนาในลักษณะที่เข้มข้นขึ้น อย่างไรก็ตามเมื่อชาวนายอมรับการเปลี่ยนแปลงมาระยะหนึ่ง และพึงปัจจัยการผลิตจากภายนอกเพื่อใช้ในการทำนาโดยขาดความรู้ที่เพียงพอ ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นเป็นเท่าตัวและเริ่มสูญเสียต่อภาวะความขาดทุน การทำนาของชุมชนชายทะเล และพื้นที่ใกล้เคียงจึงเริ่มมีปัญหาเด่นชัดยิ่งขึ้นในเวลาต่อมา ประจวบกับในปี พ.ศ. 2538 เกิดปัญหาการขยายพื้นที่นาทุ่งและการรुकคืบของน้ำเค็มเข้าพื้นที่นาข้าวอย่างรุนแรงจากการสูบน้ำจากทะเลสาบในหน้าแล้งซึ่งมีความเค็มสูงส่งผลทำให้ข้าวเสียหายเป็นจำนวนมาก ประกอบกับราคาข้าวในตลาดเริ่มตกต่ำจึงทำให้เกษตรกรในพื้นที่ลดการทำนาลง เมื่อสถานการณ์ไม่ดีขึ้นอย่างเด่นชัด พื้นที่การทำนาข้าวจึงได้ลดลงอย่างต่อเนื่องจนในที่สุดการทำนาของคนในชุมชนนี้ได้หยุดลงอย่างสิ้นเชิงในเวลาต่อมา (นี้, สัมภาษณ์วันที่ 17 พฤศจิกายน 2552: กี่เล็ก, สัมภาษณ์วันที่ 9 พฤศจิกายน 2552) โดยเกษตรกรได้ปล่อยพื้นที่นาข้าวให้ร้างและบางส่วนถูกแปรสภาพเป็นบ่อเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ภูมิปัญญาในการทำนาจึงสูญหายไปกับนาข้าวเหลือเพียงแค่ความทรงจำเท่านั้น เมื่อการทำนาประสบกับวิกฤตการณ์เช่นนี้ ชาวนาในชุมชนชายทะเลจึงต้องปรับตัวและปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพเพื่อหาวิธีการสร้างรายได้ที่เพิ่มขึ้นครั้งสำคัญอีกครั้ง

การเริ่มต้นทำนาทุ่งด้วยการเลี้ยงแบบธรรมชาติ

ในปี พ.ศ. 2535 นาทุ่งเริ่มเข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อการดำรงชีพและเศรษฐกิจของชุมชนชายทะเล ผู้ที่ทำนาทุ่งกลุ่มแรกๆคือ นายนี้และนายก่อเล็ก ซึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนชายทะเล จากการอธิบายของนายนี้และนายก่อเล็ก (นี้, สัมภาษณ์วันที่ 17 พฤศจิกายน 2552: ก่อเล็ก, สัมภาษณ์วันที่ 9 พฤศจิกายน 2552) ทำให้ทราบว่า การทำนาทุ่งในช่วงแรกตนเป็นผู้บุกเบิกด้วยการวางป่าโกงกางและป่าตมเพื่อเลี้ยง “กุ้งแบบธรรมชาติ” โดยใช้สถานที่คือ “หัวแหลมบังลุง”

หรือแหลมโพธิ์ซึ่งพื้นที่นี้เป็นป่าสงวน ทั้งนี้คนสองคนได้รวบรวมพรรคพวกหลายคน “ลงขัน” เพื่อทำนากุ้ง โดยแบ่งกลุ่มย่อยๆเป็นกลุ่มบ้านต่างๆ คือ กลุ่มบ้านใต้ กลุ่มบ้านหัวสะพานและกลุ่มบ้านเหนือ แต่ละกลุ่มมีสมาชิกประมาณ 15-20 คน วิธีการทำนากุ้งในสมัยนั้นใช้อุปกรณ์ง่ายๆ คือ “เสียม” ในการขุดดินเพื่อทำเป็นบ่อ หลังจากนั้นขุดเป็นร่องในบ่อกว้างประมาณ 4 เมตร ในพื้นที่บ่อตรงกลางร่องขุดเป็นรูปตัววีเพื่อให้น้ำสามารถไหลเข้านากุ้งได้สะดวกใช้พื้นที่ประมาณ 3-4 ไร่ต่อแปลง รวมระยะเวลาในการขุดหลายเดือนกว่าจะเป็นบ่อกุ้ง เมื่อขุดบ่อเสร็จแล้วจึงปล่อยให้ น้ำทะเลไหลเข้ามายังบ่อกุ้งที่ขุดเตรียมไว้ในช่วงที่น้ำในทะเลสาบเต็ม เพราะในช่วงน้ำเต็มจะมี ปลาและกุ้งตัวเล็กจำนวนมากติดตามกระแสน้ำเข้ามาในบ่อ เช่น ปลากระบอก กุ้งหางแดง กุ้งกุลาดำและปลาตัวเล็กตัวน้อยอีกหลายชนิด โดยส่วนมากเป็นลูกกุ้งเข้ามาอาศัยในบ่อซึ่งเป็น เหมือนแหล่งอนุบาลเพื่อให้สัตว์เจริญเติบโต หลังจากนั้นจึงก่ออิฐปิดประตูน้ำใช้ระยะเวลาเลี้ยง 3 เดือน กว่าที่จะจับส่งขายตลาดได้ ในช่วงดังกล่าวมีโจรชุกชุมมากต้องแบ่งเวรยามในการดูแลประจำ คนละสัปดาห์ เมื่อถึงวันศุกร์ก็กลับมาละหมาดวันศุกร์ที่มีสยิดในชุมชนและให้แรงงานผู้หญิงสลับ ในการเฝ้าบ่อกุ้งแทน เมื่อครบระยะเวลาที่กำหนดก็ทำการจับกุ้งและสัตว์น้ำอื่นๆไปขาย เงินที่ได้ นำมาแบ่งกันตามสัดส่วนของการทำงาน ซึ่งได้ครั้งละ 4,000-5,000 บาท ต่อคน ปีหนึ่งจับได้ 2 ครั้ง ซึ่งไม่คุ้มกับค่าเหนื่อย ต่อมาผู้ถือหุ้นส่วนใหญ่จึงขายหุ้นและได้เงินมาก่อนหนึ่งเพื่อใช้ในการสร้าง บ้าน ประกอบกับราคากุ้งตกต่ำด้วยจนในที่สุดก็ไม่มีใครเลี้ยงกุ้งแบบธรรมชาติต่อ ต่อมาได้มี หน่วยงานหนึ่ง คือ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เข้ามาสนับสนุนการเลี้ยงกุ้งแบบที่พัฒนาจากเดิม หลังจากนั้นชาวบ้านจึงเปลี่ยนมาเลี้ยงแบบพัฒนาอย่างจริงจัง รวมทั้งมีการขยายพื้นที่เพื่อทำนากุ้ง ในเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงช่วงนี้ถือว่าสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากชาวบ้านจำนวนมากต้องพึ่งพิง กับระบบตลาดมากขึ้น เงินได้เข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญมากในการแลกเปลี่ยนและการดำรงชีพ โดยที่ การเลี้ยงกุ้งเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างรายได้อย่างมากและส่งผลกระทบต่อพื้นที่นา จึงเกิด การรุกขยายพื้นที่ของการทำนากุ้งอย่างต่อเนื่องทำให้เวลาในการทำประมงและการทำนา รวมทั้ง พื้นที่นาบางส่วนถูกใช้เพื่อทำนากุ้ง จนในที่สุดคนในชุมชนชายทะเลได้ละทิ้งการทำนาอย่างสิ้นเชิง หันไปทำนากุ้งอย่างเต็มตัว รวมทั้งได้พัฒนาจนมี “เจ้าแก” เพื่อทำธุรกิจเกี่ยวกับกุ้งในชุมชน การเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลให้ชาวบ้านชุมชนชายทะเลต้องปรับเปลี่ยนยุทธวิธีในการดำรงชีพอย่าง รวดเร็ว

เจ้าแก่นากุ้งการก่อตัวของนายทุนต่างถิ่น

เมื่อชาวบ้านในชุมชนชายทะเลปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพจากการทำนา และการทำประมงมาเป็นการทำนากุ้ง จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจอย่างยิ่งและเกิดคำถามว่ามี

แรงจูงใจอะไรที่ทำให้แก่ชาวบ้านชุมชนชายทะเลและทั้งนาข้าวอย่างสิ้นเชิงและลดการทำประมงลง เพื่อตอบคำถามนี้ ผู้วิจัยได้ประมวลข้อมูลจากการสัมภาษณ์แก่นำชาวบ้านหลายคน พบความเห็นตรงกันว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นจากหลายเงื่อนไข ทั้งที่เป็นเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคมและสภาพแวดล้อมเป็นแรงขับเคลื่อน โดยในด้านเศรษฐกิจการเลี้ยงกุ้งสามารถทำกำไรได้อย่างมาก จึงเป็นแรงดึงดูดที่สำคัญให้นักลงทุนเข้ามาจับตลาดในเข้ามาลงทุนและจำหน่ายอุปกรณ์ในการทำนากุ้งเนื่องจากมีกำไรอย่างดี ในด้านสังคมการชักชวนกันทำในหมู่ญาติพี่น้อง และเพื่อนสนิททำให้เกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็ว และในด้านสิ่งแวดล้อมเป็นที่ทราบกันดีว่าสภาพพื้นที่ของชุมชน ซึ่งในอดีตเป็นนาข้าวซึ่งเป็นดินเหนียว ส่วนใหญ่อยู่ใกล้กับทะเลสาบสงขลาที่มีสภาพเป็นน้ำกร่อยเป็นเวลาหลายเดือนในรอบปีจึงเหมาะสมแก่การเลี้ยงกุ้ง ประกอบกับราคาที่ดินในขณะนั้นค่อนข้างต่ำ จึงน่าสนใจสำหรับผู้ที่จะซื้อหรือเช่าที่ดินมาลงทุนทำนากุ้ง

วิธีการของที่นายทุนจะใช้การกว้านซื้อที่ดิน ประการสำคัญคือการเข้าหาผู้มีประสบการณ์ในการเป็นคนกลางที่เข้ามาติดต่อกับชุมชน เช่น คนที่สนิทสนมและคอยช่วยเหลือกันเป็นพิเศษ ในขณะเดียวกันมีนายทุนอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาในรูปแบบของบริษัทที่สนับสนุนเงินทุนและอุปกรณ์ต่างๆ ในการเลี้ยงกุ้ง ต่อมาทางบริษัทเหล่านี้ได้เช่าพื้นที่จากชาวบ้านอีกทางหนึ่งในราคาไร่ละประมาณ 30,000-40,000 บาทต่อปี ซึ่งถือว่าน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับปัจจุบัน (ถ้าแก่, สัมภาษณ์วันที่ 16 มกราคม 2553) เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2540 การลงทุนในชุมชนชายทะเลเริ่มถึงจุดอิ่มตัว เนื่องจากการเลี้ยงกุ้งเป็นเวลานานๆ และปริมาณหลายครั้ง ได้ส่งผลให้บ่อกุ้งเป็นแหล่งสะสมเชื้อโรค ประกอบกับในขณะนั้นเกิดปัญหาโรคกุ้งระบาด บริษัทเอกชนที่ทำนากุ้งจึงถอนตัวออกจากพื้นที่ แต่มีนายทุนส่วนหนึ่งหันมาเช่าที่ดินของชาวบ้านในการเลี้ยงกุ้งแทนที่ชาวบ้านบางส่วนจึงไม่จำเป็นต้องขายที่นาแบบเบ็ดเสร็จ โดยที่คริวเรือนบางส่วนที่มีต้นทุนในการผลิตน้อยหันมาเปิดพื้นที่ให้นักลงทุนเช่า การให้เช่าที่ดินจึงเป็นการเพิ่มรายได้และไม่เสียที่ดินให้แก่ นายทุน ทำให้คริวเรือนที่ไม่เห็นด้วยกับการทำนากุ้งในระยะแรก เริ่มที่จะเปิดพื้นที่ให้นักลงทุนเช่า เนื่องจากได้รับผลตอบแทนที่ดีพอสมควร จึงเป็นข้อที่น่าสังเกตอย่างยิ่งว่า คริวเรือนส่วนใหญ่คิดถึงเรื่องของค่าตอบแทนที่เป็นตัวเงินเป็นหลักแต่ไม่ได้คำนึงถึงผลที่ตามมาในระยะยาว เพราะในที่สุดแล้วเมื่อนากุ้งร้างไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์หรือเป็นทุนในการดำรงชีพได้อีก

การเลี้ยงกุ้งของชุมชนชายทะเล

การเลี้ยงกุ้งชุมชนชายทะเลเกิดขึ้นหลังจากการล่มสลายของนาข้าว สืบเนื่องจากเงื่อนไขที่เป็นปัญหาหลักสองประการ คือ ต้นทุนของการผลิตข้าวที่สูงขึ้นและการรुकคืบของน้ำเค็มเข้าพื้นที่นา ในช่วงปีพ.ศ. 2538-2542 เป็นช่วงที่นากุ้งเข้ามาจับตลาดอย่างมากในชุมชน

ชายทะเล ชาวบ้านจำนวนมากหันไปทำนากุ้งสามารถเห็นได้จากพื้นที่นากุ้งถูกขยายมากขึ้นกว่า 500 ไร่ในช่วงดังกล่าว ทั้งนี้เนื่องจากผลตอบแทนจากนากุ้งมีสูง รายได้จากการเลี้ยงกุ้งสามารถตอบสนองต่อความต้องการและความปรารถนาของครัวเรือนได้เป็นอย่างดี จึงเป็นสิ่งจูงใจให้คนในชุมชนสนใจเลี้ยงกุ้งกันมาก (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤศจิกายน 2552) ส่วนหนึ่งเห็นได้จากเสียงสะท้อนของชาวบ้านดังต่อไปนี้

“เลี้ยงกุ้งที (รอบ) เดียว จับเสร็จควนกระบะได้เลย”

(พี่เยะ, สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2552)

“เลี้ยงกุ้งแค่สองน้ำก็เป็นถ้ำแก่แล้ว”

(นายบ้าน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤศจิกายน 2552)

“ช่วงแรกนากุ้งกำไร ซื่ออะไรก็ได้ตามใจ”

(กะดา, สัมภาษณ์วันที่ 30 ตุลาคม 2552)

“แต่ละคนใส่ทองเท่าข้อมือ”

(กะยะ, สัมภาษณ์วันที่ 30 ตุลาคม 2552)

“เรายอมขายดินมาแปดหมื่น เพื่อนำเงินมาเลี้ยงกุ้ง”

(ผู้ช่วยนายบ้าน, สัมภาษณ์วันที่ 6 มกราคม 2553)

ข้อความข้างต้นเป็นสิ่งที่สะท้อนได้เป็นอย่างดีถึงฐานะที่เปลี่ยนไปของคนในชุมชน เมื่อได้ปรับยุทธวิธีการดำรงชีพจากการทำนาข้าวมาเป็นนากุ้ง อย่างไรก็ตามในขณะที่ความรุ่งเรืองและความมั่งคั่งทางการเงินกำลังดำเนินอยู่ วิฤตการณ์ครั้งสำคัญของชุมชนชายทะเลก็ได้มาถึง โดยเมื่อปี พ.ศ. 2543 ได้มีฝนตกหนักในอำเภอหาดใหญ่และพื้นที่ใกล้เคียงและเกิดน้ำท่วมฉับพลัน นำมาซึ่งวิฤตการณ์น้ำท่วมที่ชุมชนไม่ทันเตรียมตัว ความเสียหายได้เกิดขึ้นอย่างไม่คาดคิดต่อการทำนากุ้งในชุมชนนี้ ความสูญเสียครั้งใหญ่นี้ส่งผลให้ต้องมีการปรับตัวอย่างมากอีกครั้งหนึ่ง อันเป็นการเข้าสู่ช่วงที่ 3 ของชุมชนชายทะเล

ช่วงที่ 3 หลังปี พ.ศ. 2540 ถึงปัจจุบัน

หลังจากได้รับผลกระทบอย่างหนักจากน้ำท่วมอำเภอหาดใหญ่ในปี พ.ศ. 2543 การที่ชุมชนชายทะเลเป็นพื้นที่รองรับน้ำจากเมืองหาดใหญ่และพื้นที่ใกล้เคียง นากุ้งในชุมชนได้รับความเสียหายเกือบ 120 ล้านบาท ได้นำไปสู่การล่มสลายของนากุ้งในชุมชนชายทะเล ผลกระทบ

ดังกล่าวทำให้ชาวบ้านที่ไร้ฐานการผลิต ส่วนหนึ่งต้องปรับพฤติกรรมในการดำรงชีพอีกครั้ง จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน (สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤศจิกายน 2552) ได้รับการอธิบายดังต่อไปนี้

“ในช่วงน้ำท่วม คนที่เคยมีอาชีพเลี้ยงปลา เลี้ยงกุ้ง มันเสียหายมาก กว่า 125 ล้านบาทเฉพาะบ้านเรา รัฐมนตรีคนหนึ่ง มาที่บ้านเราเลย มาถามว่าพี่น้องว่าเสียหายอะไรบ้าง ขาดทุนอย่างไร เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ เลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา คิดเป็นเงินมาเลย ... แต่ก็ไม่เห็นชักบาทเดียว ... คนในชุมชนขาดทุนอย่างหนัก จึงลงทะเบียนมากขึ้นเกือบ 100 % ทรัพยากรในทะเลก็ร่อยหรอลง”

ภัยจากน้ำท่วมได้กระหน่ำปัญหาเข้าสู่ชุมชนจนเกิดการสูญเสียอย่างมาก เนื่องจากฐานการผลิตทรัพยากรของชุมชนร่อยหรอ คริวเรือส่วนใหญ่ที่มีฐานะยากจนต้องต่อสู้เพื่อหาทางรอดในการดำรงชีพ การเข้ามาของภาครัฐที่ขาดความชัดเจนก็ไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวของชุมชนได้ในระดับที่น่าพึงพอใจ คริวเรือเริ่มเป็นหนี้สินจากการ “กู้เงิน” เพื่อทำนากุ้ง ทั้งจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรและจากเจ้าแม่ในชุมชนและที่สำคัญคือ ไม่สามารถใช้น้ำทั้งหมดได้เพราะไม่สามารถยืมเงินจากเพื่อนบ้าน ญาติ หรือคนใกล้ชิดได้ เนื่องจากคริวเรือเหล่านี้ต่างก็ตกอยู่ในสถานะเดียวกัน จากการอธิบายของกะดาและกะยะ (กะดา, สัมภาษณ์ วันที่ 30 ตุลาคม 2552; กะยะ: สัมภาษณ์ วันที่ 30 ตุลาคม 2552) ทำให้เข้าใจถึงปรากฏการณ์ “กุ้งกินโดนด” เนื่องจากคริวเรือส่วนใหญ่ที่เลี้ยงกุ้งประสบกับภาวะขาดทุนจึงต้องนำโดนดที่ดินไปจำนองไว้กับธนาคาร เจ้าแม่ หรือญาติที่มีอยู่ในพื้นที่หรือมิได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมเพื่อเอาเงินมาให้เจ้าแม่หรือทางธนาคาร เจ้าแม่ เพื่อปลดหนี้ ส่วนกลุ่มคริวเรือที่มีฐานะดีมีที่ดินหรือพื้นที่นามากก็เริ่มต้นเลี้ยงกุ้งใหม่โดยการขายที่นาบางส่วนเพื่อนำเงินมาเป็น ต้นทุน ส่วนคนใดที่มีที่ดินแต่ไม่มีเงินก็นำที่ดินเหล่านั้นไปค้ำประกันเงินกู้ โดยส่วนหนึ่งไปกู้จากนายทุนที่ขายอาหารและอุปกรณ์ในการเลี้ยงกุ้ง แต่ส่วนใหญ่แล้วคริวเรือเหล่านี้ไม่สามารถรับภาระต้นทุนในการผลิตที่สูง ประกอบกับการมีหนี้สินรอบด้านจึงไม่สามารถที่จะเลี้ยงกุ้งต่อไปได้นาน ในที่สุด “นากุ้ง” จึงกลายเป็น “นาร้าง” ที่ไม่สามารถนำที่ดินมาใช้ในการเกษตรลักษณะอื่นได้อีก เนื่องจากกลายเป็นดินเค็ม คริวเรือที่ประสบปัญหาเหล่านี้เริ่ม “ถอยร่นลงสู่ทะเล” อีกครั้งและได้ปิดฉากการเลี้ยงกุ้ง

คนล้มเล : เงื่อนไขหนึ่งของความร่อยหรอด้านทรัพยากร

หลังจากได้สูญเสียฐานการผลิตในการดำรงชีพ ทางออกในขณะนั้นของครัวเรือนส่วนใหญ่ คือ การกลับไปสู่การพึ่งพิงทรัพยากรอีกครั้งแต่เป็นการพึ่งพิงที่มีระบบตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างเข้มข้นในพื้นที่ที่จะเห็นได้จากคำกล่าวของนายบ้านที่ว่า “หลังจากน้ำท่วมปลาที่เคยจับได้ก็เริ่มหายหมด เช่น ปลากันหลาว ปลาสำลี พวกกุ้ง พวกปู ชนิดต่างๆ ชาวประมงต้องดิ้นรนปรับตัวกันเกือบทุกครัวเรือน” (นายบ้าน, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤศจิกายน 2552) คำกล่าวข้างต้นของนายบ้านนำไปสู่การศึกษาเชิงลึกของผู้วิจัย ถึงการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ในขณะที่ครัวเรือนของชาวประมงต้องปรับตัวอีกครั้งเมื่อต้องเผชิญกับภาวะการณดังกล่าว ผู้วิจัยขอนำกรณีศึกษาถึงการปรับยุทธวิธีของการดำรงชีพของครัวเรือนของชาวประมงบางรายมานำเสนอ เพื่อให้เห็นถึงการดำรงชีพในปัจจุบันที่สะท้อนถึงสภาพปัญหาและการปรับตัวที่เกิดขึ้น

กรณีที่ 1 : นายหมัด

นายหมัดอายุ 40 ปี ประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก มีลูกทั้งหมด 4 คน จบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียนสอนศาสนาอิสลามและเป็นครูสอนอยู่ที่มัสยิด

นายหมัดอธิบายถึงช่วงเหตุการณ์น้ำท่วมว่า ฝนตกหนัก 4 วัน 4 คืน ทำให้น้ำเพิ่มระดับขึ้นขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงไปช่วยญาติในกักมัลล้อมนากุ้งเพื่อป้องกันมิให้กุ้งหลุดออกจากบ่อ หลังทำเสร็จประมาณครึ่งชั่วโมงน้ำเริ่มปริ่มนากุ้ง หลังจากนั้นก็นำกักอีกชั้นมาล้อมอีกแต่อีกครั้งชั่วโมงน้ำได้ไหลลงสู่บ่อกุ้งอีก ช่วงนั้นนายหมัดกล่าวว่า “เราทำอะไรไม่ได้แล้ว เพราะเอาไม่ทัน ... กุ้งไปหมดแล้ว” ในช่วงนั้นทำให้คนในชุมชนจนลงอย่างเห็นได้ชัด ผลกระทบที่เด่นชัดที่สุดคือการเป็นหนี้เป็นสินทำให้ชาวประมงต้อง “กลับไปหาหม้อข้าวของตัวเอง” อีกครั้ง แต่การกลับมาครั้งนี้ไม่มีใครจะรู้ว่ามาเพื่อถลุงทรัพยากรโดยเฉพาะ เพราะครัวเรือนส่วนใหญ่จำเป็นต้องจับปลาเพิ่มและอยากได้ปลาเพิ่มขึ้นอย่างไม่รู้จักพอเนื่องจากมีปัญหาหนี้สินมาก ครัวเรือนที่มีที่ดินก็ขายที่ดินเพื่อมาใช้หนี้ แต่ที่สำคัญคือ ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินต้องทำประมงอย่างเดียว เมื่อคนเกือบทุกกลุ่มกลับมาสู่ “หม้อข้าวหม้อเดียวกัน” ในขณะที่ “ข้าวนั้นมีเท่าเดิม แต่ต่างคนต่างตักตวงข้าวด้วยความหิว ทำให้อ่าวในหม้อนั้นหมดลงอย่างรวดเร็ว ทะเลก็เช่นเดียวกัน ถ้าแต่ละคนเข้าไปใช้ประโยชน์อย่างไม่มีการจำกัด ในอนาคตปลาในทะเลก็ไม่เหลือเช่นเดียวกัน” อย่างไรก็ตามเขาได้ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า “แต่ถ้าข้าวในหม้อมีการจัดการอย่างเหมาะสม คนทุกคนก็ได้รับประทาน ทะเลก็เช่นเดียวกัน ถ้ามีการจัดการอย่างเหมาะสมทุกคนก็ได้ใช้ประโยชน์จากมันอย่างคุ้มค่า ก็สามาร

ใช้ได้ชั่วลูกชั่วหลาน” กระนั้นก็ตาม เขามองว่าในขณะที่นี้ได้เป็นเช่นนั้นครัวเรือนชาวประมงส่วนใหญ่พยายามที่จะแสวงหายุทธวิธีการทำประมงที่เข้มข้นมากขึ้น อาชีพประมงเป็นอาชีพที่ค่อนข้างประสบกับปัญหา เนื่องจากทรัพยากรเริ่มขาดแคลนจนชาวประมงต้องปรับวิธีการใหม่ๆ เพื่อให้จับปลาในปริมาณที่มากขึ้น ด้วยการใช้เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพขึ้น อย่างน้อยที่สุดครัวเรือนหนึ่งๆ มีกั๊ดไม่ต่ำกว่า 3 หัว ระยะเวลาในการออกหาปลาก็ปรับเปลี่ยนไป อีกทั้งยังหาอาชีพอื่นมาเสริมอีก เช่น ออกหาปลาในตอนกลางคืนในช่วงของวันเสาร์และอาทิตย์ ถ้าเป็นวันปกติธรรมดา ก็จะไปเฉพาะช่วงตอนเช้า พอตกช่วงเย็นก็จะไปขายไก่ที่ตลาดหาดใหญ่ ส่วนปริมาณปลาที่ได้นั้นไม่แน่นอนเพราะปลามีไม่เพียงพอต่อความต้องการของคนและตลาด เนื่องจากปริมาณชาวประมงที่ลงไปใช้ทรัพยากรที่เพิ่มมากขึ้น การปรับเครื่องมือที่ทันสมัยจึงทำให้ยังได้ปลาที่น้อยลงไปเรื่อยๆ ครัวเรือนบางครัวเรือนจึงต้องปรับตัวไปทำงานในหลากหลายอาชีพขึ้นตามไปด้วย

กรณีที่ 2 : นายบ้าน

นายบ้านมีอายุ 51 ปี ประกอบอาชีพประมง มีลูกทั้งสิ้น 4 คน นายบ้านได้อธิบายว่าในช่วงปี พ.ศ. 2520-2538 คนส่วนใหญ่ในชุมชนยังมีการทำนาอยู่ แต่ต่อมาได้เลิกอาชีพทำนาและปรับเปลี่ยนนาข้าวเป็นนาุ้งในราวปี พ.ศ. 2540 เนื่องจากการเลี้ยงกุ้งนั้นราคาดี ในช่วงนี้ครัวเรือนจำนวนมากในชุมชนชายทะเลต้องปรับตัวอย่างมาก เนื่องจากต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ด้วยรายได้จากการทำนาุ้งที่ต่างจากรายได้จากการทำนามาก ชาวบ้านจึงหันแนวทางในการดำรงชีพมาเป็น การเลี้ยงกุ้งกันเกือบทั้งหมด ในขณะที่ชาวประมงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในการทำประมงจากแบบยังชีพมาสู่การทำเพื่อขาย

นายบ้านอธิบายเพิ่มเติมว่า “คนในสมัยก่อนเขาใช้เรือใบในการหาปลา โดยระยะเวลาในการหาปลานั้นจะออกอาทิตย์ละ 1 ครั้ง หรือรอบนัด หมายความว่า เราแจวไปถึงทะเลสาบ 1 วัน วางกั๊ดเสร็จแล้วเดินทางกลับ รวม 3 วัน กลับมาขายปลา 1 ครั้ง ... ส่วนกั๊ดที่ใช้คือ กั๊ดมัด สำหรับวิธีการทำประมงขึ้นอยู่กับฤดูกาล เช่น ช่วงกันยายน-มีนาคม ช่วงนี้ น้ำทะเลจะจับปลาที่จับได้ เป็นพวกปลาหลด ... หลังจากนั้นจะเตรียมกั๊ดน้ำเค็มไว้ในช่วงเดือนเมษายน-สิงหาคม เพราะจะเป็นช่วงน้ำเค็ม เราจึงสามารถนำกั๊ดเหล่านี้ไปวางในช่วงน้ำเค็มได้ เครื่องมือที่ใช้คืออวนเส้นใ้ผูกติดกับเรือแล้วลากเข้าฝั่งแต่ต่อมาทางการได้ห้ามทำ เนื่องจากทำลายสัตว์น้ำตัวเล็กจนสูญพันธุ์ ... นี่คือการดำรงชีพของคนในชุมชน เกือบทุกครัวเรือนที่ทำประมงเช่นนี้ ประกอบกับในอดีตค่าครองชีพน้อยมาก” เขาย้ำว่า “มีข้าวกิน มีปลากิน” ก็พอ “เมื่อก่อนนี้คู่เต้านั้นเปรียบเหมือน อุ้งข้าว อุ้งน้ำ ... คนในชุมชนก็นำปลาที่หามาได้ไปขายที่หาดใหญ่ ... ใช้วิธีการล่องเรือไปหาดใหญ่” ซึ่ง

นอกเหนือจากการขายปลาบางส่วนก็แลกเปลี่ยนเป็นสินค้าชนิดอื่น ก่อนที่ตลาดจะเข้ามามีบทบาท ในชุมชนและการแลกเปลี่ยน โดยการใช้เงินเป็นตัวกลางมาแทนที่เกือบทั้งหมด

ช่วงที่การเลี้ยงกุ้งขยายตัว การทำนากุ้งมีบทบาทที่สำคัญมากต่อการ เปลี่ยนแปลงและปรับตัวของชาวประมง อีกประการหนึ่งคือการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการ ประมงทำให้ภูมิปัญญาบางส่วนถูกละทิ้งและสูญหายไปในที่สุด การนำเรือยนต์และกั๊ดที่ทำ จากเอ็นมาใช้ การทำประมงที่เข้มข้นขึ้นส่งผลให้สัตว์น้ำก็ค่อยๆ ลดปริมาณลง จนทำให้ทรัพยากร ในทะเลร่อยหรอ ในขณะที่เดียวกันในช่วงดังกล่าวการทำนาก็เริ่มลดลง เพราะประสบกับการขาดทุน ครัวเรือส่วนใหญ่จึงต้องปรับตัวเข้าสู่อาชีพการทำนากุ้ง โดยเริ่มด้วยการทำนากุ้งแบบธรรมชาติ แล้วเปลี่ยนมาทำนากุ้งในเชิงพาณิชย์ ช่วงที่มีการทำนากุ้งมากที่สุดมีการขยายพื้นที่จนครอบคลุม ทั้งหมดประมาณ 500 ไร่ ซึ่งถือเป็นยุครุ่งเรืองของชุมชน แต่หลังจากนั้นประมาณ 3 ปี คือปี พ.ศ. 2543 เกิดน้ำท่วมขนาดใหญ่ ส่งผลกระทบโดยตรงต่อคนเลี้ยงกุ้งอย่างรุนแรงทำให้น้ำกุ้งเกิดความ เสียหายอย่างมากจนนำมาสู่การล่มสลาย หลังจากนั้นท่วมชาวบ้านที่ขาดทุนจากการเลี้ยงกุ้งส่วน ใหญ่จึงมีทางเลือกเดียว คือกลับไปลงสู่ทะเลอีกครั้งพร้อมกับภาระหนี้สินทั้งชุมชนรวมกว่า 100 ล้าน บาท ในขณะที่ทางออกสำหรับการปลดหนี้ของบางคนคือ การขายที่ดินหรือให้นายทุนเช่า บางครัวเรือนถึงขนาดต้องกู้เงินจากกองทุนของมัสยิดมาเป็นทุนในการทำประมงต่อไป ในช่วงที่ คนส่วนใหญ่กลับมาทำประมงอีกครั้งนี้ทำให้เรือหางยาวเพิ่มขึ้นเป็น 500 กว่าลำ เมื่อคนลงไปใช้ ประโยชน์จากทะเลสาบมากจนเกินไปเช่นนี้ แหล่งประมงที่เคยใช้ประโยชน์ก็ไม่เพียงพอต่อ การดำรงชีพ ทำให้เกิดสภาพ “ทะเลไม่จุน” นายบ้านกล่าวว่า ถ้าทุกครัวเรือนออกทะเลไปพร้อม กันมีแนวโน้มที่ “เรือจะชนกันสูงมาก” ในขณะที่คนในบริเวณทะเลสาบสงขลาโดยรวมก็ทำประมง เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน จึงเป็นเหตุผลประการที่สำคัญที่เร่งทำให้ทรัพยากรประมงร่อยหรอลง ในขณะที่เดียวกันการเปลี่ยนผันของฤดูกาล เช่น เรื่องของลม ก็เป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการปรับตัว ในการดำรงชีพของคนในชุมชนเช่นเดียวกัน

การทำประมงโดยรวมในปัจจุบันนี้เริ่มที่จะประสบปัญหาการขาดแคลน ทรัพยากร ปลาที่เคยจับได้ในช่วงน้ำจืดกลับลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด ในขณะที่ปลาในช่วงของ น้ำเค็มไม่ค่อยสมบูรณ์เหมือนกับในอดีตที่ผ่านมา นายบ้านยังกล่าวว่า “เรื่องของทรัพยากรต้องรู้จัก ประหยัดและอดออมอย่างมากถึงจะอยู่ได้ ถึงแม้ทางราชการจะเข้ามาปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ แต่มันก็ไม่ เพียงพอต่อความต้องการของครัวเรือน ถ้าครัวเรือนเหล่านี้ไม่เปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต และยังยึดติด อยู่กับค่านิยมที่เป็นวัตรมากเกินไป” ทั้งนี้เพราะ “ทะเลเป็นทรัพยากรร่วมและเป็นของพระเจ้า” ที่ทุกคนต้องร่วมมือในการดูแลและใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าที่สุด

กรณีที่ 3 : ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านอายุ 38 ปี มีลูกทั้งหมด 5 คน ทุกคนอยู่ในวัยกำลังเรียนหนังสือ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอธิบายว่า ช่วงหลังปี พ.ศ. 2520 จนถึงปี พ.ศ. 2540 ยังมีการทำนาและประมงควบคู่กัน ไป การทำนาต้องหยุดลงหลังจากที่นาถูกเข้ามายังพื้นที่และเป็นพื้นที่นิยมกันมาก แต่หลังจากวิกฤติน้ำท่วมของเมืองหาดใหญ่ซึ่งนาถูกได้รับความเสียหายมาก ส่งผลให้คนในชุมชนปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพครั้งสำคัญ โดยต้องหันกลับไปทำประมง การประมงจึงกลับมามีบทบาทสำคัญอีกครั้งแต่ด้วยสภาพปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรที่เกิดขึ้น หลังจากที่คุณลงทะเลมากขึ้น ทำให้คนที่เคยทำมาหากินอยู่ในทะเลต้องปรับวิธีการในการทำมาหากินอย่างมากชนิดที่ไม่เคยเป็นมาก่อน เขาได้กล่าวในเชิงเปรียบเทียบว่า “คนบ้านเราคือคนที่เคยเดินผ่านความรวย ... แต่ทุกวันนี้ต้องหาเช่ากั๊ก... ทำให้คนหัวเขา (หมู่บ้านซึ่งอยู่ใกล้กัน) รวย แต่คนบ้านเรานั้นจนลง” และยังคงกล่าวอีกว่าหลังจากน้ำท่วมมีเรือประมงเพิ่มขึ้นกว่า 500 ลำ ทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำเริ่มไม่พอกับความต้องการของคน ประกอบกับมีเงื่อนไขต่างๆ ที่เป็นตัวเร่งให้ทรัพยากรลดลง ตัวอย่างเช่น การใช้อวนลอยที่มีความถี่ของตาอวนมากขึ้นเรื่อยๆ เพื่อให้จับได้ปลาจำนวนมากขึ้น แต่เมื่อเวลาผ่านไป ปลายังหายากขึ้น รายได้จึงลดลงตามไปด้วย “ก่อนหน้านี้อันมีคนได้วันละประมาณ 2,000-3,000 บาท แต่ทุกวันนี้ได้ประมาณวันละ 300 บาทเท่านั้น” นอกจากนี้ เขายังอธิบายว่า ทุกวันนี้ฤดูกาลได้เปลี่ยนแปลงไปด้วยและประกอบกับการเปลี่ยนแปลงโดยเงื่อนไขอื่นๆ เช่น ช่วงหลังน้ำท่วมหาดใหญ่ได้มีการขุดคลองมากมายเพื่อช่วยระบายน้ำ ในขณะที่เดียวกันกลับเป็นตัวเร่งให้เกิดความขาดแคลนทรัพยากรสัตว์น้ำยิ่งขึ้น เนื่องจากระบบธรรมชาติเปลี่ยนไปเพราะเมื่อฝนตกลงมา น้ำคลองจะไหลลงสู่ทะเลสาบอย่างรวดเร็ว ปรากฏการณ์นี้เขามองว่า เปรียบเสมือนเป็น “...การแก้เฉพาะปัญหาคนกลางน้ำและเพิ่มภาระให้แก่คนปลายน้ำ” เมื่อฝนตกประมาณ 2 วัน น้ำจะเป็นน้ำจืดทันที ในขณะที่ก่อนหน้านั้นเป็นช่วงน้ำเค็ม ซึ่งเมื่อมองย้อนกลับไปในอดีต เขาย้ำว่า “น้ำเค็มไม่เคยเข้าคลอง...ปีที่ผ่านมาน้ำจืดถึง 3 ครั้งในรอบปี” การเปลี่ยนของฤดูกาลนี้มีผลต่อความชุกชุมของปลาและรายได้ของผู้ที่ทำประมง จึงเป็นเงื่อนไขที่บีบให้ต้องปรับวิธีการการทำประมงให้เข้มข้นขึ้น

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านยังได้กล่าวถึงสภาพปัญหาอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันว่า การเข้ามาของเรืออวนรุนที่เข้ามาจับสัตว์น้ำแบบ “ทำลายล้าง” ทำให้ได้ปลาดตัวเล็กติดไปด้วย อีกทั้งยังมีการทำการประมงด้วยวิธีการที่ “ทำลายล้าง” อื่นๆอีก เช่น การวางยาเบื่อ เป็นต้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อจนน่าเป็นห่วงว่าปลาบางชนิดจะสูญพันธุ์ไป ดังนั้นการเปลี่ยนชนิดของเครื่องมือประมงจึงเป็นสิ่งสำคัญที่เป็นตัวทำลายล้างจำนวนสัตว์น้ำให้ลดลงด้วย อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ชุมชนได้ร่วมมือกับกรมประมงที่พยายามรณรงค์ลดการทำประมงแบบทำลายล้างนี้ในการจัดการทรัพยากรประมง โดยการทำฟาร์มทะเลมีพื้นที่ประมาณ 150 ไร่ เพื่อให้

ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ โดยการช่วยกันดูแลในพื้นที่ที่กำหนด และพบว่าในช่วง 3 เดือนแรกของความพยายามนี้มีการจัดเฝ้าเวรยามในพื้นที่เพื่อให้สัตว์น้ำนั้น เจริญเติบโตและหลังจากการผ่านระยะเวลาดังกล่าว ชาวประมงก็สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดังกล่าวได้

กล่าวโดยสรุป จากกรณีศึกษาทั้งหมดที่ยกมาจะเห็นได้ว่า เมื่อครัวเรือน ชาวประมงสูญเสียฐานการผลิตจากนาุ้ง จึงพยายามกลับมาพึ่งพิงธรรมชาติอีกครั้ง ในขณะที่ฤดูกาลที่เปลี่ยนผันอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน อีกทั้งการเพิ่มของเรือประมงและการใช้เครื่องมือประมงที่ไม่เหมาะสมเมื่อต้องกลับสู่ฐานทรัพยากรเดิมอย่างไม่มีทางเลือก ได้กลายเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ทรัพยากรย่อยหรือลงอย่างรวดเร็ว เป็นสิ่งที่ถูกบันทึกไว้ในความทรงจำอันเจ็บปวดของชุมชนชายทะเล โดยเฉพาะการเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรเดิม ทำให้ครัวเรือนบางส่วนต้องต้องคิดหาทางเลือกใหม่ๆเพิ่มขึ้นในเวลาต่อมา เพราะหากจะฝากความหวังอยู่กับการประมงอย่างเดียว จะเป็นการยากที่จะใช้ชีวิตได้อย่างพอเพียงในปัจจุบัน

การสร้างพื้นที่ใหม่และความหลากหลายในทางเลือกเพื่อการดำรงชีพ

จากเหตุการณ์ข้างต้นที่กล่าวมาของชุมชนชายทะเล นำมาซึ่งการปรับตัวและการพยายามสร้างความหลากหลายของอาชีพภายในชุมชนชายทะเล โดยได้มีความพยายามทำกิจกรรมเสริมหลายอย่าง ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

การเลี้ยงสัตว์: อาชีพเสริมเพิ่มความมั่นคงทางอาหาร

ในอดีตการเลี้ยงสัตว์ในชุมชนชายทะเลมักจะทำในเวลาว่างเว้นจากการทำนา และประมง โดยทุกครัวเรือนมักจะมีวัวและควายเลี้ยงไว้เพื่อเป็นแรงงาน ส่วนการเลี้ยงเป็ดและไก่ ก็ได้รับความนิยมมากเช่นเดียวกันเพื่อเป็นแหล่งอาหารจำพวกโปรตีนที่นอกเหนือจากปลา วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงในอดีตนั้นเพื่อความมั่นคงทางอาหารด้วยเป็นสำคัญ จากการเล่าของวายะ (วายะ, สัมภาษณ์วันที่ 20 พฤศจิกายน 2552) ทราบว่า ในช่วงก่อนหน้าที่จะมีถนนตัดผ่านชุมชนนั้น การทำนาร่วมกับการประมงและเลี้ยงสัตว์บางชนิด เช่น วัว ควาย เพื่อเป็นแรงงานในภาคของการเกษตรเป็นวิถีการดำรงชีพปกติที่พบได้ทั่วไป สำหรับการเลี้ยงไก่และเป็ดนั้นมักจะเลี้ยงไว้เพียงครัวเรือนละ 3-4 ตัว โดยการปล่อย “ไล่ทุ่ง” หรือปล่อยตามธรรมชาติให้หาอาหารกินเอง มีบางครั้งเท่านั้นถ้ามีเวลาว่างก็จะตัดหญ้ากล้วยผสมกับหัวปลาและหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ เพื่อเป็นอาหารของไก่และเป็ด ในยุคนั้นไก่และเป็ดได้รับความนิยมมากเพราะใช้บริโภคในโอกาสสำคัญ

เช่น การทำอาหารเลี้ยงแขกและเพื่อการทำบุญเล็กๆ หากจะขายก็มีตลาดรองรับ โดยเฉพาะตลาดในภาคใหญ่จะมีการรับซื้อในราคาดีเมื่อถึงเทศกาล เช่น วันปีใหม่ หรืองานบุญของชาวไทยพุทธ เทศกาลตรุษจีน เป็นต้น ดังนั้นครัวเรือนเกือบทุกครัวเรือนมักจะเลี้ยงเพื่อเป็นอาชีพเสริมอีกทางหนึ่ง หลังจากประสบปัญหาน้ำท่วมซึ่งทุกอย่างเสียหายหมดทั้งเงิน ที่ดิน ทำให้ต้องดิ้นรนมากขึ้นเพื่อเอาตัวรอด การเลี้ยงเป็ดและเลี้ยงไก่ไว้เพื่อเป็นอาหารและขายบ้างจึงเป็นทางเลือกและออกของชาวบ้านในช่วงนี้อีกทางหนึ่ง (นายบ้าน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤศจิกายน 2552)

การปลูกอ้อย ทำสวนส้ม: อาชีพเสริมเพิ่มความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

การทำสวนในอดีตเป็นลักษณะของการทำสวนข้างบ้าน เป็นผสมกันระหว่างการปลูกอ้อยและส้มลงในพื้นที่เดียวกันในบริเวณรอบบ้าน วัตถุประสงค์ของการปลูกไม้ผลคือเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นสำคัญโดยมิได้มุ่งหวังเพื่อการค้ามากนักแต่ต่อมาได้มีการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกมากขึ้นและเป็นลักษณะของการเกษตรแบบไร้สวนผสม โดยเฉพาะคนที่ไม่มีพื้นที่ติดกับลำคลองอยู่ตะเภาซึ่งเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ ในช่วงนั้นการปลูกอ้อยถือเป็นพืชเศรษฐกิจที่ได้รับความนิยมด้วยเพราะสามารถนำไปขายในรูปของของขบเคี้ยวและคั้นน้ำขาย โดยชาวบ้านได้รับการสนับสนุนพันธุ์อ้อยจากพัฒนากรอำเภอหาดใหญ่ที่ได้นำมาพันธุ์มาจากอำเภอคลองหอยโข่ง ในช่วงแรกๆ มีการปลูกเพียงประมาณ 50 ไร่เท่านั้น (นายบ้าน, สัมภาษณ์วันที่ 6 พฤศจิกายน 2552) ต่อมาได้ขยายไปยังพื้นที่ต่างๆ ของตำบลคูเต่า ปัจจุบันมีพื้นที่ปลูกอ้อยทั้งสิ้นในตำบลคูเต่าประมาณ 1,400 ไร่ อ้อยที่นำมาปลูกมี 2 พันธุ์ คือ อ้อยดำและอ้อยเหลือง โดยเฉพาะอ้อยดำเป็นที่นิยมมาก เนื่องจากมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง มีความหวานและปริมาณน้ำมาก จึงเหมาะสมแก่การแปรรูปเป็นส่งขายในตลาดภาคใหญ่และพื้นที่ใกล้เคียง (ดล, สัมภาษณ์วันที่ 20 ตุลาคม 2552) ขณะเดียวกันเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็มีพ่อค้ามารับซื้อถึงชุมชนโดยการเหมาเป็นไร่ ไร่ละ 2,500 - 3,000 บาท ต่อครั้ง ส่วนสวนส้มนั้นผลผลิตที่ได้้นอกเหนือจากการแลกเปลี่ยนภายในชุมชนแล้วยังนำไปขายที่ตลาดภาคใหญ่เช่นเดียวกัน

การเลี้ยงปลา: การสร้างความมั่นคงในที่ดิน

ในปัจจุบันคนในชุมชนชายทะเลพยายามที่จะเลือกชุดกิจกรรมเพื่อสร้างความหลากหลายของยุทธวิธีการดำรงชีพ อาชีพหนึ่งที่ได้รับคามสนใจนับตั้งแต่หลังวิกฤติน้ำท่วมและหลังจากนาุ้งล่มสลายคือการเลี้ยงปลา โดยเริ่มจากเ้าแก่ที่ยังมีปัจจัยการผลิตอยู่ได้นำที่ดินที่ปล่อยทิ้งร้างเป็นเวลาเกือบ 5 ปี กลับมาเพื่อใช้ในการเลี้ยงปลา จากการอธิบายของเ้าแก่รายหนึ่ง ซึ่งถือเป็นผู้เลี้ยงกุ้งรายใหญ่ของชุมชน (เ้าแก่สบ, สัมภาษณ์วันที่ 16 มกราคม 2552) เขาได้

เล่าว่า ในช่วงวิกฤติน้ำท่วม ตัวเขาได้ประสบกับการขาดทุนประมาณ 5 ล้านบาท คริวเรือที่ได้รับผลกระทบหลังน้ำท่วมส่วนใหญ่ไม่มีทางเลือกจึงกลับลงทะเลเกือบทั้งหมด บางส่วนต้องยืมเงินจากเจ้าแก่สบ บางส่วนได้กู้จากกองทุนของมัสยิดเพื่อเป็นทุนในการซื้ออุปกรณ์ประมง เช่น เรือ กัด แห เพื่อทำประมงต่อไป มีเพียงส่วนน้อยที่ไม่ทำประมงแต่มาลองเลี้ยงปลาในนาุ้งร้างแทน พื้นที่นาุ้งส่วนใหญ่ได้ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นบ่อปลา เนื่องจากไม่สามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกพืชได้อีกเหมือนในอดีต เพราะสภาพของดินได้เปลี่ยนเป็นดินเค็มและดินเปรี้ยว การลงทุนส่วนใหญ่ใช้เงินทุนที่กู้ยืมจากนายทุนหรือเจ้าแก่ คริวเรือใดที่ไม่มีที่ดินก็มาเป็นแรงงานรับจ้างในการเลี้ยงปลาให้เจ้าแก่ ในขณะที่ผู้มีฐานะดีบางคนขายทรัพย์สินบางส่วนมาลงทุน เจ้าแก่สบเล่าว่า ในช่วงก่อนน้ำท่วม เขาได้นำกำไรส่วนหนึ่งจากการเลี้ยงกุ้งไปซื้อสวนยางพาราไว้เพื่อเป็นทุนที่ใช้ในการหมุนเวียนทำธุรกิจ ต่อมาจึงนำสวนยางพาราไปขายเพื่อเป็นทุนในการเลี้ยงปลาดุก การขยายตัวของ การเลี้ยงปลาดุกในช่วงหลังน้ำท่วมนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการส่งเสริมของทางราชการ ทั้งด้านความรู้และการจัดหาพันธุ์ปลา ประกอบกับในช่วงนั้นความต้องการปลาในตลาดมีมาก ราคาปลาจึงค่อนข้างสูง คริวเรือที่ขาดทุนจากการเลี้ยงกุ้งส่วนหนึ่งจึงได้หันมากู้เงินจากเจ้าแก่เพื่อลงทุน ในขณะที่เดียวกันคริวเรือที่มีที่ดินไม่มีทุนบางคริวเรือได้ให้เจ้าแก่เช่าที่ดินเพื่อทำเป็นบ่อเลี้ยงปลาดุก ซึ่งเจ้าแก่สบเองมีบ่อเลี้ยงปลาทั้งที่เป็นพื้นที่เช่าและเป็นของตัวเองรวมประมาณเกือบ 50 ไร่ เป็นบ่อปลาทั้งหมดประมาณ 70 บ่อ ตลาดสำคัญของปลาดุกคือ ตลาดหาดใหญ่ และตลาดในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น ตลาดนาทวี จะนะ สตูล ฯลฯ โดยมีพ่อค้ามารับซื้อถึงพื้นที่ ในขณะที่ผลผลิตส่วนหนึ่งเกษตรกรนำไปส่งเองยังตลาดที่อยู่ไม่ไกลมากนัก อาชีพการเลี้ยงปลาใช้แรงงานส่วนใหญ่จากกลุ่มเครือญาติ มีการใช้แรงงานรับจ้างเพียงบางส่วน ค่าแรงส่วนใหญ่ตกประมาณ 200 บาทต่อวัน แรงงานที่รับจ้างนั้นมีทั้งที่ใช้ในการจับปลาเพื่อส่งขายยังตลาด และบางส่วนเป็นคนเฝ้าบ่อ ส่วนมากแรงงานเหล่านี้เป็นคนในชุมชนหรือวัยรุ่นที่ต้องการหารายได้เสริมนอกเหนือจากการทำประมง

แม้การเลี้ยงปลาดุกจะดูเหมือนเป็นทางออกที่มั่นคง แต่เมื่อเวลาผ่านไป ชาวประมงในชุมชนต้องปรับตัวไม่น้อยเพราะการเลี้ยงที่มีลักษณะเพื่อการค้าและใช้เทคนิคแผนใหม่ ต้องได้ต่อกับกลไกตลาดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จากการพูดคุยกับเจ้าของบ่อปลารายหนึ่งชื่อ บังหลี (บังหลี, สัมภาษณ์วันที่ 20 ธันวาคม 2552) ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่เลี้ยงปลาดุกมายาวนาน เขาได้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวในเลี้ยงปลาดุกว่า ในช่วงแรกของการเลี้ยงได้กำไรดีมาก เนื่องจากช่วงนั้นต้นทุนที่ใช้ในการผลิตต่ำ ไม่ว่าจะเป็นค่าอาหารและการขนส่ง แต่ราคาปลาดี “ทุกวันนี้ราคาปลายังเท่าเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก แต่เราต้องรับภาระราคาอาหารที่ค่อนข้างสูงและเพิ่มเป็นเท่าตัวในช่วงนี้ ... การจับแต่ละครั้งก็ต้องเพิ่มแรงงานและต้องรับภาระค่าใช้จ่ายอีกตามมา” อีกทั้งยัง

มีความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติด้วย ซึ่งเขาได้เล่าต่อว่า ในช่วงก่อนน้ำจะท่วมประมาณ 2 วัน ซึ่งกำลังจะจับปลา แต่น้ำได้ไหลทะลักเข้าบ่อปลาของเขาทำความเสียหายอย่างมาก “ในช่วงนั้นก็ไม่ได้ยืนมองปลาของตัวเองที่เลี้ยงไว้พร้อมกับการขาดทุนประมาณ 1 ล้านกว่าบาท” แต่เขาก็ยังเลี้ยงปลาคูต่อมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากได้ขอประνομหนีจากเจ้าแก้มและต่อมาสามารถผ่อนชำระจนหมด ทุกวันนี้เขาต้องปรับยุทธวิธีในการเลี้ยงใหม่ด้วยการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเลี้ยง จากที่เคยให้กินเฉพาะอาหารสำเร็จรูปเพียงอย่างเดียวซึ่งทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงมาเป็นการให้อาหารเสริมที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น การให้ใส่ไก่ ซึ่งเป็นของเหลือจากการเชือดไก่ ที่ทำกันมากในท้องถิ่นนี้ จึงสามารถลดต้นทุนในการผลิตไปได้อีกทางหนึ่งด้วย

ผู้หญิงกับการเป็นแรงงานในชุมชนชายทะเล

ภาพลักษณ์ของผู้หญิงในชุมชนชายทะเลเป็นเพศที่เข้มแข็งและสามารถสนับสนุนการทำงานของเพศชายได้อย่างดี เมื่อเขาเหล่านั้นอ้างความชอบธรรมและสิทธิในการทำงาน โดยพยายามดำเนินชีวิตภายใต้กรอบของศาสนาอย่างสมดุลและต่อรองกับผู้นำศาสนาว่าสามารถที่จะออกไปทำมาหากินได้เช่นเดียวกับผู้ชายเพื่อที่จะช่วยหาปัจจัยเลี้ยงชีพเลี้ยงครอบครัว และสนับสนุนทางการเงินภายในบ้านได้ (ดู Dorairajoo, 2002) มีข้อสังเกตประการที่สำคัญที่สนับสนุนปรากฏการณ์นี้ คือ ในช่วงที่ประสบกับภาวะทรัพยากรร่อยหรอ ชาวประมงไม่สามารถที่จับปลาได้ในฤดูมรสุม ผู้หญิงเหล่านี้จึงหาอาชีพเสริมที่สามารถทำได้ในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อเพิ่มรายได้และช่วยเหลือครอบครัวเพื่อดำรงชีพเช่นเดียวกัน ซึ่งโอกาสในการประกอบอาชีพมีพลวัตเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย เช่น การรับจ้างมาดกัด¹¹ การช่อมแซมกัด และการค้าขายเล็กๆน้อยๆ ฯลฯ นอกจากนี้ จากการสังเกตพบผู้หญิงในชุมชนไปค้าขายนอกชุมชน ทั้งเป็นการค้าปลาที่หาได้ และซื้อต่อจากเพื่อนชาวประมง รวมทั้งค้าขายปลีกินค้าสำเร็จรูปในตลาดหาคใหญ่และตลาดนัดบริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระทางเศรษฐกิจของครอบครัว ในยุคที่เงินตรามีบทบาทสำคัญมากต่อการดำรงชีพเช่นปัจจุบัน

การรับจ้างมาดกัดและการช่อมแซมกัด

ชุมชนชายทะเลถือเป็นชุมชนที่ประกอบอาชีพประมงเป็นหลักมายาวนาน และเป็นที่ทราบกันดีว่าอาชีพประมงมีความเสี่ยงสูง ผู้หญิงส่วนใหญ่ทั้งในอดีตและปัจจุบันจึงตระหนักถึงปัญหาเหล่านี้เช่นเดียวกัน จึงมักหาทางช่วยลดความเสี่ยงในการดำรงชีพ จะเห็นจาก

¹¹ การมาดกัด คือ การตกแต่งหรือช่อมแซมกัดเพื่อใช้งานในการทำประมง

คำกล่าวของสตรีรายหนึ่งว่า “การรับจ้างเล็กๆน้อยๆ ก็ไม่ทำให้เราอดและมีงานทำตลอด” หนึ่งในอาชีพรับจ้างที่ทำได้ คือ การมัดกั๊ดและซ่อมแซมกั๊ด ทรายไคที่ครัวเรือนประมงยังออกทะเล การมัดกั๊ดและซ่อมกั๊ดก็ยังสามารถทำได้และเป็นอาชีพที่ยืดหยุ่นตามสภาพของภูมิอากาศ (พืเยาะ สัมภาษณ์วันที่ 25 ธันวาคม 2552) ในช่วง 3-4 ปีที่ผ่านมาซึ่งทรัพยากรนั้นเริ่มขาดแคลน พวกเขาเลยหางานเสริมอย่างอื่นเพิ่มเติมจากการประมงเพื่อเพิ่มรายได้แก่ครัวเรือน โดยการรับจ้างมัดกั๊ดและซ่อมแซมกั๊ด เนื่องจากในปัจจุบันนี้ในทะเลมีสิ่งกีดขวางมากทั้ง ไซตู้และมหร้า เครื่องมือประมงเหล่านี้ส่งผลกระทบโดยตรงต่ออวนหรือกั๊ด ซึ่งเป็นเครื่องมือประมงที่ใช้กันมากในชุมชนนี้ พืเยาะอธิบายเพิ่มเติมว่า “ถ้าไม่ซ่อมแซมอุปกรณ์ ก็ต้องทิ้ง ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากขึ้น เพราะมีราคาแพงพอสมควร ผืนละประมาณ 800 บาท” เขามองว่าอาชีพเสริมนี้ยังดีกว่าการไปทำงานภายนอกชุมชนที่มีค่าครองชีพสูงและไม่สามารถทำงานอื่นควบคู่กันไปด้วยไม่ว่าจะเป็นงานบ้านและการดูแลลูกๆ ซึ่งทำให้ครัวเรือนต้องรับภาระมากขึ้นตามไปด้วยหากไม่ได้ทำเอง

แม่ค้าปลาและการทำถั่วปากอ้า

การทำถั่วปากอ้าถือเป็นกิจกรรมอีกกิจกรรมหนึ่งที่ได้รับความสะดวกจากผู้หญิงในชุมชนชายทะเล จากการสัมภาษณ์พืเยาะ (พืเยาะ, สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2552) ทำให้ทราบถึงวิธีการทำถั่วปากอ้า ซึ่งหลังจากที่ส่งลูกๆไปโรงเรียน พืเยาะจะแวะไปรับถั่วปากอ้ามาจากแม่ค้าในชุมชน ครั้งละประมาณ 50-100 กิโลกรัม ในราคา กิโลกรัมละ 2 บาท หลังจากนั้นนำมาแช่น้ำประมาณ 3 ชั่วโมง เพื่อให้ถั่วพองตัว ง่ายต่อการผ่าและคั่วกับเกลือ แร่งงานส่วนใหญ่เป็นลูกๆ หลังจากที่ได้กลับมาจากโรงเรียน โดยในช่วงเย็นจะนำถั่วไปส่งให้กับแม่ค้าและรับถั่วอีกชุดมาแช่น้ำตั้งไว้อีกหนึ่งคืน ในขณะที่เดียวกันก็พยายามหางานเสริมทำ เช่น การมัดกั๊ด ซึ่งกั๊ดที่มัดส่วนหนึ่งเป็นของญาติพี่น้องหรือเพื่อนฝูงที่มา “ขอช่วย” และได้รับค่าตอบแทนบ้างเล็กน้อย แต่บางครั้งก็ไม่รับค่าตอบแทนถ้าเป็น “คนที่ดีต่อกัน” แต่ถั่วเป็นชาวบ้านที่มาจ้างจะคิดเต็มราคา คือ หัวละประมาณ 150 บาท ใช้เวลาในการทำประมาณ 1-2 วัน ถั่วช่วงไหนขยันก็จะได้มากแต่งานมัดกั๊ดจะมีปริมาณมากเฉพาะในช่วงของฤดูมรสุม เนื่องจากชาวประมงจะปรับเปลี่ยนชนิดของเครื่องมือในการทำประมงและนำเครื่องมือบางชนิดที่ไม่ได้ใช้มาซ่อมแซม

นอกเหนือจากอาชีพที่กล่าวข้างต้นแล้ว การค้าขายถั่วเป็นอีกอาชีพที่สำคัญสำหรับสตรีในชุมชนนี้ คือ กลุ่มแม่ค้าขายปลาที่ตลาดหาดใหญ่และตลาดนัดต่างๆ ส่วนหนึ่งมาจากชุมชนชายทะเล (ฉ๊ะ, สัมภาษณ์วันที่ 23 ตุลาคม 2552) แม่ค้าปลาเหล่านี้เป็นสตรีที่ไม่นิยมขายปลาให้กับเจ้าแก่งเพราะจะได้ราคาถูกและได้กำไรน้อย การนำปลาไปขายด้วยตัวเองที่ตลาดจะได้ราคาสูงกว่า ในขณะที่เดียวกันต้องรู้จักรักษาสัมพันธ์ที่ดีกับลูกค้าไว้เพราะเมื่อถึงช่วงของการเปลี่ยนผ่านของ

ฤดูกาล แม่ค้าต้องปรับยุทธวิธีในการค้าขายใหม่ วิธีที่นิยมใช้คือการรับซื้อปลาจากที่อื่นมาขาย หรือที่เรียกกันว่า การขาย “ปลาน้ำแข็ง” ซึ่งเป็นปลาที่แช่น้ำแข็งไว้ มักจะเป็นปลาที่มาจากจังหวัดสตูล นราธิวาส ปัตตานี หรือแม่กระทั่งจากระนอง การทำเช่นนี้ก็เพื่อรักษาลูกค้าประจำไว้ แต่ขณะเดียวกันก็บอกลูกค้าว่านี่คือปลาของทะเลสาบ แต่ถ้าเป็นลูกค้าประจำแม่ค้าจะบอกตามความเป็นจริงว่ามีไขปลาจากในทะเลสาบ และเป็นที่น่าทึ่งกันดีระหว่างแม่ค้าและลูกค้าประจำว่าช่วงไหนเป็นปลาของทะเลสาบและช่วงไหนไม่ใช่ (กะดา, สัมภาษณ์วันที่ 30 ตุลาคม 2552)

กล่าวโดยสรุป การที่ชุมชนพยายามสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัว อันเป็นผลจากความเสื่อมถอยของอาชีพประมงเป็นสำคัญ เนื่องจากเมื่อทรัพยากรเริ่มขาดแคลนคนที่อยู่ในภาคการประมงเริ่มที่จะหาทางเลือกในการดำรงชีพ ด้วยการประกอบอาชีพที่หลากหลายขึ้นและอาจจะมีหลายอาชีพในคนเดียวกัน หรือในครัวเรือนเดียวกัน ครัวเรือนส่วนใหญ่พยายามที่จะปรับไปสู่การทำงานหลายอาชีพ หรือหลายกิจกรรมในเวลาเดียวกัน (Diversification) ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ในสังคมชนบทยุคใหม่ (อ้างอิง งานของอาแว และคณะ (2550) และ Rigg (1997)) ในภาวะเช่นนี้คนในชุมชนส่วนหนึ่งเริ่มตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวและนำไปสู่การขบคิดที่จะหาหนทางในการจัดการทรัพยากรประมงให้ยั่งยืนยิ่งขึ้นและพยายามรื้อฟื้นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนขึ้นมาอีกครั้ง

การจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนชายทะเล

เมื่อพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงถูกทำลายอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากการกระทำของมนุษย์และจากภัยธรรมชาติ ในปี พ.ศ. 2548 ได้เกิดแนวคิดการรวมกลุ่มของชุมชน โดยเริ่มจากการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์มัสดิควัดสะพานขึ้น วัตถุประสงค์สำคัญของการตั้งกลุ่มออมทรัพย์นี้คือ เพื่อช่วยเหลือคนยากจนที่ประสบกับภัยจากธรรมชาติ ขาดแคลนเครื่องมือและเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ โดยเน้นให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการ ภายใต้กรอบแนวคิดการดำเนินงานสถาบันทางการเงินแบบอิสลาม ในขณะเดียวกันก็อาศัยเงินที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลในสมัยรัฐบาลที่มี พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี ตามโครงการกองทุนหมู่บ้านซึ่งชาวบ้านได้นำเงินนี้ไปสมทบทำให้กลุ่มมีเงินทุนเพิ่มขึ้น ในช่วงปีเดียวกันชุมชนได้จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อบ้านมั่นคงที่มัสดิควัดสะพานอีกหนึ่งแห่งหนึ่ง โดยมีเป้าหมายเพื่อจัดสร้างบ้านที่เหมาะสมแก่ผู้มีปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยและจัดสวัสดิการอื่นๆ ตามที่ตกลงกันให้แก่สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์นี้ได้เปิดดำเนินการเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548 ซึ่งขณะนี้ก็มีจำนวนสมาชิก

รวม 213 คน มีเงินออม (ถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2549) 219,875 บาท และกำลังอยู่ในการดำเนินการจดทะเบียนเป็นสหกรณ์ออมทรัพย์อิสลาม (อิหม่าม, สัมภาษณ์ วันที่ 11 ตุลาคม 2552)

ในปี พ.ศ. 2548 เช่นเดียวกันทางชุมชนและชุมชนใกล้เคียงได้รับการสนับสนุนจากกรมประมงและสิ่งแวดล้อมภาค 16 ในการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำลงในทะเลสาบสงขลา ชนิดของสัตว์ที่ปล่อยมีทั้งสัตว์จำพวกกุ้งและปลา โดยชาวประมงได้รับการส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวกันในการทำฟาร์มทะเลเพื่อช่วยให้เกิดการจัดการทรัพยากรประมงอย่างจริงจังและมีความยั่งยืนมากขึ้น ด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งมีนายบ้านเป็นแกนนำ โครงการนี้มีพื้นที่ทั้งหมด 150 ไร่ ซึ่งเมื่อดำเนินการไประยะหนึ่งแล้ว พบว่าสามารถเพิ่มรายได้ให้แก่ประชาชนในระดับหนึ่ง อีกทั้งยังช่วยให้สามารถบริหารจัดการสัตว์น้ำให้เพิ่มปริมาณในพื้นที่หน้าบ้านของตัวเองด้วย โดยในเขตฟาร์มเหล่านี้มีกฎกติกาการจัดการอย่างชาญฉลาด เช่น การกำหนดเครื่องมือประมง การกำหนดขนาดอวนที่จะใช้และกำหนดเขตสงวนบางส่วนเพื่อความยั่งยืนของทรัพยากรประมง

ต่อมาในปี พ.ศ. 2549 มีองค์การพัฒนาเอกชน คือมูลนิธิชุมชนไทได้เข้าประจำในพื้นที่นี้ รวมถึงมีนักวิชาการที่เริ่มให้ความสำคัญกับปัญหาในพื้นที่ การสนับสนุนเงินทุนและโครงการต่างๆที่ผ่านคนกลุ่มนี้จึงเกิดขึ้นภายในชุมชน เช่น “โครงการหน้าบ้านหน้ามอง เพื่อคลองอู่ตะเภาสวยใส” มีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาความสะอาดของคลองอู่ตะเภาและชุมชน เป็นโครงการที่ประสบผลสำเร็จได้รับรางวัล “โคคาโคล่าโลก” ในปี 2550 เป็นเงินรางวัลถึง 4,000,000 บาท “โครงการสร้างศาลาเอนกประสงค์ริมคลองอู่ตะเภา” มีวัตถุประสงค์คือ เพื่อเป็นที่พักผ่อนและนันทนาการ และ “โครงการมหกรรมกีฬาเพื่อคุณค่าแห่งสายน้ำ” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อส่งเสริมให้เยาวชนในพื้นที่เกิดความรักและความผูกพันกับคลองอู่ตะเภา เพราะคลองอู่ตะเภาเปรียบเสมือนเส้นเลือดอันใหญ่ของชุมชนและเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ชุมชนกับการรื้อฟื้นเส้นเลือดใหญ่: การเปิดพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การเล็งเห็นความสำคัญของคลองอู่ตะเภาในด้านการคมนาคมในอดีตซึ่งเปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ของคนละแวกนี้ นำมาซึ่งแนวความคิดการเปิดพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในขณะเดียวกันในปี พ.ศ. 2549 ชุมชนได้เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของคลองอู่ตะเภา จึงได้ร่วมมือกับกลุ่มสนใจจากภายนอกชุมชนเปิดตัวการท่องเที่ยวแห่งใหม่ในนาม “แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมริมคลองอู่ตะเภา” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เยาวชนเกิดความรักและความหวงแหนทรัพยากรของชุมชนและเพื่อส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมสร้างรายได้ที่จะมาช่วยเหลือครัวเรือนของชาวประมงในวิกฤติการณ์ที่ขาดแคลนทรัพยากรอีกทางหนึ่ง เมื่อวันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2549 ที่ผ่านมา ในโอกาสงานเมาลิดดินนบี (วันคล้ายวันประสูติของศาสดามูฮัมหมัด) ประจำปี

ส.ศ. 1427 ของมัธยมบ้านเหนือ ได้มีการจัดเรือนำนักท่องเที่ยวล่องจากตลาดน้ำคลองแหไปตามลำน้ำอุตะเกาผ่านทะเลสาบสงขลา ไปจนถึงหาดแหลมโพธิ์และย้อนกลับมาที่มัธยมบ้านเหนือ เพื่อให้ผู้ร่วมได้สัมผัสกับชีวิตของผู้คนข้างๆ ลำคลองอุตะเกาที่เปี่ยมด้วยอรรถาธิบายไมตรีและสามารถสังเกตวิถีชีวิตของชาวประมงที่ผูกพันกับศาสนาและทรัพยากรพร้อมๆกัน กิจกรรมนี้ดูเหมือนจะจุดประกายแห่งความหวังของการพัฒนาที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของพื้นที่ ซึ่งน่าจะเป็นผลดีต่อการดำรงชีพของคนในชุมชนในอนาคต

โครงการดังกล่าวข้างต้นได้รับการจุดประกายให้เกิดการพัฒนา โดยเล็งเห็นถึงการพัฒนาที่คำนึงถึงการดำรงชีพของคนในชุมชน ผนวกกับสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งของชุมชน ซึ่งอยู่ริมคลองอุตะเกาที่เต็มไปด้วยภูมิทัศน์อันงดงามและความเคลื่อนไหวในวิถีชีวิตของผู้คน ซึ่งยังผูกพันอยู่กับสายน้ำเป็นด้านหลัก อันส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาศักยภาพชุมชนไปสู่การพึ่งตนเอง หากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนี้สามารถบริการอย่างต่อเนื่อง แนวคิดดังกล่าวข้างต้นจึงนำไปสู่ความพยายามพัฒนาให้เป็นระบบขึ้น โดยการจัดทำแผนแม่บทของชุมชนชายทะเลขึ้นในปี พ.ศ. 2552

ชุมชน กับกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

ชุมชนชายทะเลได้เริ่มมีการจัดทำแผนแม่บทชุมชนขึ้นในปี พ.ศ. 2552 เพื่อกำหนดการพัฒนาชุมชนอย่างครอบคลุมและเป็นระบบมากขึ้น ภายใต้การนำของคณะทำงานระดับหมู่บ้าน ในขณะที่เดียวกันยังจะใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นด้วย ในการจัดทำแผนชุมชนนี้ได้มีการระดมการมีส่วนร่วมจากทุกภาคี พร้อมกับนำหลักการทำงาน 4 P คือ 1) People - การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ 2) Place - การยึดพื้นที่เป็นหลัก 3) Product - จุดขาย 4) Planning - การวางแผน ร่วมกับหลัก 4 ฐานแห่งการเรียนรู้ ได้แก่ 1) การเรียนรู้ด้วยตัวเอง 2) การเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจและการใช้ประโยชน์ 3) การเรียนรู้แหล่งเงินทุนและสถาบันการเงิน และ 4) การเรียนรู้กระบวนการไปสู่ความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรมากำหนดเป็นยุทธศาสตร์และโครงการพัฒนาต่อไป ดังตัวอย่าง เช่น การกำหนดยุทธศาสตร์ว่าด้วยการพัฒนารายได้ของประชาชน ซึ่งมุ่งการส่งเสริมอาชีพให้ครัวเรือนมีอาชีพเสริม เช่น การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การเลี้ยงเป็ด การเลี้ยงไก่ การเลี้ยงวัว การปลูกอ้อย ฯลฯ การส่งเสริมเพื่อเพิ่มผลผลิตการประมง และการเกษตร การส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำและเอื้อประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพประมง ซึ่งเป็นแหล่งรายได้หลักของคนในชุมชน ฯลฯ ในขณะเดียวกันได้กำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนในแต่ละด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการแปรรูปผลผลิตทางทะเลให้มีมาตรฐาน มีสถานที่ผลิตพร้อมบรรจุที่ได้คุณภาพมาตรฐาน

ที่องค์การอาหารและยารับรองเพื่อจำหน่ายให้แก่สมาชิก กลุ่ม องค์กร ร้านค้า ร้านอาหารทั้งภายในชุมชน ตลาดภายนอกชุมชน รวมทั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้และดูงานของผู้ที่สนใจและโครงการอนุรักษ์และขยายพันธุ์สัตว์น้ำเพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

การปรับตัวของครัวเรือนประมงภายใต้ฐานทรัพยากรของการดำรงชีพ

ความสำคัญของทรัพยากรประเภทต่างๆ ต่อการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรกายภาพ ทรัพยากรการเงิน ทรัพยากรทางสังคม และทรัพยากรธรรมชาติ เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่นักวิชาการด้านการพัฒนาสังคมชนบท โดยมีความเห็นร่วมกันว่า หากมีการจัดการทรัพยากรเหล่านี้เหมาะสม จะทำให้ครัวเรือนของชาวประมงพอจะมีทางออกในการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพ เพื่อลดความเปราะบางและสามารถอยู่ได้ในชุมชนโดยไม่ลำบากจนเกินไป ทั้งนี้ควรมีการอนุรักษ์โดยคำนึงถึงการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ของคนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ ข้อค้นพบเกี่ยวกับการปรับตัวของครัวเรือนชาวประมงและความพยายามพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรเพื่อตอบสนองการดำรงชีพในชุมชนชายทะเล ผู้วิจัยจะขอกกล่าวโดยการจำแนกตามประเภทของทรัพยากรดังต่อไปนี้

ทรัพยากรมนุษย์

แรงงานคนในชุมชนชายทะเลมีบทบาทสำคัญมากในการดำรงชีพของภาคการประมงและภาคการเกษตรอื่นๆ ของชุมชนชายทะเลในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานในครัวเรือนซึ่งเป็นปัจจัยหลัก ในขณะที่การพัฒนาตามแนวทางการพัฒนาความทันสมัย ซึ่งปรากฏในรูปแบบการนำเทคโนโลยี และเทคนิควิธีการทำประมงที่ทันสมัยมาใช้เพื่อมุ่งเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตได้ส่งผลกระทบต่อทางลบด้วยการแทนที่และอาจจะไม่สอดคล้องกับทักษะที่มีอยู่ของแรงงานในการประมงของชุมชน ดังนั้นครัวเรือนประมงจำเป็นต้องพัฒนาทักษะของสมาชิกเพื่อความชำนาญในเทคนิควิธีการและการใช้เทคโนโลยีที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าระบบการศึกษาสมัยใหม่และภาคอุตสาหกรรมที่ดำเนินไป มักจะมีส่วนในการดึงแรงงานออกจากภาคการประมงมากขึ้น แทนที่จะพัฒนาแรงงานเหล่านี้ได้อย่างเหมาะสม เนื่องจากผู้ที่ได้รับการศึกษาที่สูงมักจะไม่ได้ให้ความสำคัญกับอาชีพนี้และมักจะออกจากการทำประมงอย่างถาวร จากการสังเกตพบว่า ในครัวเรือนหนึ่งๆ แม้จะมีบุตรมากแต่ปรากฏว่าแรงงานในภาคประมงกลับขาดแคลนมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับอาชีพประมงที่เป็นอยู่มีผลตอบแทนต่ำไม่เป็นการจูงใจคนรุ่นใหม่ แรงงานที่ใช้จึงเป็นแค่แรงงานในครัวเรือนที่ไม่มีทางเลือกที่จะไปทำอย่างอื่น แม้ในภาพรวม

ของชุมชนมีแรงงานที่ว่างงานอยู่บ้าง ทั้งในลักษณะเต็มตัวและแอบแฝง แต่กลับถูกปล่อยโดยไม่ได้รับความสนใจที่จะดึงเข้ามาในภาคการประมงอย่างจริงจัง ในขณะที่เดียวกันสมาชิกของครัวเรือนบางรายสามารถปรับยุทธวิธีการดำรงชีพไปยังอาชีพและกิจกรรมอื่นๆ จึงเป็นผลทำให้แรงงานทางการประมงลดลงไปเรื่อยๆ

ทรัพยากรทางกายภาพ

ทรัพยากรทางกายภาพที่สำคัญอันดับต้นๆ ของคนในชุมชนชายทะเลคือที่ดิน ซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ที่หลากหลายหรือแปรเปลี่ยนเป็นทุนอย่างอื่นได้ ข้อค้นพบในชุมชนชายทะเลคือ การใช้ประโยชน์จากที่ดินเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในช่วงแรกของพัฒนาการของชุมชน ที่ดินถูกใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตร โดยใช้สำหรับทำนาและการเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก เมื่ออาชีพการทำนาถูกเปลี่ยนผ่านไปสู่การเลี้ยงกุ้ง การใช้ที่ดินถูกแปรสภาพจากนาข้าวเป็นนากุ้งโดยเจ้าของเดิม ในขณะเดียวกันนาุ้งบางส่วนถูกถ่ายโอนไปตกอยู่ในมือของเจ้าเก่า บางส่วนถูกถ่ายโอนการถือครองภายในกลุ่มชาวบ้านด้วยกัน ซึ่งครัวเรือนส่วนใหญ่ที่เป็นหนี้มักจะแปรเปลี่ยนที่ดินเหล่านั้นให้อยู่ในรูปของตัวเงินเพื่อชำระหนี้สิน ดังนั้นที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยหลักและสำคัญในครัวเรือนเพื่อสนับสนุนกิจกรรมในภาคประมงหรือกิจกรรมเพื่อสร้างความหลากหลายในอาชีพนอกภาคประมง จึงอยู่ในภาวะเสี่ยงที่จะถูกใช้อย่างไม่เหมาะสม หรือถูกถ่ายโอนการถือครองไปยังคนอื่น โดยเฉพาะนายทุน หากไม่ได้มีการวางแผนพัฒนาอย่างเหมาะสม ผลกระทบที่ตามมาก็คือสมาชิกชุมชนประสบปัญหาในการดำรงชีพ จึงต้องปรับตัวหารายได้เสริมที่ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาที่ดิน

ในส่วนของโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งนับเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีพของครัวเรือนอีกประการหนึ่ง ดังนั้นถ้าได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐอย่างเหมาะสมจะเอื้อต่อการปรับตัวในการดำรงชีพที่ต่อจากเดิม ในกรณีของชุมชนชายทะเลการส่งเสริมให้ชาวบ้านสามารถรวมกลุ่มกันเพื่อจัดตั้งเขตเพาะพันธุ์สัตว์น้ำขึ้น ในรูปของ “ฟาร์มทะเล” ถือเป็นการขับเคลื่อนการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานที่ช่วยสนับสนุนให้การดำรงชีพเป็นไปอย่างมีความหวัง ท่ามกลางทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ในขณะเดียวกันการได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อกระตุ้นการพัฒนาที่อาศัยทุนด้านต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในพื้นที่ รวมทั้งความพยายามสร้างควมมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย การคมนาคม และระบบสื่อสาร ที่มีการขับเคลื่อนจากหลายฝ่าย รวมทั้งองค์กรชุมชนเป็นเงื่อนไขประการสำคัญที่รัฐควรจะสนับสนุน

ทรัพยากรธรรมชาติ

แหล่งทรัพยากรธรรมชาติมีอิทธิพลต่อการดำรงชีพ โดยปกติแล้วการดำรงชีพในชนบทขึ้นอยู่กับการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรและบริการต่างๆ ที่ได้รับจากธรรมชาติ เช่น ที่ดิน น้ำ ป่า คุณภาพอากาศ และอัตราการเปลี่ยนแปลงของความหลากหลายทางชีวภาพ ฯลฯ (อาแว มะแส และคณะ, 2550) เป็นที่ทราบกันดีว่าทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวประมงใช้ส่วนหนึ่งเป็นทรัพยากรร่วม (Common Properties) ทั้งนี้เนื่องจากคนเหล่านี้ไม่สามารถที่จะเข้าถึงทรัพยากรภายใต้กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่มีอยู่ได้อย่างพอเพียงและทั้งหมด ในขณะที่เดียวกันการใช้ทรัพยากรเหล่านี้ถูกกำหนดด้วยค่านิยมในการบริโภคเปลี่ยนไป ทำให้มีผู้ที่ยังต้องพึ่งพิงทรัพยากรเหล่านี้จำนวนน้อยลง โดยผู้ที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นครัวเรือนที่มีฐานะยากจน ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องมือง่ายๆ เช่น เบ็ด แห และกั๊ดบางชนิดเท่านั้น ปัญหาที่สำคัญคือการใช้ทรัพยากรเหล่านี้อย่างไม่เข้าใจถึงข้อจำกัด รวมทั้งยังได้รับผลกระทบจากการกระทำอย่างอื่นที่ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ ดังนั้นความสำคัญของทุนทางธรรมชาติเป็นทั้งแหล่งที่มาของการดำรงชีพและบริบทของความเปราะบาง ทุนทางธรรมชาติในสภาวะปกตินั้นช่วยสนับสนุนการดำรงชีพของมนุษย์ โดยเป็นทั้งแหล่งอาหารและเป็นแหล่งรายได้ของครัวเรือน อีกทั้งยังช่วยเพิ่มพูนสุขภาพของสมาชิกครัวเรือนอีกทางหนึ่งด้วย จึงสรุปได้อย่างชัดเจนว่า ความสำคัญของทุนทางธรรมชาติเป็นทั้งแหล่งที่มาของการดำรงชีพและบริบทของความเปราะบาง ซึ่งจะต้องกระตุ้นให้คนในชุมชนตระหนักและมีการปรับตัวในการดำรงชีพที่เกิดควบคู่กับการอนุรักษ์

ทรัพยากรการเงิน

เงินทุนเป็นปัจจัยที่นับวันจะทวีความสำคัญมากขึ้นสำหรับการดำเนินชีวิตของครัวเรือน เพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์ของการดำรงชีพในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย จำเป็นที่ต้องมีหรือเข้าถึงเงินตราหรือเงินสะสมที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ รวมทั้งเงินไหลเวียนหรืออาจจะเป็นทรัพยากรอื่นๆ ที่สามารถนำมาแปรเปลี่ยนเป็นเงินได้ และสามารถประยุกต์ใช้กับยุทธศาสตร์การดำรงชีพในรูปแบบต่างๆ ได้ เมื่อเทียบกับอดีตที่เงินมิใช่ปัจจัยที่สำคัญ เนื่องจากระบบการผลิตในอดีตส่วนใหญ่ผลิตเพื่อยังชีพเป็นสำคัญ แต่เมื่อระบบการผลิตเปลี่ยนไป ระบบตลาดเข้ามามีบทบาทและทรงอิทธิพลสูงต่อครัวเรือนประมง ครัวเรือนเหล่านี้จึงต้องปรับตัวที่เกี่ยวข้องกับเงินมากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะเงินได้มาเป็นตัวกลางหลักในการแลกเปลี่ยนสินค้าทางการประมงอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก อีกทั้งยังส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น วัฒนธรรมการขอความช่วยเหลือหรือวัฒนธรรมการวาน ดังนั้นการขับเคลื่อนการพัฒนาที่ส่งเสริมให้มี

การออมและการเข้าถึงแหล่งเงินทุนเพื่อใช้ในการดำรงชีพ โดยเฉพาะให้เกิดการรวมกลุ่มภายในชุมชน จึงเป็นแนวทางที่ช่วยให้การปรับตัวในการดำรงชีพเป็นไปอย่างราบรื่นยิ่งขึ้น

ทรัพยากรสังคม

ทุนทางสังคมถูกนิยามในลักษณะที่แตกต่างและหลากหลาย และเป็นตัวเชื่อมกับการเข้าถึงทรัพยากรประเภทอื่นๆ ภายใต้กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน การเข้าถึงทรัพยากรบางประเภท เช่น ทรัพยากรการเงิน บางครั้งต้องอาศัยต้นทุนทางสังคมที่สูง ต้นทุนเหล่านี้สามารถทำให้ครัวเรือนที่ค่อนข้างลำบากมีทางออกในการแก้ปัญหาที่ไม่ยากเกินไป เนื่องจากสภาพทางสังคมของชุมชนนั้นเป็น “เครือข่าย” หรือ “เป็นคนที่ติดต่อกัน” ดังนั้นในบริบททางสังคมของชุมชน จึงยังมีความเอื้ออาทรและมีความผูกพันอยู่มากทำให้ในยามที่ขัดสนยังสามารถหยิบยืมเงินหรือปัจจัยการดำรงชีพอื่นๆ จากญาติพี่น้องได้ หรือแม้กระทั่งในการหยิบยืมเงินจากเจ้าแก้วในชุมชนก็สามารถทำได้ในลักษณะของการ “ใช้ก่อนและค่อยผ่อนกับปลาที่หามาได้ในแต่ละวัน” อันเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ต่างตอบแทนรูปแบบหนึ่ง ในขณะเดียวกันชุมชนได้มีการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา โดยการสร้างทุนทางสังคมที่พัฒนากระดับขึ้นจากเดิม ด้วยการรวมกลุ่มแต่ใช้ฐานของคนและทรัพยากรในชุมชนที่เอื้อให้ครัวเรือนที่ลำบากสามารถมีส่วนร่วม เข้าถึงทุนการเงินและปัจจัยอื่นๆ การรวมกลุ่มเพื่อสร้างทุนทางสังคมแบบพัฒนานี้เห็นได้จาก การตั้งกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนของมัสยิดที่เปิดโอกาสให้ชาวประมงกู้เงินเพื่อนำไปประกอบอาชีพหรือเพื่อจัดหาปัจจัยในการดำรงชีพอื่นๆ โดยไม่มีดอกเบี้ยซึ่งไม่ขัดต่อหลักการของศาสนาอิสลามที่พวกเขานับถือ อันเป็นการยอมรับสถานะทางสังคมของคนเหล่านี้ให้มีความสำคัญขึ้นมาเทียบเคียงกับคนอื่น และเป็นสิ่งจูงใจอย่างหนึ่งในการยกระดับของการดำรงชีพของครัวเรือนที่ประกอบอาชีพประมงในชุมชนนี้

กล่าวโดยสรุป ชุมชนชายทะเลอุดมไปด้วยทรัพยากรที่สมบูรณ์ อันส่งผลให้ครัวเรือนได้รับประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านี้ในการดำรงชีพ ภายใต้เงื่อนไขของระบบนิเวศและมีความสำคัญในการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของครัวเรือนชาวประมง โดยที่ทุนต่างๆ ซึ่งเป็นฐานสำคัญของยุทธวิธีในการดำรงชีพ เช่น ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนการเงิน ทุนทางสังคม และทุนทรัพยากรธรรมชาติ มีการปฏิสัมพันธ์รวมทั้งแปรเปลี่ยนระหว่างกันตามเงื่อนไขการพัฒนาที่เป็นไป ทั้งที่เป็นเงื่อนไขที่มาจากภายในและที่มาจากภายนอกชุมชน หากมองในระดับครัวเรือนฐานทรัพยากรของชาวประมงที่แตกต่างกันมีผลต่อแนวทางในการแปรเปลี่ยน (Transformation) เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีพต่างกันจึงปรับตัวได้ต่างกัน ในขณะเดียวกันแต่ละครัวเรือนก็พยายามใช้ทุนต่างๆ ที่ตนเองครอบครองหรือเข้าถึงในลักษณะที่ซับซ้อน (Complex) และเป็นพลวัต

(Dynamic) แต่ในขณะที่เดียวกันการเข้าถึงปัจจัยเหล่านี้ต้องคำนึงถึงความสามารถหรือศักยภาพ (Capacity) ของแต่ละครัวเรือนในการเชื่อมโยงประโยชน์จากทุนประเภทหนึ่งกับอีกประเภทหนึ่ง ดังนั้นความซับซ้อนเหล่านี้เป็นสิ่งที่ครัวเรือนต้องคำนึงถึงและปรับตัวให้สอดคล้องกับลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของตน ดังนั้นในอนาคตควรมุ่งเน้นการพัฒนาแบบยั่งยืนและควรคำนึงถึงความร่วมมือของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและความเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมเพื่อความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรในการดำรงชีพต่อไปในอนาคต

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กใน
ภาวะขาดแคลนทรัพยากร กรณีศึกษาชุมชนชายทะเล ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
เป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการปรับตัวที่เกี่ยวข้องกับดำรงชีพของสมาชิกชุมชน
ประมงชุมชนหนึ่งที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติอย่างสำคัญ เนื้อหาของการศึกษานี้เน้นทำความเข้าใจ
พลวัตของการดำรงชีพของชาวประมงในชุมชนแห่งนี้ ในช่วงต่างๆ ตั้งแต่ก่อนปีพ.ศ. 2520
จนถึงปัจจุบัน ในขณะที่กันยังศึกษาถึงการปรับยุทธวิธีการดำรงชีพในภาวะที่มีการเปลี่ยนแปลง
ของทรัพยากรประมงในช่วงเวลาต่างกัน เพื่อตอบสนองความต้องการและความปรารถนาที่เป็นไป
ตามยุคสมัย

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาโดยการรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และทำ
การเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการสังเกตโดยตรง (Direct Observation) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม
(Participant Observation) และการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ซึ่งได้ทำการสัมภาษณ์
หัวหน้าครัวเรือนหลักของชาวประมง (Core Households) ที่เลือกเป็นกรณีศึกษา (Case Study)
และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวนรวมทั้งสิ้น 23 ราย ข้อมูลที่รวบรวมนี้ผู้วิจัยได้นำมา
จำแนกประเภท (Typological Analysis) ออกเป็น 2 ระดับคือ การจำแนกข้อมูลในระดับจุลภาค
และการจำแนกข้อมูลระดับมหภาค ซึ่งจำแนกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงของพัฒนาการ
การดำรงชีพชุมชนที่จัดแบ่งไว้ คือ ช่วงที่ 1 ก่อนปี พ.ศ. 2520 ยุคแห่งการทำนาและการทำประมง
แบบยังชีพ ช่วงที่ 2 หลังปี พ.ศ. 2520 ยุครุ่งเรืองแห่งการทำประมงในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด
และช่วงที่ 3 หลังปี พ.ศ. 2540 ถึงปัจจุบัน โดยวิเคราะห์เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาดังกล่าว
(Event Analysis) หลังจากนั้นจึงนำข้อมูลทั้ง 2 ชุดมาเปรียบเทียบเนื้อหา (Content Comparison)
เพื่อใช้ในการวิเคราะห์แบบสร้างข้อสรุปเชิงอุปนัย และนำเสนอผลการศึกษาซึ่งจะนำมาสรุปพร้อม
ข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.1.1 บริบททั่วไปของชุมชนชายทะเล

ชุมชนชายทะเลเป็นชุมชนประมงขนาดเล็ก ตั้งอยู่บริเวณทะเลสาบสงขลาตอนล่าง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานเป็นแบบกระจุกตัวที่สอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติริมฝั่งลำคลองอู่ตะเภา ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา มีพื้นที่ทั้งสิ้นประมาณ 2,400 ไร่ มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 482 ครัวเรือน จำนวนประชากรรวม 2,768 คน จัดแบ่งเขตเพื่ออำนวยความสะดวกการปกครองออกเป็นละแวกบ้านต่างๆ ประกอบด้วย 4 กลุ่มบ้าน คือ (1) กลุ่มบ้านเหนือ (2) กลุ่มบ้านหัวสะพาน (3) กลุ่มบ้านคู และ (4) กลุ่มบ้านคดหม้อ

5.1.2 สภาพทรัพยากร ระบบนิเวศของชุมชนชายทะเล

การที่ชุมชนชายทะเลตั้งอยู่บริเวณริมทะเลสาบสงขลาทางด้านตะวันตก และมีคลองอู่ตะเภาไหลผ่าน เป็นทำเลที่มีลักษณะภูมิประเทศที่ประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การดำรงชีพที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำประมงและการทำนา เนื่องจากมีระบบนิเวศ 2 ระบบ คือ ระบบนิเวศน้ำเค็มซึ่งเอื้อต่อการประมงและการเลี้ยงกุ้ง และระบบนิเวศน้ำจืดที่เชื่อมกับคลองอู่ตะเภาเหมาะแก่การทำนา ทำไร่อ้อยและสวนส้ม โดยอาศัยทรัพยากรเหล่านี้เป็นฐานการผลิตที่สำคัญ

5.1.3 การตั้งถิ่นฐานและลักษณะประชากรจากอดีตถึงปัจจุบัน

การตั้งถิ่นฐานบริเวณชุมชนชายทะเลเริ่มขึ้นมา กว่า 200 ปีที่ผ่านมา โดยคนกลุ่มแรกที่เข้ามา คือ กลุ่มชาวจีน ซึ่งเข้ามาในพื้นที่โดยการล่องเรือสำเภามาจากเมืองจีนและยึดอาชีพการค้าขายเป็นหลัก ต่อมาได้มีกลุ่มคนมุสลิมย้ายมาตั้งถิ่นฐานเพิ่มด้วยการเข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตรควบคู่กับการทำประมง การย้ายถิ่นฐานเข้ามายังพื้นที่ของคนแต่ละกลุ่มมีเงื่อนไขทางทรัพยากรเป็นตัวดึงดูดที่สำคัญ เมื่อมีคนเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นจึงได้รวมตัวกันก่อตั้งชุมชนเป็นชุมชนชายทะเล และมีผู้ใหญ่บ้านคนแรกของชุมชนชื่อนายหลี หลังจากนั้นได้มีการสร้างมัสยิดหลังแรกของชุมชน คือ มัสยิดบ้านเหนือ ตั้งแต่นั้นมาการขยายตัวของชุมชนชายทะเลดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง จนในปี พ.ศ. 2526 ชุมชนหัวสะพานได้แยกตัวออกไปตั้งมัสยิดใหม่อีกแห่งหนึ่ง ชื่อว่า มัสยิดชีรอ ตอลมุสตาгим ทำให้ชุมชนชายทะเลมีมัสยิดเพิ่มเป็น 2 หลัง ซึ่งใช้งบประมาณในการก่อสร้างโดยระดมจากชาวชุมชนเป็นหลัก โดยใช้วิธีมีการจัดเลี้ยงน้ำชาขึ้นที่มัสยิด ต่อมาวิธีการนี้ทำกันจนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติประจำวันศุกร์ เพื่อให้พี่น้องในชุมชนได้มาดื่มน้ำชาและร่วมบริจาคเงินเพื่อสมทบทุนก่อสร้างมัสยิด ปัจจุบันการดื่มน้ำชาเพื่อการกุศลก่อสร้างมัสยิดบ้านเหนือยังคงดำเนินอยู่

และได้รับเงินสนับสนุนการก่อสร้างจากการเลี้ยงน้ำชาวันศุกร์ เฉลี่ยสัปดาห์ละ 10,000 บาท ซึ่งเป็นงบประมาณสำคัญที่ใช้ในการก่อสร้างมัสยิดหลังนี้ ซึ่งใช้งบประมาณในการสร้างมัสยิดไปแล้วกว่า 25 ล้านบาท โดยได้รับสนับสนุนจากภายนอกชุมชนเป็นส่วนน้อยเท่านั้น ซึ่งถือเป็นต้นแบบแก่ มัสยิดอื่นๆ ที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงในการพึ่งตนเองผ่าน การเสียสละและร่วมแรงกายแรงใจของคน ในชุมชนจนกลายเป็นสิ่งที่คนทั้งหลายพากันกล่าวขวัญถึงในปัจจุบัน

5.2 พลวัตของการดำรงชีพในชุมชนชายทะเล

ช่วงที่ 1 ก่อนปี พ.ศ.2520: ยุคแห่งการทำนาและการทำประมงแบบยังชีพ

ก่อนปี พ.ศ. 2520 เป็นช่วงของการทำนาคว่กับการทำประมง ในช่วงเวลาดังกล่าว รูปแบบการผลิตของครัวเรือนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นแบบยังชีพ วิถีชีวิตยังพึ่งพิงอยู่กับ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างแนบแน่น เน้นการพึ่งพาตนเอง กิจกรรมการผลิตหลักๆจึงมีความหลากหลายน้อยในครัวเรือนเดียวกัน ด้วยข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ เพราะเครื่องมือที่ใช้ในการผลิตเป็นแบบง่ายๆ และใช้แรงงานครัวเรือน แม้ทรัพยากรธรรมชาติจะมีความสมบูรณ์สูงแต่การดำรงชีพในช่วงดังกล่าวถูกจำกัดอยู่ภายใต้เงื่อนไขของบริบทของความเปราะบาง (Vulnerability) ของฤดูกาล (Seasonality) และเครื่องมือที่ใช้ในการทำมาหากิน ครัวเรือนชาวประมงส่วนใหญ่มีการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพบ้างตามการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบธรรมชาติในแหล่งน้ำที่ใช้ทำการประมง ซึ่งบางช่วงมีลักษณะเป็นน้ำจืด และบางช่วงเป็นน้ำเค็ม ลักษณะของกิจกรรมที่โดดเด่นในช่วงน้ำจืดคือ การทำนา ในขณะที่ช่วงน้ำเค็มกิจกรรมของการดำรงชีพที่เด่นคือ การทำประมง

ลักษณะของการทำนาในชุมชนชายทะเลช่วงก่อนปี พ.ศ. 2520 มีทั้งการทำนาดอน และนาพรุ การทำนาดอน เป็นการทำนาในพื้นที่นาที่ไม่ลึก ใช้วิธีการทำแบบหว่านแห้ง โดยเริ่มทำในราวเดือนมิถุนายนซึ่งเป็นช่วงฤดูแล้ง ส่วนการทำนาพรุ เป็นการทำนาในพื้นที่ลุ่ม ใช้วิธีการหว่านแบบทำตม มักจะทำในช่วงฤดูฝน การดำนาเป็นอีกวิธีหนึ่งที่เป็นที่นิยมของชุมชนชายทะเล ซึ่งวิธีการทำคล้ายกับการทำนาหว่านน้ำตม โดยมีการไถเทือกแล้วปักดำต้นกล้าที่เพาะจนโตพอแล้ว ที่มาของแรงงานในการทำนานอกจากจะใช้แรงงานในครัวเรือนแล้ว ยังใช้ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การแก้ปัญหาการขาดแรงงานจึงเกิดขึ้นด้วยวัฒนธรรมของการขอความช่วยเหลือและการวาน ส่วนใหญ่จัดอยู่ในกลุ่มของ “เครือญาติพี่น้อง” และ “คอเดียวกัน” มีการตอบแทนโดยการเลี้ยงข้าวหรือการแบ่งผลผลิต แต่ไม่มีการกำหนดอัตราที่ตายตัวขึ้นอยู่กับข้าวที่ได้จะมากหรือน้อย

การทำประมงในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2520 มีพัฒนาการ โดยเริ่มตั้งแต่การใช้เรือใบ และเรือแจวเป็นหลัก ต่อมาได้เปลี่ยนมาเป็นเรือแจวและเรือหางยาวติดเครื่องยนต์ คราวเรือนของ ชาวประมงส่วนใหญ่เรียนรู้ชีวิตการประมงจากการสั่งสมประสบการณ์ เป็นความรู้ที่เกิดจากการติดตามพ่อแม่ออกไปหาปลาหรือจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลาและลำคลองใกล้เคียง เนื้อหา การเรียนรู้ครอบคลุมการเปลี่ยนแปลงของอากาศที่ส่งผลต่อชนิดและปริมาณของปลาและสัตว์น้ำ อื่นๆ การสร้างและซ่อมแซมเครื่องมือประมงเพื่อใช้ในคราวเรือน ภูมิปัญญาสำคัญของชีวิตประมง ได้แก่ การทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำขึ้นใช้เองและภูมิปัญญาในการดูสภาพอากาศ เพื่อคาดคะเนถึงเวลา ที่เหมาะสม ชนิดและปริมาณของสัตว์น้ำที่จะจับได้ในแต่ละช่วงเวลา การเลือกใช้เครื่องมือชนิดใด ขึ้นอยู่กับว่าจะนำไปจับสัตว์น้ำประเภทใด รวมทั้งขนาดของปลาหรือปริมาณที่ต้องการจับด้วย ดังนั้นคราวเรือนจึงผนวกรวมประสบการณ์เข้ากับภูมิปัญญาในการจัดทำและเลือกใช้เครื่องมือ ประมงเหล่านี้ในการยึดการประมงเป็นยุทธวิธีสำคัญในการดำรงชีพ นอกจากเครื่องมือแล้ว เรือเป็น เครื่องมือที่สำคัญมากอีกประการหนึ่งสำหรับการประมงของชาวประมงในชุมชนนี้ แรกเริ่มนั้นการ ได้มาของเรือเกิดจากภูมิปัญญาในการขุดเรือจากต้นไม้ ต่อมามีการต่อเรือขนาดเล็กและมีการนำ เครื่องยนต์มาติดตั้งเพื่อใช้ในการทำประมงที่เข้มข้นขึ้นสอดคล้องกับสภาวะทางเศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนไป การทำนาและประมงในช่วงนี้แทบจะไม่มีต้นทุนในการผลิต เพราะส่วนใหญ่ใช้แรงงานในคราวเรือน เครือญาติและคนในชุมชน มีระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างกัน ในลักษณะของการขอแรง โดยมีฤดูกาลเป็นเงื่อนไขสำคัญของการตัดสินใจในการจัดสรรเวลา และแรงงานระหว่างการทำประมงกับการทำนาว่าช่วงไหนควรจะเน้นกิจกรรมใดเป็นหลัก

อาจจะกล่าวได้ว่าการดำรงชีพของคราวเรือนในชุมชนชายทะเลสะท้อนให้เห็น ความพยายามจัดการทรัพยากรของการดำรงชีพ (Livelihoods Assets) ตามความรู้ความเข้าใจของแต่ละคราวเรือน รวมทั้งการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน โดยมีทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานหลักอันดับต้นๆ ซึ่งในยุคนี้คนในชุมชนไม่สามารถจัดการแปรเปลี่ยนอะไรได้มากนัก ในขณะที่ทรัพยากรด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรทางสังคม มีการปรับเปลี่ยนบ้างตามความเหมาะสม ภายใต้ความเปราะบาง (Vulnerability Context) ที่มีฤดูกาล (Seasonality) หรือภาวะที่เกิดผลกระทบ อย่างทันทีทันใดและรุนแรง (Shocks) เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการค้าดำรงชีพ ในช่วงหลัง ของยุคนี้ตลาดได้เริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญในการผลิตและถือเป็นช่วงของการเปลี่ยนผ่าน (Transitional Period) จากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด คราวเรือนส่วนใหญ่ต้องปรับตัวในการดำรงชีพด้วยการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ระหว่าง คนในชุมชนและระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอก โดยมีตลาดเข้ามาเกี่ยวข้อง จุดเปลี่ยนครั้งสำคัญสำหรับชาวประมง เริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2509 จากการมีการนำเรือหางยาว

และเรือยนต์มาใช้ในบริการรับส่งผู้โดยสารระหว่างชุมชนนี้กับภายนอก ทำให้การติดต่อกับตลาดสะดวกและเอื้อต่อการแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งที่เป็นผลผลิต ปัจจัยการผลิต และเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ มากขึ้น อัตราการเปลี่ยนแปลงได้ถูกเร่งขึ้นอีก เมื่อมีการทำถนนในปี พ.ศ. 2518 ในสมัยที่หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมทย์เป็นนายกรัฐมนตรี ทำให้ชุมชนสามารถติดต่อกับภายนอกอย่างรวดเร็วและสะดวกขึ้นไปอีก ส่งผลให้การผลิตเพื่อการค้ามีการขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ การบริโภคของครัวเรือนก็มีการปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาดมากขึ้นเช่นกัน มีการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยใช้เงินเป็นสื่อกลาง การทำนามีการเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตแบบใหม่ด้วยการใช้รถไถเดินตาม และการใช้ปัจจัยการผลิตที่หามาได้จากตลาดได้เข้ามามีบทบาทและเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่การทำนาแบบดั้งเดิมถูกจำกัดอยู่ในครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างลำบาก อย่างไรก็ตามการคิดการทำนาและการทำประมงในยุคของการเปลี่ยนผ่านยังคงอาศัยแรงงานจากครัวเรือน เครือญาติและเพื่อนบ้านอยู่ วัฒนธรรมการวนและการขอข่วยก็ยังคงอยู่เช่นเดียวกับในยุคก่อน

ช่วงที่ 2 หลังปี พ.ศ. 2520: ยุครุ่งเรืองแห่งการทำประมงในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด

ผลพวงจากการพัฒนาหลังปี พ.ศ. 2520 ภายใต้นโยบายเงินผันสู่ชนบทของรัฐบาลที่มีหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมทย์เป็นนายกรัฐมนตรี ได้พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในชุมชนชายทะเลโดยเฉพาะถนนอย่างทั่วถึง แม้ว่าถนนที่สร้างครั้งแรกจะมีสภาพไม่ดีนัก แต่ก็ช่วยทำให้การคมนาคมสะดวกมากขึ้นและเป็นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนาให้มีสภาพดีขึ้นในเวลาต่อมา การมีถนนเชื่อมระหว่างชุมชนกับภายนอก โดยเฉพาะตลาดได้ชักนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการผลิตจากแบบยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้นขึ้น รวมทั้งต้องมีปฏิสัมพันธ์กับตลาดอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น การทำประมงจึงเปลี่ยนวัตถุประสงค์ไปมุ่งเพื่อขายเป็นหลัก ส่งผลให้ชาวประมงพยายามจับสัตว์น้ำในปริมาณที่เพิ่มขึ้นตามความต้องการของตลาดโดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบในระยะยาว การมุ่งจับปลาเพื่อขายอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์นี้ได้นำไปสู่การทำประมงเกินศักยภาพการรองรับของทรัพยากร เมื่อเวลาผ่านไปพันธุ์สัตว์น้ำได้ลดลงอย่างต่อเนื่องจึงเกิดผลกระทบอย่างมากต่อการดำรงชีพของชาวประมงในเวลาต่อมา

ในส่วนของการทำนาหลังปี พ.ศ. 2520 ได้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตโดยสิ้นเชิง หลังจากนายทุนได้นำรถไถเดินตามเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านได้ตอบสนองต่อนวัตกรรมใหม่นี้อย่างกว้างขวาง อันชักนำไปเกิดการทำนาแบบเข้มข้นเพราะรถไถช่วยการย่นระยะเวลาในการไถนาและผ่อนเบาแรงงานไม่ให้ชาวนาต้องรับภาระมากเกินไป อีกทั้งต่อมายังมีการยอมรับ

และนำเทคโนโลยีอื่นๆ จากภายนอกเข้ามาในการทำนาเพิ่มอีกด้วย ในขณะที่เดียวกันก็ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมการขอความช่วยเหลือและการวานด้านแรงงานต้องเปลี่ยนไปเช่นเดียวกัน เมื่อชาวนายอมรับการเปลี่ยนแปลงและพึงปัจจัยการผลิตจากภายนอกเพื่อใช้ในการทำนาโดยขาดความรู้ในการใช้ปัจจัยดังกล่าวดีพอ ส่งผลต่อดัชนีทุนในการผลิตให้สูงขึ้นเป็นเงาตามตัว และเริ่มสูญเสียต่อการขาดทุน ปัญหาได้ค่อยๆทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น เมื่อการทำนาถูกเข้ามาในพื้นที่ ในปี พ.ศ. 2535 และขยายตัวอย่างรวดเร็ว การที่ต้องมีการสูบน้ำเค็มเข้านาทุ่งได้ส่งผลให้เกิดปัญหาการรุกของน้ำเค็มเข้าพื้นที่นาข้าวอย่างรุนแรงในเวลาต่อมา ประจวบกับราคาข้าวในตลาดตกต่ำ จึงทำให้การปลูกข้าวเริ่มลดความนิยมลงและต้องหยุดอย่างสิ้นเชิงในเวลาต่อมาไม่นานนัก นาข้าวบางส่วนกลายเป็นนาร้างและบางส่วนถูกแปรสภาพเป็นบ่อเลี้ยงกุ้ง โดยปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้นหลังจากปี 2538 เมื่อนาข้าวส่วนใหญ่ถูกเปลี่ยนสภาพเป็นนาทุ่ง

การทำนาทุ่งซึ่งเริ่มในปี พ.ศ. 2535 ด้วยการเลี้ยงกุ้งแบบธรรมชาติและพัฒนาเป็นการทำนาทุ่งในเชิงพาณิชย์ในเวลาต่อมา การขยายตัวอย่างรวดเร็วในชุมชนชายทะเลและพื้นที่ใกล้เคียง การเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้สำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากชาวบ้านจำนวนมากในชุมชนชายทะเลได้แปรเปลี่ยนวิถีการดำรงชีพไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพิงกับระบบตลาดอย่างชัดเจน เงินได้เข้ามามีบทบาทเพิ่มขึ้นมากและได้กลายมาเป็นปัจจัยสำคัญในการแลกเปลี่ยนสินค้า ผลตอบแทนที่สูงของการทำนาทุ่ง ส่งผลให้การทำนาและการประมงไม่ได้รับความนิยมในหมู่เกษตรกรส่วนใหญ่ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้มีเงื่อนไขทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เป็นแรงขับเคลื่อน จึงเป็นแรงดึงดูดที่สำคัญให้บริษัทและนายทุนเข้ามามีบทบาทในการลงทุนทำนาทุ่ง โดยนายทุนได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อทำนาทุ่ง ในช่วงปี พ.ศ. 2538-2542 ทำให้เกิดการขยายพื้นที่นาทุ่งกว่า 500 ไร่ ทั้งนี้เนื่องจากผลตอบแทนจากนาทุ่งมีมูลค่าสูง รายได้จากการเลี้ยงกุ้งสามารถตอบสนองต่อความต้องการและความปรารถนาของครัวเรือนได้เป็นอย่างดี จึงเป็นสิ่งจูงใจให้คนในชุมชนหันมาเลี้ยงกุ้ง ในที่สุดวิกฤตครั้งสำคัญของชุมชนชายทะเลก็ได้มาถึงในปี พ.ศ. 2543 เมื่อเกิดน้ำท่วมหนักในอำเภอหาดใหญ่

ช่วงที่ 3 หลังปี พ.ศ. 2540 ถึงปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดในช่วงนี้เกิดขึ้นหลังจากที่ชุมชนประสบกับภาวะน้ำท่วมหนักในปี พ.ศ. 2543 ชาวบ้านได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก นาทุ่งและทรัพย์สินอื่นๆ ได้รับความเสียหาย ครัวเรือนเริ่มเป็นหนี้สินจากการกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตร เพื่อนำมาใช้จ่ายหนี้ที่กู้จากแหล่งอื่นๆ และค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่จำเป็นเพื่อการฟื้นฟูพื้นที่และอาชีพ ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่เลี้ยงกุ้งประสบกับภาวะขาดทุนเป็นอย่างมากจนต้องนำโฉนดที่ดินไปจำนองทำให้เกิดปรากฏการณ์

“กุ้งกินโนนด” ในหลายกรณี ในด้านการปรับตัวครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีได้เริ่มต้นเลี้ยงกุ้งใหม่และมีการปรับการผลิตทั้งชนิดของพันธุ์กุ้งและวิธีการเลี้ยง บ้างมีการขายพื้นที่นาบางส่วนเพื่อนำมาเป็นทุน ส่วนครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่ค่อยดีนักมักจะไม่สามารถยึดอาชีพนี้ต่อไปได้ นากุ้งจึงกลายเป็นนาว่างส่งผลให้ครัวเรือนที่ประสบปัญหาเหล่านี้เริ่มถอยร่นจากนากุ้งลงสู่ทะเลอีกครั้งและได้ปิดฉากการเลี้ยงกุ้งพร้อมๆ กับต้องรับภาระหนี้สินจำนวนมาก

หลังจากครัวเรือนสูญเสียฐานการผลิตบางส่วนในการดำรงชีพคือ การเลี้ยงกุ้งซึ่งถือเป็นฐานการผลิตสมัยใหม่ ทางออกในขณะนั้นของครัวเรือนส่วนใหญ่ คือ การกลับไปสู่การพึ่งพิงทรัพยากรอีกครั้งด้วยการกลับลงสู่ทะเลเพื่อทำการประมง ทำให้เรือชาวประมงที่เคยมีอยู่แค่ 150 ลำ เพิ่มขึ้นเป็น 500 กว่าลำ ในขณะที่เดียวกันรูปแบบการผลิตมิได้จำกัดอยู่แค่การยังชีพเท่านั้น แต่เป็นการปฏิสัมพันธ์กับระบบตลาดอย่างเข้มข้นจึงเกิดปรากฏการณ์ “คนล้นทะเล” ซึ่งเป็นเงื่อนไขหนึ่งของความร่อยหรอจนนำไปสู่วิกฤตทรัพยากรประมงในที่สุด ด้วยการค้นหาแนวทางเพื่อการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพให้เข้มข้นเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยมุ่งหวังเพื่อเพิ่มผลผลิตให้เพียงพอกับความต้องการและความปรารถนาที่เพิ่มขึ้น

อาจจะกล่าวได้ว่าผลกระทบจากภาวะน้ำท่วมเมืองหาดใหญ่ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญมากในการดำรงชีพ อันเกี่ยวเนื่องกับการควบคุมทรัพยากรที่สำคัญคือที่ดิน การขายที่ดินและการให้เช่าที่ดินของครัวเรือนจำนวนมากทำให้ต้องกลับมาทำการประมงอีกครั้งในสภาพที่ต้องลงแรงเข้มข้นกว่าอดีตมาก ปรากฏการณ์เหล่านี้ได้กลายเป็นปัจจัยเร่งให้เกิดความร่อยหรอของทรัพยากรประมงเป็นอย่างรวดเร็ว จึงส่งผลกระทบย้อนกลับไปยังผู้ดำรงชีพด้วย ทำให้ไม่สามารถที่จะพึ่งพาการประมงเพื่อตอบสนองความต้องการได้อย่างเพียงพอและยั่งยืนด้วยเหตุนี้ครัวเรือนบางส่วนจึงพยายามสร้างความหลากหลายในยุทธวิธีการทำมาหากินเพื่อเสริมรายได้ด้วยการเลี้ยงสัตว์ การทำถั่วปากอ้า การมาดกัด การค้าขาย ฯลฯ ถือเป็นช่วงแห่งการ “เดินผ่านความรวย” ของครัวเรือนในชุมชนชายทะเลไปสู่การดำรงชีพที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติอีกครั้งหนึ่ง

5.3 การสร้างพื้นที่ใหม่และความหลากหลายในทางเลือกเพื่อการดำรงชีพ

ในชุมชนชายทะเล เมื่อว่างเว้นจากการทำนาและการประมง ครัวเรือนส่วนมากได้พยายามสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ด้วยการหากิจกรรมการดำรงชีพที่หลากหลายทำไปพร้อมๆ กัน กิจกรรมหนึ่งที่ได้รับความสะดวกหลังจากการทำนากุ้งล่มสลายคือ การกลับมาใช้ประโยชน์จากที่ดินที่มีอยู่เพื่อใช้ในการเลี้ยงปลา การลงทุนส่วนใหญ่มาจากการกู้ยืมจากนายทุนหรือเจ้าแก่ ส่วนครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินก็จะไปเป็นแรงงานเลี้ยงปลาให้เจ้าแก่เป็นอาชีพเสริมอีกทาง

หนึ่ง ในขณะที่ครัวเรือนที่มีฐานะค่อนข้างยากจนซึ่งไม่มีทุนแต่มีที่ดินอยู่บ้าง อาจจะแบ่งพื้นที่บางส่วนให้เจ้าแม่เช่า แรงงานส่วนใหญ่ในการเลี้ยงปลาจะเป็นกลุ่มเครือญาติพี่น้องและแรงงานรับจ้างบางส่วน ซึ่งแรงงานส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนหรือวัยรุ่นที่การศึกษาไม่สูงนักและไม่ได้เรียนหนังสือต่อ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการประมง เช่น การมาคัดและซ่อมแซมกักซึ่งในชุมชนชายทะเลผู้หญิงส่วนใหญ่มีทักษะด้านนี้เรียนรู้สืบทอดกันมา จึงนำเอามาทำเป็นอาชีพเสริมในยามที่ต้องพึ่งพาเงินตราในการดำรงชีพสูงในช่วงหลังนี้ด้วย ในขณะที่การทำถั่วต้มเป็นยุทธวิธีหนึ่งที่ได้รับความสะดวกจากผู้หญิงในชุมชนชายทะเล นอกจากนี้บางส่วนยังทำการค้าขายทำให้เกิดแม่ค้าปลาขึ้นในชุมชน การทำกิจกรรมเสริมเล็กน้อยๆ เหล่านี้เป็นการแสวงหาโอกาสหรือทางเลือกกิจกรรมที่เป็นไปได้ให้หลากหลายขึ้นในการดำรงชีพ เพื่อให้มีความยืดหยุ่นและลดความเปราะบางที่ผันแปรตามตามลักษณะภูมิอากาศ เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้หญิงในครัวเรือนประมงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพและลดความเปราะบางที่ต้องเผชิญ เนื่องจากปัจจุบันนี้อาชีพประมงได้รับผลกระทบจากการขาดแคลนทรัพยากร ผู้หญิงจึงออกมาแสดงบทบาทที่นอกเหนือจากการเลี้ยงลูกและงานบ้านทั่วไปด้วยการพยายามทำกิจกรรมเสริมรายได้ให้แก่ครัวเรือนอีกทางหนึ่งด้วยเหตุผลเรื่องของปากท้องเป็นหลัก เมื่อทางเลือกต่างๆ มีข้อจำกัดอีกในระยะเวลาหลัง บางส่วนได้เข้าไปเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่ขยายตัวในพื้นที่รอบๆ ชุมชน

5.4 การจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนชายทะเล

เมื่อพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรถูกทำลายทั้งด้วยการใช้ประโยชน์โดยไม่คำนึงถึงข้อจำกัดและด้วยภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดน้ำท่วมใหญ่ ปี พ.ศ. 2543 ชุมชนจึงเกิดแนวคิดการรวมกลุ่มเพื่อลดความเปราะบางในการดำรงชีพบนฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ในลักษณะที่เน้นการพึ่งตนเองในระดับชุมชน การขับเคลื่อนที่สำคัญ คือ การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ มีสยิดหัวสะพานขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อช่วยเหลือคนยากจนที่ประสบกับภัยจากธรรมชาติ และขาดแคลนปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ โดยเฉพาะเครื่องมือและเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ ในช่วงปีเดียวกันได้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อบ้านมั่นคงอีกแห่งที่มีสยิดบ้านเหนือด้วยเป้าหมายเพื่อจัดหาและสร้างบ้านที่เหมาะสมแก่ผู้ที่มีปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย รวมทั้งจัดสวัสดิการให้แก่สมาชิกในอนาคต นอกจากนี้กรมประมงและสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 16 ได้มีโครงการสนับสนุนการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำลงในทะเลสาบสงขลาในเวลาต่อมา ด้วยการปล่อยสัตว์น้ำจำพวกกุ้งและปลาจำนวนมากอย่างต่อเนื่องเป็นระยะๆ รวมทั้งส่งเสริมให้ชาวประมงมีการรวมตัวกันในการทำฟาร์มทะเล เพื่อการจัดการทรัพยากรร่วมกันระหว่างชาวประมงในท้องถิ่นกับรัฐและภาคี

อื่นๆ ให้ได้ผลและมีความยั่งยืนมากขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2549 องค์กรพัฒนาเอกชนองค์กรหนึ่งคือ มูลนิธิชุมชนไทได้เข้าประจำในพื้นที่และมีนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ที่สนใจด้านการจัดการทรัพยากรประมงเริ่มให้ความสำคัญกับพื้นที่นี้ เนื่องจากได้รับผลกระทบจากภาวะน้ำท่วมและสามารถผ่านวิกฤติมาจนชุมชนพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนได้รับการสนับสนุนเงินทุนผ่าน โครงการต่างๆ ที่จัดทำขึ้นภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “โครงการหมู่บ้านหน้ามองเพื่อคลองอู่ตะเภาสวยใส” ซึ่งส่งผลให้เกิดแนวคิดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมริมคลองอู่ตะเภา ที่มุ่งส่งเสริมให้เยาวชนเกิดความรักและความหวงแหนทรัพยากรของชุมชน และเป็นช่องทางในการสร้างรายได้อีกทางหนึ่ง ความพยายามดังกล่าวนี้ทำให้มีการจัดเรื่อนำนักท่องเที่ยวเยี่ยมชมจุดสำคัญต่างๆ ของชุมชนและบริเวณใกล้เคียง ด้วยแนวคิดและความพยายามในการพัฒนาที่ครอบคลุมมิติต่างๆ ของการดำเนินชีวิต ผนวกกับการให้ความสำคัญกับลักษณะที่ตั้งของชุมชนอยู่ริมคลองอู่ตะเภา รวมทั้งให้ผู้คนได้สัมผัสและเข้าใจวิถีชีวิตของผู้คนซึ่งยังคงผูกพันอยู่กับสายน้ำเป็นด้านหลัก ทำให้ผลของการนำแนวคิดดังกล่าวข้างต้นมาใช้ ได้นำไปสู่การจัดทำแผนแม่บทของชุมชนชายทะเลขึ้นในปี พ.ศ. 2552 ซึ่งมีจุดเน้นสำคัญอยู่ที่การส่งเสริมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย ทั้งนี้เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลาและคลองอู่ตะเภา ที่เป็นแหล่งการประกอบอาชีพประมงของคนในชุมชน ในขณะเดียวกันทำให้สมาชิกชุมชนได้ร่วมคิดและกำหนดทิศทางในการพัฒนาชุมชนอีกหลายด้านที่เชื่อมโยงกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการแปรรูปผลผลิต โดยมีการสร้างสถานที่อาคารสำหรับแปรรูปสัตว์น้ำพร้อมวัสดุอุปกรณ์และบรรจุภัณฑ์ที่สามารถพัฒนาคุณภาพให้ได้มาตรฐานที่องค์การอาหารและยารับรอง โดยคาดหวังที่จะผลิตเพื่อจัดจำหน่ายให้แก่สมาชิก กลุ่ม องค์กร ร้านค้า และร้านอาหารภายในชุมชนและตลาดภายนอกชุมชนที่อยู่บริเวณใกล้เคียง อันจะช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือนและสมาชิกของครัวเรือน อีกทั้งเพื่อเป็นศูนย์การเรียนรู้และดูงานสำหรับผู้สนใจ นอกจากนี้ยังมีการณรงค์การปลูกป่าชายเลนหรือที่เรียกว่าจัดทำ “ครัวเรือนปลูกต้นไม้” เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนร่วมกันเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้เกิดความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติมากขึ้น อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์และขยายพันธุ์สัตว์น้ำ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมให้สามารถใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

5.5 การปรับตัวของครัวเรือนประมงภายใต้ฐานทรัพยากรของการดำรงชีพ

ชุมชนชายทะเลซึ่งในอดีตอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรที่จัดเป็นทุนด้านต่างๆ ที่เอื้อให้ครัวเรือนได้ใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพ ภายใต้เงื่อนไขของระบบนิเวศและสภาพทางกายภาพอื่นๆ ของพื้นที่ ทรัพยากรและเงื่อนไขเหล่านี้มีส่วนในการกำหนดยุทธวิธีในการดำรง

ชีพของครัวเรือนชาวประมงร่วมกับการปรับตัวให้เหมาะสม โดยมีทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นฐานสำคัญของการดำรงชีพที่ต้องปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากการพัฒนาในระยะหลัง ซึ่งมีรัฐและตลาดเป็นตัวกระตุ้น โดยเฉพาะในช่วงประมาณ 30 ปีที่ผ่านมาที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ในขณะที่เดียวกันก็ต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้และส่งผลกระทบต่อ การปรับตัววิถีในการดำรงชีพของครัวเรือนชาวประมงอย่างสำคัญ แม้จะมีการหาทางเลือกอื่น ๆ ในการดำรงชีพอยู่พอสมควร ยุทธวิธีที่ใช้ส่วนใหญ่ยังเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่เป็นสำคัญ ในขณะที่ทรัพยากรด้านอื่นๆ จะมีการใช้และปรับตัวที่เชื่อมโยงหรือปฏิสัมพันธ์กับสภาพการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติอย่างเห็นได้ชัด

บทบาทของทรัพยากรมนุษย์ สามารถพิจารณาจากการที่แรงงานในภาคประมงที่มีบทบาทสำคัญอย่างต่อเนื่องในการดำรงชีพของครัวเรือนชุมชนชายทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานที่เป็นสมาชิกครัวเรือนซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต แม้เทคโนโลยีจะมามีบทบาทมากยิ่งขึ้นในระยะหลัง ซึ่งเห็นได้จากการนำเครื่องมือประมงที่ทันสมัยยิ่งขึ้น และเรือที่ติดเครื่องยนต์มาใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการจับสัตว์น้ำ อีกทั้งยังมีความพยายามนำยุทธวิธีการดำรงชีพอื่นๆ มาปฏิบัติในชุมชน จำนวนแรงงานที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมเหล่านี้มีสัดส่วนน้อย เมื่อเทียบกับแรงงานที่มีอยู่ทั้งหมด อีกทั้งบางกิจกรรม อย่างเช่นการเลี้ยงกุ้งและเลี้ยงปลา ยังจัดอยู่ในประเภทกิจกรรมการประมงเช่นกัน และที่สำคัญคือ กิจกรรมดังกล่าวนี้ยังมีคำถามว่าเหมาะกับคนที่มีฐานะค่อนข้างยากจนหรือไม่ รวมทั้งมี โอกาสที่จะยั่งยืนเพียงใด ในขณะที่การประมงสามารถรองรับแรงงานได้มากและมักจะเป็นที่พึงสุดท้ายของคนที่ย่อยโอกาสและมีทางเลือกน้อย อย่างไรก็ตามที่ผ่านมาแรงงานภาคประมงไม่ได้มี โอกาสเรียนรู้ให้เข้าใจธรรมชาติของทรัพยากรประมง และทักษะในการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม ในขณะที่ระบบการศึกษาสมัยใหม่กลับพยายามดึงแรงงานออกจากภาคประมงและเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมและตลาดมากขึ้นเป็นลำดับ จนมองข้ามอาชีพประมงที่มีรายได้ต่ำลงและไม่แน่นอน

ด้านทรัพยากรทางกายภาพ โครงสร้างพื้นฐานนับเป็นสิ่งจำเป็นและมีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายประการที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของครัวเรือน การมีถนนหนทางที่สะดวกส่งผลอย่างมากต่อการปรับตัววิถีการดำรงชีพ ทั้งการกระตุ้นให้มีการยกระดับวิธีการดั้งเดิมให้ทันสมัยมากขึ้นและการขยายโอกาสในการติดต่อกับตลาด อันมีส่วนให้ผลผลิตจากชุมชนสามารถไปถึงตลาดได้ง่ายขึ้นและมีตลาดกว้างขึ้น อย่างไรก็ตามหากไม่มีความพยายามเรียนรู้และจัดการการผลิตให้เหมาะสม โดยเฉพาะในส่วนของการประมง ความสะดวกของปัจจัยโครงสร้างพื้นฐานได้กลายเป็นตัวเร่งให้มีการเก็บเกี่ยวทรัพยากรประมงเพิ่มขึ้น โดยไม่คำนึงถึงศักยภาพหรือความสามารถในการรองรับของทรัพยากรประมง และนำมาซึ่งความเสื่อมโทรม

ของทรัพยากรประมงในที่สุด ในขณะที่เดียวกันถ้าได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐอย่างเหมาะสม และเพียงพอ เช่น ในกรณีของการส่งเสริมร่วมกลุ่มกันเพื่อจัดตั้งและจัดการเขตเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ ในรูปแบบของฟาร์มทะเล ก็จะเป็นการสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานรูปแบบหนึ่งที่เอื้อต่อการลด ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพท่ามกลางทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดได้ในระดับหนึ่ง

ด้านทรัพยากรธรรมชาติ โดยปกติแล้วการดำรงชีพในชนบทขึ้นอยู่กับ การไหลเวียนของทรัพยากรและบริการต่างๆ ที่ได้รับจากทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิดและระบบ นิเวศน์โดยรวม กรณีของชุมชนชายทะเล ทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวประมงใช้เป็นหลักคือ ทรัพยากรประมงที่ความสมบูรณ์ของมันเชื่อมโยงกับระบบนิเวศน์ของแหล่งน้ำเป็นสำคัญ และมี ลักษณะเป็นทรัพย์สินร่วม (Common Properties) ที่ไม่ได้เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลของบุคคลหรือ ครัวเรือนใดครัวเรือนหนึ่ง การใช้ทรัพยากรเหล่านี้มักจะมีปัญหาที่ผู้ใช้ต่างพยายามดักดวงใช้ ประโยชน์โดยลืมนองถึงศักยภาพและผลเสียในระยะยาว ยังมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย และการเข้าถึงตลาดสะดวกมากเท่าไร ยังเป็นตัวเร่งให้มีการเก็บเกี่ยวทรัพยากรเหล่านี้มากขึ้นเป็น เงาตามตัว ในขณะที่เดียวกันความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมงยังถูกเร่งด้วยความเปลี่ยนแปลง ของระบบนิเวศแหล่งน้ำที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาโดยรวมที่ขาดการวางแผนที่ดีเช่นกัน อย่างไรก็ตามความสำคัญของทุนทางธรรมชาติที่เป็นแหล่งที่มาของการดำรงชีพ เป็นสิ่งที่เห็นชัด ในชุมชนนี้และคงมีแนวโน้มที่จะสำคัญอยู่อย่างต่อเนื่อง トラบไคที่ทางเลือกของการดำรงชีพ นอกเหนือจากการประมงยังมีจำกัดอยู่ โดยเฉพาะในกลุ่มที่คุ้นเคยกับการทำประมงและมีฐาน ก่อนข้างยากจน

ด้านทรัพยากรการเงิน เนื่องจากเงินทุนเป็นเครื่องมือที่สำคัญมากประการหนึ่ง ที่ครัวเรือนจำเป็นต้องใช้เพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์ของการดำรงชีพ ทั้งในการใช้จ่ายในการจัดหา ปัจจัยยังชีพที่จำเป็น การใช้จ่ายเพื่อการลงทุนทำกิจกรรมต่างๆ การจัดซื้อเครื่องมือและปัจจัยที่จะใช้ ในการทำมาหากิน ทั้งในยามปกติและในยามที่ลำบากจากภัยพิบัติหรือเหตุการณ์อื่นๆ ที่นำมาซึ่ง ความแปรปรวนในการดำเนินชีวิต เงินทุนเหล่านี้อาจจะได้มาจากเงินออมหรือหากไม่มีจำเป็นกู้ยืม จากแหล่งที่สามารถเข้าถึงได้ ด้วยข้อจำกัดในการเข้าถึงเงินทุนในระบบของชาวชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่มีฐานะก่อนข้างยากจนอย่างเช่นชาวประมงส่วนใหญ่ในชุมชนนี้ ผนวกกับข้อกำหนด ของศาสนาอิสลามที่ห้ามเกี่ยวข้องกับดอกเบี้ย ย่อมส่งผลกระทบไม่ทางตรงก็ทางอ้อมต่อการจัดการ ด้านเงินทุนของครัวเรือนในชุมชนนี้ในยามที่ขาดสนเงินทุนอย่างมาก บางครัวเรือนจำเป็นต้องขาย ทรัพย์สินบางส่วน โดยเฉพาะที่ดินที่พอมืออยู่เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แต่อาจจะส่งผลกระทบต่อ ความมั่นคงในการดำรงชีพในระยะยาว การมีกองทุนในลักษณะของกลุ่มออมทรัพย์ในระดับชุมชน ที่พยายามส่งเสริมการออม และจัดให้มีการบริการให้กู้เงินพร้อมจัดสรรสวัสดิการตามความ

เหมาะสม โดยพยายามจัดระบบการให้บริการที่สะดวกและสอดคล้องกับปัญหาของคนในชุมชน อีกทั้งไม่ขัดกับหลักการของศาสนาอิสลาม จึงเป็นทางออกที่สำคัญที่ช่วยลดความเปราะบางได้ในระดับหนึ่ง อีกทั้งยังทำให้สมาชิกชุมชนสามารถปรับตัวในการทำมาหากินอย่างค่อยเป็นค่อยไป ภายในชุมชน มิฉะนั้นคนเหล่านี้อาจจะถูกผลักออกไปจากชุมชนในภาวะที่ขาดความพร้อม

สำหรับทรัพยากรสังคม ถือเป็นตัวเชื่อมในการเข้าถึงทรัพยากรประเภทอื่นๆ ภายใต้กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน การเข้าถึงทรัพยากรบางประเภท บางครั้งต้องอาศัยต้นทุนทางสังคมสูงเช่น แรงงานที่ใช้ในการทำมาหากินมักจะเป็นคนในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ การพึ่งพากันในยามคับขันด้วยการวานหรือการขอแรงช่วยบรรเทาปัญหาการขาดแคลนแรงงานได้ในยามที่ขาดคนเรื่องเงินก็สามารถหยิบยืมจากพี่น้องได้บ้าง หรือบางครั้งก็กู้จากเจ้าเก่าหรือคนในชุมชนที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์เฉพาะในด้านธุรกิจเท่านั้น แต่เงื่อนไขเหล่านี้มักจะถูกจำกัดอยู่กับครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวนี้มีแนวโน้มที่จะลดลง เมื่อสังคมได้พัฒนาไปสู่ความทันสมัยและพึ่งพิงระบบตลาดมากขึ้น การพึ่งพากันจึงเปลี่ยนไปสู่รูปแบบที่เป็นทางการมากขึ้น และมีเงินตราเข้ามาเกี่ยวข้องในลักษณะของค่าตอบแทนหรือสินน้ำใจเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ดังนั้นการสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมนรูปแบบใหม่ ในลักษณะของการรวมกลุ่มทำกิจกรรมต่างๆ อย่างเป็นทางการที่มีส่วนช่วยให้บรรเทาปัญหาจึงเกิดขึ้นมา ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในชุมชนนี้คือ การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งช่วยส่งเสริมการให้การพึ่งตนเองในระดับชุมชน โดยมีเงินเป็นตัวกลาง

เป็นที่น่าสังเกตว่า การเข้าถึงทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพที่แตกต่างกันของครัวเรือนชาวประมงมีผลให้สามารถปรับตัวในการดำรงชีพในภาวะต่างๆ ได้ต่างกัน โดยแต่ละครัวเรือนพยายามใช้ทรัพยากรที่ตนเองครอบครองหรือเข้าถึงในลักษณะที่ซับซ้อน (Complex) และเป็นพลวัต (Dynamic) อันสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถานภาพทางทรัพยากร (Resource Profile) ของแต่ละครัวเรือนเพื่อมุ่งที่จะสนองตอบต่อความต้องการและความปรารถนาของครัวเรือนและสมาชิกในครัวเรือนเป็นลำดับแรก โดยมีการพัฒนาสู่ความทันสมัยและตลาดเป็นปัจจัยแวดล้อมที่สำคัญ ในขณะเดียวกันการเข้าถึงทรัพยากรเหล่านี้ยังเกี่ยวข้องกับความสามารถหรือศักยภาพ (Capacity) ของแต่ละครัวเรือนในการแปรเปลี่ยนและเชื่อมโยงประโยชน์ของทรัพยากรประเภทหนึ่งกับอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งส่งผลต่อความสามารถในการปรับตัวในการดำรงชีพที่ต่างกันระหว่างครัวเรือนด้วย สำหรับครัวเรือนที่มีศักยภาพจำกัดซึ่งเป็นครัวเรือนส่วนใหญ่ของชุมชน เมื่อไม่มีทางเลือกใหม่ๆ ที่ดีจึงมักต้องกลับมาพึ่งพาทรัพยากรประมงที่มีอยู่ และเป็นทรัพย์สินร่วมที่เปิดกว้างสำหรับคนในชุมชนใช้เป็นฐานหลักในการทำมาหากินควบคู่กับการทำกิจกรรมอื่นๆ ที่ไม่จำเป็นต้องใช้ทุนทางการเงินมากนัก เพื่อเป็นแหล่งรายได้เสริม ในขณะที่

รัฐก็มีบทบาทสำคัญในการร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนรวมทั้งองค์กรชุมชน โดยเฉพาะมัสยิด ในการขับเคลื่อนทำกิจกรรมที่เสริมกัน เพื่อลดความเปราะบางลงซึ่งส่งผลให้ครัวเรือนมีความ เป็นอยู่ที่ไม่ลำบากมากนัก

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. จากการศึกษาประเด็นเกี่ยวกับการดำรงชีพพบว่า การพยายามที่จะแสวงหา ปัจจัยเชิงชีพอย่างเข้มข้นของชาวประมงที่ถูกผลักดันจากกระแสการพัฒนาที่มุ่งให้ความสำคัญในเรื่อง ของเศรษฐกิจเป็นหลัก ส่งผลต่อค่านิยมและความปรารถนาของชุมชนเพิ่มขึ้น ในขณะเดียวกันยัง ส่งผลต่อการเร่งใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่คำนึงถึงความเปราะบางของตัวทรัพยากร ดังนั้นใน อนาคตจึงควรมุ่งส่งเสริมการพัฒนาที่ให้ความสำคัญทั้งการยกระดับการทำมาหากินและการจัดการ ทรัพยากรที่สำคัญต่อการทำมาหากิน เช่น ทรัพยากรประมงในชุมชนนี้ ทั้งนี้ควรคำนึงถึงธรรมชาติ และความเปราะบางของทรัพยากร โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร อันจะช่วยส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการปรับตัวในการใช้ทรัพยากร เพื่อการดำรงชีพควบคู่กับ การจัดการอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

2. เนื่องจากในปัจจุบันระบบนิเวศได้เปลี่ยนแปลงและถูกทำลายอย่างรวดเร็วและ ส่งผลให้ทรัพยากรประมงลดลงอย่างมาก ในขณะเดียวกันชาวประมงเองได้เพิ่มปริมาณเครื่องมือ และอัตราการลงแรงในการจับสัตว์น้ำแต่ผลผลิตกลับมิได้สูงตามไปด้วย จึงทำให้ชาวประมงต้อง ปรับยุทธวิธีใหม่ๆ ในการดำรงชีพเพื่อตอบสนองความต้องการและความปรารถนาที่เปลี่ยน ไป การปรับยุทธวิธีเหล่านี้บางส่วนผิดกฎหมายและทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับชาวประมงตามมา รวมทั้งความ ร่อยหรอของทรัพยากรประมงอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นควรมีมาตรการในการจัดการและควบคุมดูแล ทรัพยากร วิธีการทำประมง ชนิดของเครื่องมือ ขนาดของสัตว์น้ำที่จับ รวมทั้งการแบ่งพื้นที่ประมง และพื้นที่อนุรักษ์ให้สมดุล ตลอดจนการแนะนำและกำหนดวิธีการทำประมงให้เหมาะสมกับ ฤดูกาล โดยหน่วยงานภาครัฐควรร่วมหารือกับองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชุมชน เช่น เทศบาลและมัสยิด เพื่อทำความเข้าใจและขับเคลื่อนสู่การจัดการร่วมกัน (Co-management) ต่อไป

3. การที่ชาวประมงมีทัศนคติว่าทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเป็นสมบัติ สาธารณะไม่มีใครเป็นเจ้าของ หากบุคคลใดสามารถเข้ามาเก็บเกี่ยวและใช้ประโยชน์ได้ก่อนผู้อื่น ก็ได้ประโยชน์มากและก่อนคนอื่น ทัศนคติเช่นนี้ส่งผลให้จิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรมีน้อย จึงควรมีการรณรงค์เพื่อให้เกิดความเข้าใจและมีทัศนคติที่ถูกต้องถึงประโยชน์และข้อจำกัดของ ทรัพยากรประเภทนี้ รวมทั้งผลกระทบที่จะตามมาจากการใช้และจัดการอย่างไม่เหมาะสม รวมทั้งการร่วมกันเป็นเจ้าของแทนการไม่มีใครเป็นเจ้าของทรัพยากรประเภทนี้ โดยเจ้าหน้าที่รัฐ

และองค์กรพัฒนาเอกชนควรเล่นบทบาทในการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ถึงการใช้จ่ายประโยชน์จากทรัพยากรอย่างเหมาะสมเพื่อความยั่งยืนในการดำรงชีพ โดยอาศัยบทเรียนจากอดีตเป็นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาระบบการบริหารกิจการชุมชนที่อิงหลักศาสนาอิสลาม และผลกระทบต่อ การดำรงชีพในชุมชนชายทะเล เนื่องจากในปัจจุบันนี้ผู้นำชุมชนมีนโยบายการบริหารจัดการชุมชนแบบอิสลาม โดยได้มีการดำเนินการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์แบบอิสลาม และพยายามใช้กองทุนนี้เป็นเครื่องมือสำคัญเพื่อบรรเทาปัญหาในชุมชน ทั้งปัญหาการดำรงชีพ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตในมิติอื่นๆ ให้สามารถรองรับกับการปรับเปลี่ยนหรือรับกับการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ได้ดียิ่งขึ้น
2. ควรศึกษาแนวทางในการส่งเสริมอาชีพที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของมุสลิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งของเยาวชนในชุมชนชายทะเล เพื่อให้สามารถลดแรงกดดันจากภาวะการขาดแคลนทรัพยากรในอนาคตอีกทางหนึ่ง

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

กรมประมง. 2546. สรุปผลดำเนินงานของกรมประมงในปีงบประมาณ 2546. สงขลา : สำนักงานประมงจังหวัดสงขลา.

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. 2528. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกับปัญหาสิทธิมนุษยชน ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษาและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

เกษม จันทร์แก้ว. 2527. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

คณะกรรมการอนุกรรมการเพื่อแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา. 2539. แผนแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้. 2549. เขตอนุรักษ์...กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน. สงขลา : ชานเมืองการพิมพ์.

ชลิตา บัณฑุวงศ์. 2544. หัวโทง” พัฒนาการลักษณะและการปรับตัวของชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน. กรุงเทพฯ : อักษรไทย.

ทวีศักดิ์ สุขรัตน์. 2544. รายงานวิจัยเรื่องสิทธิเกษตรกร. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนการวิจัย.

บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ. 2534. เทคนิคการสร้างเครื่องมือรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัย. กรุงเทพฯ : สามเจริญการพิมพ์.

บรรณานุกรม (ต่อ)

พรไทย ศิริสาธิตกิจ. 2552. ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรทำจากในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง: กรณีศึกษาชุมชนชนวนาบก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ : สำนักงานส่งเสริมการวิจัย (สกว.).

พวงรัตน์ ทวีรัตน์. 2531. วิธีวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ : เจริญผล.

วรินทรา ไกยรวงศ์. 2541. ทะเลชุมชน: คู่มือกฎหมายสำหรับชาวประมงพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : โครงการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน.

วัฒนา สุกัณศีล. 2544. การศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนประมงรอบอ่าวปัตตานีการเปลี่ยนแปลงปัญหาและการปรับตัว. ปัตตานี : ศูนย์วิจัยมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี.

ศิริจิต หุ่นหว้า อาแว มะแส ยุคล เหมบัณฑิต และสุชัยญา ทองรักษ์. 2544. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชาวประมง (บริเวณ) ทะเลน้อย อำเภอกวนขุ่น จังหวัดพัทลุง. สงขลา : ภาควิชาพัฒนาการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

ศุภิมา นฤมล วงศ์สุภาพ. 2547. เมืองหาดใหญ่ คนจีนกับการสร้างเมืองการค้าในภาคใต้. สงขลา : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สุชัยญา ทองรักษ์. 2541. เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. สงขลา: ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- สุรียา สมุทคุปต์ และคณะ. 2536. จากยอดห้วยถึงบุญบึง: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการ
ทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชนลุ่มน้ำชี. นครราชสีมา : โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทาง
มานุษยวิทยาของอีสาน สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุภางค์ จันทวานิช. 2534. วิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. 2536. วิธีการเก็บข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา.
อุทัย คุลเกษม บรรณาธิการ. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุภาพ วาดเขียน. 2525. เครื่องมือวิจัยทางสังคมศาสตร์ ลักษณะที่ดี ชนิด และวิธีการหาคุณภาพ.
กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- สุรวุฒิ ปัดไธสง ชาตรี ทองสารี. 2546. โครงการวิจัยและการประเมินกองทุนหมู่บ้าน. กรุงเทพฯ :
พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุรวุฒิ ปัดไธสง วัลยา ภูมิภักดีพรหม. 2546. โครงการวิจัยและการประเมินกองทุนหมู่บ้าน.
กรุงเทพฯ : พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. 2537. รายงานการศึกษาความต้องการการใช้น้ำ
ในกลุ่มทะเลสาบสงขลาปี 2537-2538. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2548. รายงานฉบับสมบูรณ์
โครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เล่มที่ 4 ทรัพยากรป่า ประมง
การใช้ที่ดิน พลังงาน. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา.

บรรณานุกรม (ต่อ)

สำนักงานนโยบายและแผนมหาดไทย. 2536. คู่มือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับตำบลและหมู่บ้าน. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์พลชัย.

สำราญ สระอุโธ. 2544. กระบวนการปรับปรุงการผลิตเพื่อการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของเกษตรกรที่ทำนาเป็นอาชีพหลัก บ้านพรวน ตำบลท่าหิน อำเภอสะทิงพระ จังหวัดสงขลา. สงขลา : สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 8 กรมวิชาการเกษตร.

สมยศ ทุ่งหว่า. 2541. การวิเคราะห์ระบบสังคมเกษตร. สงขลา : ภาควิชาพัฒนาการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ. 2545. การวางแผนเพื่อการจัดการทรัพยากรในพรุควนเคร็ง : การวิเคราะห์ความต้องการฝึกอบรมเพื่อการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน. หาดใหญ่ : Wetland International-Thailand Program.

อานันท์ กาญจนพันธ์. 2543. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อานันท์ กาญจนพันธ์. 2546. ฐานทรัพยากร ทุนชีวิตของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บทความจากวารสาร

ชอบ เข้มกลัด. 2535. แนวทางการรวมพลังประชาชน. ว.สงเคราะห์ศาสตร์. 5, 2 (มกราคม) 55-59.

ระวีวรรณ ช่อมพฤกษ์. 2540. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของบ้านทิวสน ระหว่างปี 1950-1990. ว.รัฐธ. 10, 31 (มกราคม-สิงหาคม) : 32-33.

บรรณานุกรม (ต่อ)

เริงชัย ตันสกุล. 2530. นิเวศวิทยาของทะเลสาบสงขลา. ว.วิทยาศาสตร์. 41. (ธันวาคม) : 690-701.

วัฒนา สุทัศน์ศีล. 2541. ชุมชนมุสลิมกับการเปลี่ยนแปลง. ว.มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สงขลานครินทร์. 4, 1 (มกราคม-เมษายน) : 12-32.

ศิริ ภาสูก. 2526. องค์กรประชาชน: อันเป็นพื้นฐานแห่งประชาธิปไตย. ว.สังคมพัฒนา. 11 (กุมภาพันธ์): 5-6.

บทความจากหนังสือรวมเรื่อง

กอบกุล ราชะนาคร. 2543. กฎหมายกับการจัดการทรัพยากรน้ำและชายฝั่งทะเล. ใน พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย. 55-69. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็กจังหวัดสงขลา. 2543. องค์กรชุมชนกับการบริหารจัดการทรัพยากรทะเลสาบสงขลา: กรณีสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา. ใน เอกสารนำเสนอในเวทีวิชาการ ชาวประมงพื้นบ้านกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง: สถานการณ์ปัญหาและยุทธศาสตร์. 18 – 20 พฤศจิกายน 2543 ณ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่. 50-65. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

จักรกฤษณ์ ควรพจน์. 2545. มุมมองทางนิติศาสตร์. ใน ทิศทางที่ยั่งยืนของสังคมไทยกับป่าชุมชน: มุมมองสหวิทยาการ. 75-90. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์เด็อนตุลา.

ณัฐกาญจน์ สาสิงห์. 2548. ภาวะหนึ่กับการอยู่ดีมีสุขของประชากรในจังหวัดกาญจนบุรี. ใน การประชุมทางวิชาการระดับบัณฑิตศึกษา การนำเสนอผลงานวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศ. 63-64. กรุงเทพฯ ฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- ประภาส ปิ่นตบแต่ง และอนุสรณ์ อุณโณ. 2545. ขบวนการเครือข่ายของประมงพื้นบ้านภาคใต้: กรณีศึกษาสมาคมฯประมงพื้นบ้านอันดามัน. ใน **วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย**. 292-354. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปิยะ กิจถาวร. 2544. บทบาทของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง และการบังคับใช้กฎหมายในพื้นที่รอบอ่าวปัตตานี. ใน **การประชุมวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยาครั้งที่ 1**. 257-278. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ เริงชัย ต้นสกุล และอังสนีย์ ชุนหปราน. 2542. ทะเลสาบสงขลา. ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ (ฉบับปรับปรุง) เล่มที่ 7**. 59-87. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา.
- มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคใต้. 2540. การจัดการทรัพยากรชายฝั่ง. ใน **รายงานการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น ในจังหวัดตรัง และสุราษฎร์ธานี**. สงขลา : คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ยศ สันตสมบัติ. 2543. รัฐ ชุมชน และนโยบายการจัดการทรัพยากร: บทสำรวจองค์ความรู้. ใน **พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย**. 91-140. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เริงชัย ต้นสกุล และคณะ. 2527. การศึกษาพันธุ์สัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา. ใน **รายงานการวิจัยพันธุ์สัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา**. หมายเลข 2527-1. คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- วิทย์ ธารชลาณุกิจ. 2527. สิ่งแวดล้อมทางประมงและการจัดการ. ใน **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. 1-32. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการบัณฑิตศึกษามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สาลินี เทพสุวรรณ. 2548. ดัชนีวัดความสุขมวลรวมของไทย. ใน **การประชุมทางวิชาการระดับบัณฑิตศึกษา การนำเสนอผลงานวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศ**. 61-62. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุธาวลัย เสถียรไทย. 2542. ชีววิทยาและเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยเรื่องสิทธิ (Property rights) : ความสัมพันธ์เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกัน. ใน **จากวิกฤติสู่ประชาสังคมหนังสือที่ระลึกครบรอบ 60 ปีอาจารย์อัมมาร สยามวาลา**. 85-89. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสน่ห์ จามริก. 2544. กระบวนการความเป็นท้องถิ่นในยุคโลกาภิวัตน์. ใน **วิกฤตโลก วิกฤตไทย อะไรคือทางรอด**. 2-45. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้งเอนด์พับลิชชิ่ง.
- อาแว มะแส ปัญญา สมบูรณ์สุข มาลี สบายยิ่ง আহামะ คีอราแม. 2550. กระบวนการทันสมัย การปรับตัวในการดำรงชีพในชนบท. ใน **2007 Southern Thailand English Language Teaching/Cultural Change Conference**. 29-30 มกราคม. 76-77. โรงแรม เจบี อำเภอบางใหญ่ จังหวัดสงขลา. สงขลา : คณะศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- สัณฐิตา กาญจนพันธุ์. 2543. สถานภาพ ความรู้เกี่ยวกับชุมชนและแบบแผนการจัดการทรัพยากร. ใน **พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

วิทยานิพนธ์ภาษาไทย

ประดิษฐ์ จิระเดชประไพ. 2540. “การดำรงอยู่และการปรับเปลี่ยนระบบการแพทย์พื้นบ้าน
กรณีศึกษาการใช้สมุนไพรในจังหวัดพิษณุโลก.” วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาคุษฎี
บัณฑิต, สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

พรพันธุ์ เขมกฤษ. 2549. “นโยบายรัฐและความขัดแย้งของชาวประมงพื้นบ้านของชายฝั่งทะเล
ตะวันออกภาคใต้.” วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาปรัชญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโทศึกษา,
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

รุ่งรัตน์ ชมายุ. 2539. “อำนาจการต่อรองในระบบเกษตรแบบมีพันธะสัญญาของกลุ่มชาวนา
ในจังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม,
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

รัมภา ศิริวงศ์. 2544. “การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมล้านนา.” วิทยานิพนธ์หลักสูตรศึกษาศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาจากระบบ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วชิรศักดิ์ มัชฌิมากิโร. 2549. “การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในบริบท
ของกระแสโลกาภิวัตน์: กรณีศึกษาผู้ผลิตสุราพื้นบ้านในจังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์
หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภูมิศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วิระ โพธิ์เรีย. 2549. “การต่อรองในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่รอยต่อระหว่าง
อุทยานแห่งชาติเขาชะเมา – เขาวงและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน.” วิทยานิพนธ์
หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภูมิศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุณีย์ บุญกำเนิด. 2541. “การจัดการทรัพยากรประมงของชุมชนประมงขนาดเล็ก: กรณีศึกษา
ชุมชนแหลมโพธิ์ อำเภอกาญจนบุรี จังหวัดสงขลา.” วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

บรรณานุกรม (ต่อ)

สุธาดา แจงประจักษ์. 2549. “การจัดการทรัพยากรร่วมตามระบบสิทธิทรัพย์สินร่วม: กรณีศึกษาชุมชนบ้านห้วยหินดำ หมู่ 6 ตำบลวังยาว อำเภอคำชะอี จังหวัดสุพรรณบุรี.” วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุพิดา เร่งจิต. 2534. “อุดมการณ์ชาวนาในการต่อรอง กรณีศึกษาสหกรณ์ปลูกหอมใหญ่ อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์พัฒนารัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะพัฒนาสังคม, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ศรีสุพร ช่วงสกุล. 2547. “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสงขลา พ.ศ. 2385-2427.” วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อัจฉนา เจศรีชัย. 2550. “การดำรงอยู่ของประชาคมสุขภาพ: กรณีศึกษา ชมรมคนรักโยททะเล และชมรมอนุรักษ์แม่น้ำยม อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุข, มหาวิทยาลัยนเรศวร.

อรทัย พรหมเทพ. 2551. “การเรียนรู้ของผู้แสดงหนังตะลุงเพื่อการดำรงอยู่ของหนังตะลุงในสังคมทันสมัย.” วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

กรมประมง กองแผนงานและนโยบายประมง. 2541. **สรุปนโยบายประมงแห่งชาติ**. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : <http://rahu.fisheries.go.th/DOF_THAI/Planning/policy.htm>. (11 มกราคม 2552).

แนวทางการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable livelihoods approach). (ออนไลน์). 2550. เข้าถึงได้จาก <http://www.undp.org>. (12 กรกฎาคม 2551).

บรรณานุกรม (ต่อ)

แผนที่ทะเลสาบสงขลา. (ออนไลน์). 2552. เข้าถึงได้จาก: <http://www.Google.com>.
(วันที่ 11 ตุลาคม 2552).

Department for International Development (DFID). Online. 2007. Available: <http://www.fao.org>. (July 10, 2008).

เอกสารภาษาอังกฤษ

Chamber, Robert. 1993. **Challenging the professions frontiers for rural development**.
London: Intermediate technology publications.

Chaudhry, Shivani. 2002. Indigenous Community - Based Property Rights in India: Public or Private?. in **Legal Pluralism and Unofficial Law in Social, Economic and Political Development**. P. 36-37. Katmandu, Nepal: The International Centre for the Study of Nature, Environment and Culture.

De Certeau, Michel. 1988. **The Practice of Everyday Life**. Trans. Steven Randall. Berkeley: University of California Press.

Foucault, Michel. 1978. **History of Sexuality Vol. 1 : An Introduction**. New York : Vintage Books.

Ostrom, Elinor. 1990. **Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective action**. Cambridge University Press.

Rigg, J. 1997. **Southeast Asia: the human landscape of modernization and development**. London: Routledge.

บรรณานุกรม (ต่อ)

Scott, James. C. 1985. **Weapons of the Weak**. New Haven: Yale University Press

วิทยานิพนธ์ภาษาอังกฤษ

Dorairajoo, Saroja devi. 2002. **No Fish in the SEA: Thai Malay Tactics of Negotiation in a Time of Scarcity**. Harvard University.

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์ (นามสมมติ)

อาฉ๊ะ ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของอาฉ๊ะ หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 23 ตุลาคม 2552

หมัด ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของหมัด หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 12 ตุลาคม 2552

ยะ ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของยะ หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 11 สิงหาคม 2552

ยา ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของยา หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 10 ตุลาคม 2552

ฉ๊ะ ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของพีฉ๊ะ หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 23 ตุลาคม 2552

พียา ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของพียา หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 25 ธันวาคม 2552

บรรณานุกรม (ต่อ)

เฝ้าแก้ว ผู้ให้สัมภาษณ์, เศษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของเฝ้าแก้ว หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 25 มกราคม 2553

วายุช ผู้ให้สัมภาษณ์, เศษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของวายุช หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 20 พฤศจิกายน 2552

องค์กรพัฒนาเอกชน ผู้ให้สัมภาษณ์, เศษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ร้านขนมจีนเขต 8
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2552

อิหม่าม ผู้ให้สัมภาษณ์, เศษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่มัสยิดบ้านเหนือ หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 11 ตุลาคม 2552

พี่เยาะ ผู้ให้สัมภาษณ์, เศษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของพี่เยาะ หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2552

กะดา ผู้ให้สัมภาษณ์, เศษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของกะดา หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 30 ตุลาคม 2552

กะยะ ผู้ให้สัมภาษณ์, เศษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของกะยะ หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 30 ตุลาคม 2552

คล ผู้ให้สัมภาษณ์, เศษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สวนอ้อย หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่
จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 20 ตุลาคม 2552

บังหลี ผู้ให้สัมภาษณ์, เศษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของบังหลี หมู่ที่ 9 ตำบลคลองแห
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 20 ธันวาคม 2552

บรรณานุกรม (ต่อ)

อุเสิน ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของอุเสิน หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 12 ตุลาคม 2552

ฮัจญีอะ ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของฮัจญีอะ หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 20 พฤศจิกายน 2552

ดิน ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของดิน หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 4 พฤศจิกายน 2552

หมัด ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของหมัด หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 15 ตุลาคม 2552

คลเลาะ ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของคลเลาะ หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 19 ตุลาคม 2552

ชัย ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของชัย หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 25 ตุลาคม 2552

นายบ้าน ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของนายบ้าน หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 4 และวันที่ 6 พฤศจิกายน 2552

ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด ที่เป็นผู้สัมภาษณ์, บ้านของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 6 มกราคม 2553

เล็ด ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของเล็ด หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤศจิกายน 2552

บรรณานุกรม (ต่อ)

ณี ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 17 พฤศจิกายน 2552

ลี ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของลี หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่
จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 11 พฤศจิกายน 2552

ก่อเล็ก ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของก่อเล็ก หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 9 พฤศจิกายน 2552

หมื่น ผู้ให้สัมภาษณ์, เชษฐา มุหะหมัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านของหมื่น หมู่ที่ 7 ตำบลคูเต่า
อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, สัมภาษณ์วันที่ 13 พฤศจิกายน 2552

ภาคผนวก ก
แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรื่อง : การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กในภาวะขาดแคลน
ทรัพยากร: กรณีศึกษาในชุมชนชายทะเล อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

คำชี้แจง

1. แบบสัมภาษณ์ในการศึกษามีวัตถุประสงค์หลักคือ เพื่อศึกษาพลวัตของการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมในชุมชนชายทะเล ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2520 จนถึงปี พ.ศ. 2553 โดยมีวัตถุประสงค์เฉพาะคือ เพื่อศึกษาการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพในภาวะที่ทรัพยากรประมงขาดแคลนเพื่อตอบสนองความต้องการและความปรารถนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นเพื่อให้การศึกษานี้บรรลุวัตถุประสงค์และเกิดประโยชน์ต่อการนำไปใช้มากที่สุด จึงขอความกรุณาท่านตอบคำถามทุกข้อตามความเป็นจริงมากที่สุด

2. ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ของท่านจะถือเป็นความลับและไม่มีผลกระทบใดๆต่อตัวท่านทั้งสิ้นโดยจะนำผลไปวิเคราะห์ในภาพรวม

แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 ชุด ประกอบด้วย

ชุดที่ 1 ข้อมูลการดำรงชีพในระดับชุมชน

- 1) ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในการดำรงชีพของชุมชน
- 2) การดำรงชีพของชุมชนในอดีต
- 3) สภาพทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ชุดที่ 2 ข้อมูลการดำรงชีพของชาวประมงขนาดเล็กในระดับครัวเรือน

- 1) แบบสัมภาษณ์ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับครัวเรือน
- 2) การดำรงชีพของครัวเรือนของชาวประมงขนาดเล็ก
- 3) การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพในภาวะความขาดแคลนทรัพยากร

ขอขอบคุณเป็นอย่างสูงที่ท่านกรุณาให้ความอนุเคราะห์ตอบแบบสัมภาษณ์

.....

(นายเชษฐา มุหะหมัด)

นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

ภาคผนวก 1.1 แบบสัมภาษณ์

สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant)

บันทึกผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์..... นามสกุล.....
 บ้านเลขที่ หมู่ที่ ชื่อบ้าน
 ตำบล..... อำเภอ..... จังหวัด.....
 วันที่สัมภาษณ์ เดือน พ.ศ. เวลา
 เพศ..... อาศัย..... นับถือศาสนา
 ระดับการศึกษา..... ระยะเวลาที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านปี

ปัจจุบันท่านมีอาชีพประมงหรือไม่..... เหตุผลที่ทำหรือไม่ทำอาชีพ
 ประมงในปัจจุบัน

ในอดีตท่านเคยทำการประมงหรือไม่ ถ้าเคยทำ เลิกมากี่ปีแล้ว

เพราะอะไรจึงเลิก

.....

ท่านเป็นผู้หนึ่งที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ท่านมีความรู้ความชำนาญเรื่องใดบ้างที่ชาวบ้าน
 สามารถมักจะขอความช่วยเหลือหรือปรึกษาหารือ

.....

ท่านคิดว่าเพราะเหตุใดชาวบ้านจึงมักจะขอความช่วยเหลือหรือปรึกษาหารือท่าน

.....

ตอนที่ 1: ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในการดำรงชีพของชุมชน

ประวัติความเป็นมาของชุมชน (เริ่มตั้งถิ่นฐานตั้งแต่เมื่อไร สามารถแบ่งพัฒนาการของชุมชนออกเป็นช่วง พัฒนาการของแต่ละช่วงเป็นอย่างไร)

ช่วงที่ 1. ชุมชนชายทะเลก่อนปี พ.ศ.2520 ยุคแห่งการทำนาการทำประมงกับการปฏิสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพที่อิงฐานทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลักเป็นอย่างไร และช่วงของการเปลี่ยนผ่านการเกิดตลาดเป็นอย่างไร

ช่วงที่ 2. ของชุมชนชายทะเลหลังปี พ.ศ.2520 เป็นยุครุ่งเรืองแห่งการทำประมงกับการปฏิสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเป็นอย่างไร

ช่วงที่ 3. ชุมชนชายทะเลหลังปี พ.ศ. 2540 ถึงปัจจุบัน ช่วงนาุ้งรุ่งเรืองและช่วงทรัพยากรร่อยหรอของชุมชนชายทะเลเป็นอย่างไร

ตอนที่ 2 : การดำรงชีพของชุมชนในอดีต

การดำรงชีพของชุมชนในอดีตเป็นอย่างไร ใช้ทรัพยากรอะไรเป็นฐาน (อิงช่วงเวลาตามที่แบ่งในพัฒนาการของชุมชน)

.....

.....

.....

.....

- ในอดีตฐานทรัพยากรในการดำรงชีพเหล่านี้เป็นอย่างไรบ้าง และท่านใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนี้ได้อย่างไร (อิงกรอบเวลาพัฒนาการของชุมชน)

- ทรัพยากรมนุษย์

.....

.....

.....

.....

- ทรัพยากรการเงิน

.....

.....

.....

.....

- ทรัพยากรกายภาพและวัตถุ (เช่น ที่ดิน เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ)

.....

.....

.....

.....

- ทรัพยากรสังคม

.....

.....

.....

.....

- ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ 3 : สภาพทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

1. การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในชุมชนในด้านต่างๆ ในอดีตเป็นอย่างไร
การเปลี่ยนแปลงสำคัญเกิดขึ้นเมื่อไร อะไรเป็นสาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลง

ด้านทางกายภาพและชีวภาพ

สภาพภูมิอากาศ

.....

.....

.....

.....

แหล่งทำการประมง (จำนวนแหล่งที่ทำกินและความเพียงพอ)

.....

.....

.....

.....

ทรัพยากรสัตว์น้ำ (ความหลากหลายของชนิดและปริมาณ)

.....

.....

.....

.....

เครื่องมือและวิธีการทำประมง

.....

.....

.....

.....

วัตถุประสงค์ของการทำประมง

.....

.....

.....

.....

ลักษณะทางสังคม

จำนวนชาวประมงในอดีตและปัจจุบันเป็นอย่างไรทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

.....

.....

.....

.....

.....

ความสัมพันธ์และสามัคคีภายในกลุ่มชาวประมงและชุมชนเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

ชุมชนสามารถติดต่อกับชุมชนภายนอกเป็นอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

การย้ายถิ่นฐานเข้ามาของคนนอกมีสาเหตุมาจากอะไร และยึดอาชีพใดเป็นหลัก

.....

.....

.....

.....

.....

ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

ความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับการประมงที่ผ่านมา ลักษณะของความขัดแย้ง ผู้ที่เกี่ยวข้อง และผลกระทบ ความพยายามของการแก้ไขความขัดแย้งและผลของความพยายาม พร้อมเหตุผล

.....

.....

.....

.....

.....

ลักษณะทางเศรษฐกิจ

การซื้อขาย ผลผลิตการประมง มีระบบอย่างไร มีปัญหาและความไม่เป็นธรรมหรือไม่ อย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

การจัดการเครื่องมือประมง และปัจจัยที่ใช้สำหรับการประมงอื่นๆ มีระบบอย่างไร มีปัญหาและความไม่เป็นธรรมหรือไม่ อย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

การรวมกลุ่มหรือกองทุนในการช่วยเหลือชาวประมง มีหรือไม่ และมีความเป็นมาอย่างไร
มีกิจกรรมอะไรบ้าง ผลเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

2. สภาพและการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ทรัพยากรในชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์เพียงไร เปลี่ยนแปลงจากในอดีตอย่างไร
และเกี่ยวข้องกับประกอบอาชีพประมงอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

การใช้ทรัพยากรการประมงโดยเฉพาะทรัพยากรที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ (ทะเล)
เพื่อการดำรงชีพมีการจัดสรรอย่างไร และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

ปัญหาในการใช้ทรัพยากรประมงในแหล่งที่ทำประมงมีอะไรบ้าง ส่งผลกระทบต่อการทำ
มาหากินของชาวประมงในชุมชนในปัจจุบันเพียงใด และอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

3. การเปลี่ยนแปลงในการทำอาชีพประมงในชุมชนเป็นอย่างไร ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงมากคือช่วงใด และทิศทางการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร เพราะอะไร

.....

.....

.....

.....

.....

คนที่มีอายุต่างกันมีความแตกต่างในการทำประมงหรือไม่

.....

.....

.....

.....

.....

ความสำคัญของอาชีพประมงในปัจจุบันเป็นอย่างไรเมื่อเทียบกับในอดีต เพราะอะไร

.....

.....

.....

.....

.....

ปัจจุบันการประมงจะทำเป็นอาชีพหลักได้ไหม เพราะอะไร

.....

.....

.....

.....

.....

การที่ครัวเรือนประมงจะมีชีวิตที่อยู่ได้ดีพอสมควรต้องปรับตัวในการทำมาหากินอย่างไร
บ้างในปัจจุบัน

.....

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก 1.2

แบบสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนชาวประมง

บันทึกผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์..... นามสกุล

บ้านเลขที่..... หมู่ที่..... ชื่อบ้าน..... ตำบล.....

อำเภอ..... จังหวัด.....

วันสัมภาษณ์..... เดือน..... พ.ศ. เวลา.....

ข้อสังเกต

.....

.....

.....

ตอนที่ 1 : แบบสัมภาษณ์ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับครัวเรือน

1. สถานะในครัวเรือนของผู้ให้สัมภาษณ์

- หัวหน้าครัวเรือน สมาชิกในครัวเรือน โดยเกี่ยวข้องเป็น.....
กับหัวหน้าครัวเรือน

2. หัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศ

- ชาย หญิง

3. หัวหน้าครัวเรือนอายุ..... ปี

4. หัวหน้าครัวเรือนนับถือศาสนา

- พุทธ
 อิสลาม
 คริสต์
 อื่นๆ โปรดระบุ

5. ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน

- ไม่ได้รับการศึกษา มัธยมปลาย
 ป.1-ป.4 อนุปริญญา
 ป.5-ป.7 ปริญญาตรี
 มัธยมต้น สูงกว่าปริญญาตรี

6. ลักษณะครัวเรือนของท่านเป็นครอบครัวแบบ

- ครัวเรือนเดี่ยว (อยู่กันเพียงพ่อ แม่ ลูก)
 ครัวเรือนขยาย (อยู่ด้วยกันมากกว่าพ่อ แม่ ลูก)

7. จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่อาศัยอยู่ด้วยกันในปัจจุบันทั้งหมด..... คน

สมาชิก ลำดับที่	เพศ	อายุ	ระดับการศึกษา ที่จบ	งานและลักษณะของ งานที่ทำในปัจจุบัน		สถานที่ ทำงาน
				งานหลัก	งานรอง	

ถ้ามีสมาชิกทำงานนอกชุมชน ให้ระบุเหตุผลของการไปทำงานนอกชุมชน

.....

.....

.....

ถ้ามีสมาชิกทำงานนอกสาขาการประมง ให้ระบุเหตุผลของการไปทำงานนอกชุมชน

.....

.....

.....

.....

8. ท่านเกิดในชุมชนนี้ใช่หรือไม่

ใช่ ไม่ใช่

ถ้าไม่ใช่ ท่านอาศัยอยู่ในชุมชนนี้เป็นเวลาที่กี่ปีแล้ว ปี

เพราะเหตุใดท่านและครอบครัวจึงย้ายมาอาศัยอยู่ในชุมชนนี้

.....

.....

.....

.....

9. ท่านประกอบอาชีพประมงเป็นเวลากี่.....ปี เพราะอะไรท่านจึงเลือกประกอบอาชีพประมง?

.....

.....

.....

.....

10. ครอบครัวของท่านมีทรัพย์สินเหล่านี้หรือไม่ และจำนวนเท่าไร

ทรัพย์สินของครัวเรือน	มี	ไม่มี	จำนวน
ที่ดิน			
เรือ (ขนาด)			
รถจักรยานยนต์			
รถยนต์			
วิทยุ			
โทรทัศน์			
ตู้เย็น			
เครื่องซักผ้า			
ชุดรับแขก			
เครื่องเล่นซีดี/วีซีดี			
โทรศัพท์บ้าน			
โทรศัพท์มือถือ			
อื่นๆ.....			

ตอนที่ 2 : การดำรงชีพของชาวประมงขนาดเล็ก

1. ในปัจจุบันสภาพปัจจัยด้านทรัพยากรต่างๆเหล่านี้มีส่วนที่เกี่ยวกับการประมงเป็นอย่างไรบ้าง

แรงงานที่ใช้ในการประมงมีเพียงพอหรือไม่ และความสามารถของแรงงานเป็นอย่างไร
ให้อธิบายพร้อมเหตุผล

.....

.....

.....

.....

ทุนที่ใช้ในการทำประมงมีเพียงพอไหม หากมีปัญหาส่วนมากเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายด้านใด
และที่ผ่านมากแก้ปัญหาอย่างไร

.....

.....

.....

.....

แหล่งสำหรับการจับสัตว์น้ำเพียงพอไหม มีปัญหาอะไรบ้างเกี่ยวกับเรื่องนี้ และที่ผ่านมาก
แก้ปัญหาอย่างไร

.....

.....

.....

.....

มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างไรบ้างที่เกี่ยวกับการประมงในชุมชน ตัวท่านและ
ครัวเรือนของท่านมีความพึงพอใจต่อความช่วยเหลือนี้เพียงใด

.....

.....

.....

.....

ปริมาณสัปดาห์ที่มีเพียงพอต่อความต้องการของครัวเรือนท่านหรือไหม เพียงใด หากมีไม่เพียงพอ เป็นเพราะอะไร และแก้ปัญหาอย่างไร

.....

.....

.....

.....

2. เหตุผลสำคัญของการทำการประมงของครัวเรือนของท่านคืออะไร

- (1).....
- (2).....
- (3).....

3. ท่านออกทะเลโดยใช้เรือหรือไม่

ใช่ โปรดระบุลักษณะของเรือ.....

ไม่ใช่

ท่านใช้เครื่องมืออะไรบ้างในการทำประมง และเครื่องมือแต่ละชนิดใช้ในช่วงใด.

.....

.....

.....

.....

ตลอดเวลาที่ผ่านมาท่านได้เปลี่ยนชนิดเครื่องมือประมงที่ใช้หรือไม่ เปลี่ยนจากอะไรไปเป็นอะไร และเพราะเหตุใด

.....

.....

.....

.....

ชนิดของเครื่องมือประมงที่เคยใช้แต่ปัจจุบันได้เลิกไปแล้วได้แก่ (ระบุ)

เพราะเหตุใดจึงเลิก

.....

.....

.....

4. ถ้าท่านไม่สามารถออกทะเลได้เนื่องจากเกิดภัยธรรมชาติท่านจะหาทางออกโดยวิธีใด

.....

.....

.....

5. ชนิดของเครื่องมือประมงที่ใช้ และช่วงเวลาในการจับปลา

ชนิดของ เครื่องมือ	ช่วงเวลาที่ใช้ (ระหว่างเดือนใด ถึงเดือนใด)	ใช้เวลาในการจับ (ชม./ครั้ง)	ปริมาณสัตว์น้ำที่ จับได้ในแต่ละ ครั้ง(ก.ก)	รายได้จากการ ขายสัตว์น้ำที่จับ ได้ในแต่ละครั้ง

ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ในแต่ละวันและรายได้จากการทำประมงในปีที่ผ่านมาเทียบกับเมื่อ 10 และ 20 ปีที่แล้ว

ปี	ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ (กก. ต่อวัน)	รายได้จากการทำ ประมง (บาท ต่อวัน)	ความเพียงพอ/ไม่เพียงพอต่อการ ดำรงชีพ
ปีที่แล้ว			
10 ปีที่ แล้ว			
20 ปีที่ แล้ว			

6. ช่วงเดือนใดของรอบปีที่ท่าน ไม่ได้ออกจับปลา

.....
 เพราะ.....

ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อท่านทำอะไรเพื่อการเลี้ยงชีพเพราะอะไร

.....

7. ท่านเคยคิดจะเลิกทำประมงหรือไม่

เคยคิด เพราะ

.....

.....

.....

.....

ไม่เคย เพราะ

.....

.....

.....

ท่านอยากให้บุตรหลานของท่านทำประมงต่อไปหรือไม่

อยากให้ทำ เพราะ

.....

.....

.....

.....

ไม่อยากให้ทำต่อ เพราะ

.....

.....

.....

.....

8. ปัจจุบันคร่าวเรือของท่านจับสัตว์น้ำชนิดใดได้มากที่สุด (ระบุ 3 อันดับแรก)

(1).....

(2).....

(3).....

10. ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการทำประมงในการทำมาหากินในช่วง 30 ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน

ช่วงเวลา	ลักษณะปัญหา	วิธีการแก้ไขและการปรับตัว
30 ปีที่ผ่านมา		
20 ปีที่ผ่านมา		
10 ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน		

ตอนที่ 3 การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพในภาวะขาดแคลนทรัพยากร

1. ภายใน 5-10 ปีข้างหน้าท่านจะลดการทำประมงหรือไม่ เพราะสาเหตุใด

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. ภายใน 5-10 ปีข้างหน้า ท่านจะมีวิธีการใดเพิ่มผลผลิตในการทำประมงของครัวเรือนหรือไม่
อย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. ภายใน 5-10 ปีข้างหน้า ท่านจะปรับเปลี่ยนเครื่องมือ หรืออุปกรณ์ต่างๆเพิ่มขึ้นหรือไม่

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4. เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และมีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากความต้องการและการอยากได้ ครั้วเรือนมีวิธีการปรับตัวอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

5. ที่ผ่านมามีวิกฤติอะไรบ้างที่ส่งผลกระทบต่อครั้วเรือนของท่าน และท่านมีวิธีการแก้ไขอย่างไร เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวอยู่ได้อย่างปกติ

.....

.....

.....

.....

.....

6. หากในอนาคตข้างหน้าสมาชิกในครั้วเรือนของท่านจะไม่ประกอบอาชีพประมง แต่จะประกอบอาชีพอื่นแทนท่านมีความรู้สึกอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

7. ท่านอยากให้สมาชิกในครั้วเรือนของท่านประกอบอาชีพอะไรในอนาคต เพราะอะไร

.....

.....

.....

.....

.....

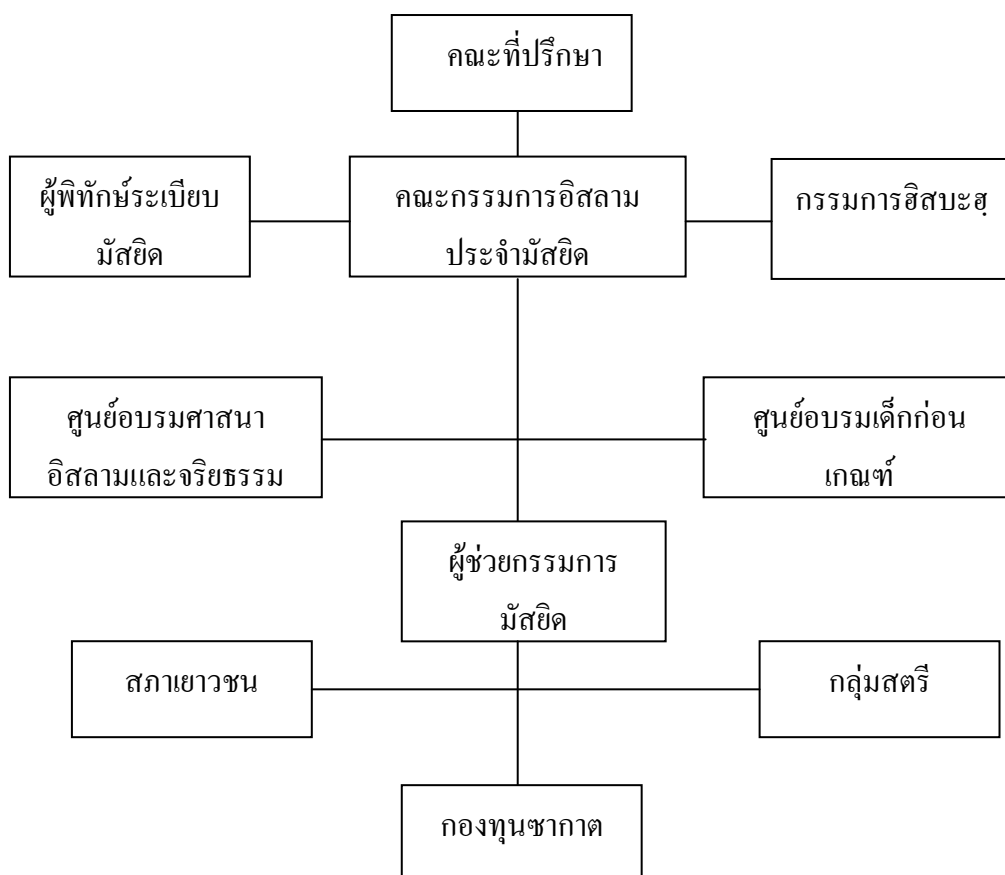
ภาคผนวก ข

โครงสร้างการบริหารงานของชุมชนชายทะเล

ทำเนียบคณะกรรมการชุมชนชุมชนชายทะเล

โครงสร้างและการบริหารงานชุมชนชายทะเลภายใต้การขับเคลื่อนของมัสยิด
บ้านเหนือ

โครงสร้างคณะกรรมการในการบริหารงานและภาระหน้าที่ที่รับผิดชอบขององค์กรภายใต้
พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลามปีพ.ศ. 2540 รวม 15 คน

1. นายวิสุทธิ์ บิลล่าเต๊ะ	ตำแหน่ง	อิหม่ามประจำมัสยิด
2. นายเดช บิลล่าเต๊ะ	ตำแหน่ง	คอเต็บ
3. นายอับดุลเลาะ หมัดบินเฮด	ตำแหน่ง	บิหลัน
4. นายหมีด ชุมสาแหละ	ตำแหน่ง	กรรมการฝ่ายเหรียญก
5. นายอะหมุด หมัดบินเฮด	ตำแหน่ง	กรรมการฝ่ายทะเบียน
6. นายหาแถม บินหมัด	ตำแหน่ง	กรรมการประชาสัมพันธ์
7. นายไซนาอาลี หมาดอี	ตำแหน่ง	กรรมการฝ่ายเลขานุการ
8. นายรอหีม บินหมัด	ตำแหน่ง	กรรมการ
9. นายแอ บิลล่าเต๊ะ	ตำแหน่ง	กรรมการ
10. นายฮาสัน ชุมรักษา	ตำแหน่ง	กรรมการ
11. นายฟีอี บิลล่าเต๊ะ	ตำแหน่ง	กรรมการ
12. นายศักดี ศรีอาหมัด	ตำแหน่ง	กรรมการ
13. นายอะหมัด บินหมัด	ตำแหน่ง	กรรมการ
14. นายรอไสย หัสเหล็ม	ตำแหน่ง	กรรมการ
15. นายอาลี หัสเหล็ม	ตำแหน่ง	กรรมการ

ภาคผนวก ก
เครื่องมือในการทำประมง

เครื่องมือในการทำประมง

กัตกุ้ง

กัตปลากระพง

กัตปลาหางโตะ

กัตปูดำ

เครื่องมือในการทำประมง (ต่อ)

ไซดักปู

เครื่องชุน

เครื่องใส่ด้ายมาด

การทำด้ายมาด

เครื่องมือในการทำประมง (ต่อ)

การมอดกััด

การเก็บรักษา กััด

เรือขนาด 10 เมตร

เรือขุดจากไม้ตะเคียน

เครื่องมือในการทำประมง (ต่อ)

การซ่อมแซมเรือ

นายช่าง

นายช่างใหญ่ประจำชุมชน

การตอกหมุดเรือ

การจัดทำแผนแม่บทของชุมชนชายทะเล ปี พ.ศ. 2553

การประชุมกลุ่มย่อย

การมีส่วนร่วมของกลุ่มแกนนำ

ภาคผนวก ง
รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ

1. รองศาสตราจารย์ ดร. รพีพรรณ สุวรรณัญฐ์ โชติ อาจารย์พิเศษ ภาควิชาสารัตถศึกษา
คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตหาดใหญ่
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พรพันธ์ เขมณาคัย อาจารย์ประจำ ภาควิชามนุษย์ศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
3. ดร. มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ อาจารย์ประจำ ภาควิชาศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยทักษิณ

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ สกุล	นายเชษฐา มุหะหมัด	
รหัสประจำตัว	5011120007	
วุฒิการศึกษา		
วุฒิ	ชื่อสถาบัน	ปีที่สำเร็จการศึกษา
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช	2549

การตีพิมพ์เผยแพร่ผลงาน

การเผยแพร่ในการประชุมวิชาการ

นายเชษฐา มุหะหมัด. 2553. การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กใน
 ภาวะขาดแคลนทรัพยากร: กรณีศึกษาชุมชนชายทะเล อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
 ใน การประชุมระดับชาติ ครั้งที่ 2 ชุมชน ชุมชน คนได้: การขับเคลื่อนนโยบายเศรษฐกิจ
 พอเพียง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตสงขลา
 วันที่ 3-4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2553.